

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 16

bron

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 16. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden
1998

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_nie012199801_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

[nummer 1]

Redactioneel

Met het verschijnen van *Dierbaar Magazijn* in 1995 werd nogmaals duidelijk welke schatten de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde onder haar hoede heeft. Dat daar schijnbaar schamele, maar bij nadere bestudering uiterst waardevolle stukken onder schuilen, blijkt telkens weer; ook aan de uitbreiding van de Bibliotheek van de Maatschappij komt geen einde. Beide facetten komen aan bod in het nummer dat voor u ligt.

Gewoontegetrouw biedt het *Nieuw Letterkundig Magazijn* een keur aan bijdragen vanuit literair of historisch perspectief. Vertrouwd is de rubriek 'vergeten leden '92', waarin deze keer een dichter van Friese bodem. Verder van huis bevindt zich het thema van deze aflevering: in Zuid-Afrika, om precies te zijn.

Is de vrij recente aandacht voor de Zuid-Afrikaanse literatuur een modeverschijnsel, gekoppeld aan het ontstaan van het nieuwe, democratische Zuid-Afrika, of is het enthousiasme van Nederlandse en vooral Vlaamse lezers meer dan een tijdelijke fascinatie? Hoe komt deze tot stand? De redactie van het *Nieuw Letterkundig Magazijn* ging met deze vraag aan de gang en biedt u de resultaten van haar queeste aan. Schrijvers en dichters, historici en filologen verleenden hun medewerking met groot plezier.

Een bijzonder woord van dank zij gericht tot Robert Dorsman voor zijn goede adviezen.

Aanwijzingen voor de aanlevering van kopij:

- indien mogelijk op diskette (formaat is niet belangrijk) in een gangbaar MS Dos-tekstverwerkingsprogramma. Print bijsluiten
- bijdragen mogen de 3000 woorden beslist niet te boven gaan
- zo mogelijk één of meer passende illustraties bijleveren of suggesties daarvoor doen
- de uiterste inleverdatum voor het voorjaarsnummer is **1 september 1998**

Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse literatuur, 1652-1925

Het is weinig bekend dat het enige standbeeld voor de Nederlandse taal in Zuid-Afrika staat. Het werd in de gedaante van een vrouw met een tablet op haar arm in 1893 opgericht in het plaatsje Burgersdorp om te herdenken dat in 1882 het Nederlands weer officieel erkend werd als taal van het parlement van de Britse Kaapkolonie. De inhuldiging van het beeld was in 1893 een grote gebeurtenis: vijfhonderd bereden boeren vormden een cavalcade en uit het verre Kaapstad waren de leiders van het opkomende Afrikaner nationalisme overgekomen. Een van hen, Jan Hofmeyr, bracht een toast uit op ‘onze taal’, waaronder hij de taal van ‘Hooft en Vondel, Helmers en Tollens, Bilderdijk en Da Costa, [...] Van der Palm en Van Oosterzee’ verstond en ook het ‘Afrikaans-Hollands’ (Zuid-Afrikaans), de speciale variant die in Zuid-Afrika werd gesproken.

Lang heeft het beeld niet kunnen staan. In 1900 werd het door Engelse troepen vernield en afgevoerd, maar in 1908, in een gebaar van *Wiedergutmachung*, door een identieke kopie vervangen. In de jaren dertig werd het oorspronkelijke beeld op een vuilnisbelt in King William's Town teruggevonden en later achter de kopie opgesteld. Maar dat laatste gebeurde toen het Nederlands al in 1925 door het Afrikaans was vervangen als officiële taal van de Unie van Zuid-Afrika, naast het Engels. Van het standbeeld voor het Hollands heeft men later maar een Afrikaans Taalmonument gemaakt door er een poortje met een passend opschrift bij te bouwen.

Het begon allemaal in 1652. Met de vestiging van een verversingspost van de VOC ging het Nederlands een rol als schrijftaal spelen in Zuid-Afrika. Dat heeft in meer dan 270 jaar, van 1652 tot 1925, een vrij omvangrijk corpus geschriften opgeleverd die pas de laatste jaren zijn (her)ontdekt. Vóór 1800 gaat het vooral om teksten die door de omvangrijke bureaucratie van de VOC zijn voortgebracht: brieven, dagregisters, berichten van veldkornetten en reisjournalen. Deze teksten zijn vooral vanuit historisch gezichtspunt interessant. Ze geven een beeld van het leven in de Kaapkolonie en zijn de enige getuigenissen over het leven van de later Khoikhoi (Hottentotten) in hun oorspronkelijke toestand.

Na 1800 verandert de situatie drastisch. Eind achttiende en begin negentiende eeuw voltrekt zich op allerlei terreinen een modernisering. Drukpersen worden geïnstalleerd en culturele instituties zoals een schouwburg en een tak van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen worden gesticht. Intussen verandert de Kaapkolonie ook van eigenaar. De kolonie wordt eerst tijdelijk Engels, tussen 1795 en 1803 en, na een Bataafs tussenbewind van drie jaar, definitief in 1806. Daardoor kwam de heterogene groep inwoners van de kolonie die zich bediende van de Nederlandse schrijftaal en in de omgang meestal Afrikaans sprak in een isolement te verkeren ten opzichte van het Nederlandse taalgebied in Europa. Door deze situatie ontstond een relatief zelfstandig Nederlandstalig cultureel circuit in Zuid-Afrika. Nederland verdween na 1806 langzamerhand achter de horizon, maar nog steeds ging men in Zuid-Afrika voort om in het Nederlands te schrijven. Aanvankelijk ging dat maar moeilijk door een volgehouden angliseringsbeleid van de Engelse koloniale overheid. Al het openbare onderwijs was immers in het Engels en zelfs in de Nederduits Gereformeerde Kerk werd er gepreekt door Schotse predikanten. Pas aan het einde van de negentiende eeuw keerde het tij.

In de eerste plaats waren de Boerenrepublieken in het binnenland, Transvaal en Oranje-Vrijstaat, onafhankelijk geworden van het Britse rijk. In beide staten was het Nederlands de officiële taal. Dit leidde onder andere in de jaren 1890 tot het opzetten van een efficiënt Nederlands onderwijsapparaat in Transvaal. Een tweede ontwikkeling was het Afrikaner nationalisme. Beïnvloed door Europese nationalistische denkbepelden vormde zich een politieke beweging die streefde naar zelfbeschikkingsrecht van de 'Afrikaans-Hollandse' bewoners van Zuid-Afrika. Deze nationalistische beweging koos het Nederlands aanvankelijk als officiële taal. Een en ander leidde tot een toename in de literaire activiteit. Het Afrikaans-Hollandse volk moest een eigen literatuur krijgen. Doordat de nationalistische beweging in de twintigste eeuw de voorkeur gaf aan de spreektaal, het Afrikaans, heeft het Nederlands uiteindelijk toch het onderspit moeten delven. De grondwetswijziging in 1925, waarbij het Afrikaans in de plaats van het Nederlands werd gesteld, was daarbij de laatste stap.

In welke opzichten is deze Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse literatuur nu interessant? Vanuit Zuid-Afrikaans perspectief gaat het onder meer om de oudste geschriften die op Zuid-Afrikaanse bodem zijn geschreven. Je vindt daarin de oudste beschrijvingen van landschappen en inheemse bewoners, de eerste gedichten, reisbeschrijvingen en historische verhandelingen. Voor de koloniale neerlandistiek is de Zuid-Afrikaanse Nederlandstalige literatuur van na 1800 ook van bijzonder belang. Meer dan de Indisch-Nederlandse letterkunde en de Nederlandse literatuur uit Suriname en de Antillen zijn de Zuid-Afrikaanse geschriften in het Nederlands deel van een afzonderlijk circuit. Zuid-Afrikaanse schrijvers schreven in Zuid-Afrikaanse boeken, tijdschriften en kranten voor een Zuid-Afrikaans publiek dat steeds minder verbonden was met het oude koloniale moederland. Er ontstond een literatuur die geheel in de lokale behoeften moest voorzien. Zo wijdde het eerste Zuid-Afrikaanse tijdschrift, *Het Nederduytsch Zuid-Afrikaansch Tydschrift* (1824-1843) een groot gedeelte van zijn ruimte aan eigen Zuid-Afrikaanse geschiedenis. Door bronnenpublicaties, geschiedverhalen en historische anekdotes probeerde men het publiek bewust te maken van een eigen historische traditie.

De Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse literatuur is slecht bestudeerd. In de jaren twintig en dertig was er in Zuid-Afrika wel enige belangstelling voor, maar toen het lite-

natuurwetenschappelijke perspectief zich na de oorlog vernauwde tot de studie van het monumentale literaire kunstwerk, raakte wat er voor 1925 in het Nederlands was geschreven totaal in vergetelheid. Weinig daarvan kon immers de twintigste-eeuwse esthetische toets doorstaan. Pas de laatste jaren is daar verandering in gekomen. Daar hebben weer ontwikkelingen in de literatuurwetenschap voor gezorgd. Met het ontstaan van het studieveld van het koloniale en postkoloniale discours werden de oude Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse geschriften ook weer interessant. Naast traditioneel literairhistorisch onderzoek lenen ze zich voor studies over koloniale representatie, en de ontwikkeling van identiteiten van kolonisten en gekoloniseerden op een manier die in het buitenland onder andere door Edward Said, Homi Bhabha en Mary Louise Pratt is gedaan.

Siegfried Huigen

Literatuurverwijzingen

F.C.L. Bosman, *Drama en toneel in Suid-Afrika*. Deel I: 1652-1855.

Kaapstad/Pretoria 1929.

E. Conradie, *Hollandse skrywers in Suid-Afrika*. 2 delen. Kaapstad/Pretoria 1934-1949.

S. Huigen, *De weg naar Monomotapa. Nederlandstalige representaties van geografische, historische en sociale werkelijkheden in Zuid-Afrika*. Amsterdam 1996.

Voleindiging

Verworwe voleindiging wek 'n nuwe gemis
met gevolg dat die lewe nooit kant en klaar afgerond is,
soms hunker jy terug na 'n skerper besef van tekort
vertrou uit die byna vergete tydperk van *word*.

Solank jy nog sekere spierweefsels kan beweeg
wil iets, in omsigtige terme kunstig verklee,
getuig van doelmatigheid, doen dus krampagtig mee:
afsluiting word in die reël sonder opset gepleeg.

Elisabeth Eybers

De neerlandistiek in Zuid-Afrika

De vakgroepen die aan de universiteiten van Zuid-Afrika Afrikaans onderwijzen, heten 'Afrikaans en Nederlands'. Naast Afrikaans wordt er ook altijd aandacht besteed aan het Nederlands. Maar hoeveel? Wie de lijst van docenten in de neerlandistiek aan universiteiten buiten Nederland raadpleegt, ziet dat er op België na nergens zoveel docenten Nederlands zijn als in Zuid-Afrika. Dat wekt verwachtingen. Toen ik in juli van het afgelopen jaar als gastdocent naar Zuid-Afrika vertrok, had ik het

idee dat daar volop Nederlands gegeven zou worden; natuurlijk niet zo intensief en uitgebreid als in Nederland zelf, maar wel had ik verwacht dat Zuid-Afrikaanse studenten Nederlands zouden leren spreken en schrijven, dat er colleges Nederlandse taalkunde zouden zijn, en ruim aandacht voor de Nederlandse literatuur in colleges die een overzicht zouden bieden van de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen tot heden.

Dat was een naïeve gedachte, of tenminste een ouderwetse. Want er is een tijd geweest, dat dit wel het geval was. In de inleiding van haar *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika* (Pretoria/Kaapstad, 1934, p. XX-XXI) merkt Elisabeth Conradie op, dat het curriculum voor de studie Afrikaans en Nederlands in de jaren dertig bestond uit de bestudering van de Nederlandse canon (van de Middeleeuwen tot heden) en van de Afrikaanse canon (van 1875 tot heden). Maar die tijden zijn voorgoed voorbij. Er wordt nog heel wat aan Nederlands gedaan in Zuid-Afrika, maar de kennis van de taal is voornamelijk passief. Incidenteel wordt aan een enkele universiteit nog onderwijs gegeven in het spreken en schrijven van Nederlands. Aan de universiteit van Stellenbosch bestaat een cursus spreek-, schrijf- en luistervaardigheid waaraan studenten op vrijwillige basis deelnemen. Eerstejaars studenten die eraan meedoen kunnen hiervoor bonuspunten krijgen. Op die manier hebben in het studiejaar 1997 tien cursisten het Leuvense Certificaat gekregen (Uitgebreide Kennis). De universiteit van Port Elisabeth heeft voor een dergelijke cursus ruimte opgenomen in het bestaande curriculum. En de universiteit van Witwatersrand kent een tweedejaarscollege, waarin de studenten 'praktiese Nederlands' leren. In het voorwoord van het gelijknamige cursusboek schrijven de docenten Ena Jansen en Gerrit Olivier: 'Ons boek is daarop gerig om aan voorgraadse studente die nodige elementêre kennis van Nederlands te gee, en ook om 'n bydrae te lewer tot die behoud van Nederlands aan Suid-Afrikaanse universiteite.' Nederlands als bedreigde taal, zover is het dus al gekomen.

Voorlopig zal die situatie niet veranderen. Als één van de elf 'amptelike talen' staat het Afrikaans zelf onder druk, en meer en meer bezinnen de studierichtingen Afrikaans en Nederlands zich op de positie van het Afrikaans in het nieuwe Zuid-Afrika. Is het Afrikaans een Europese of een Afrika-taal? Om politieke redenen lijkt het verstandig om die vraag met de tweede mogelijkheid

te beantwoorden. Maar de keuze voor Afrika en tegen Europa, heeft uiteraard gevolgen voor de status van het Nederlands in het onderwijs. In een artikel over de 'toekomst van het Afrikaans aan de Zuid-Afrikaanse universiteiten' vraagt de algemeen secretaris van de Nederlandse Taalunie, Greetje van den Bergh, zich zelfs af, of het nog wel verstandig is om uitgaande van deze situatie 'krachtig aan te sturen op steun vanuit het Nederlandse taalgebied op grond van de taalverwantschap'. Zo'n reactie roept de vraag op of er een betere reden is dan de taalverwantschap om het onderwijs in het Nederlands op de departementen Afrikaans en Nederlands in Zuid-Afrika te rechtvaardigen. De algemeen secretaris denkt van wel: 'Beter zou het zijn het belang van de band te benadrukken op grond van het profijt dat Zuid-Afrika daar voor de toekomst uit kan trekken: deskundigheid op het gebied van veeltalig bestuur (de Europese Unie), veeltalige rechtspraak (idem) en funderend onderwijs in een andere taal dan de thuistaal van (een deel van) de leerlingen.' (Greetje van den Bergh, 'Kompass: Afrika of Europa? De toekomst van het Afrikaans aan de Zuid-Afrikaanse universiteiten', in: *Ons Erfdeel* 41 (1998) 1 (jan-feb), p. 93-98; citaat op p. 98) Het is een merkwaardige redenering, want er is geen enkele reden voor Zuid-Afrika om op grond van zulke overwegingen in het Nederlands geïnteresseerd te zijn: dan kan men beter meteen kiezen voor het Duits, Frans of Engels.

Het is bovendien een reactie die typerend is voor de Nederlandse houding ten aanzien van het Afrikaans. Nederland heeft zich nooit veel aan het Afrikaans gelegen laten liggen, en in het verlengde daarvan evenmin aan de positie van het Nederlands in Zuid-Afrika. Veelzeggend is dat het hoogtepunt van de Nederlandse belangstelling voor het onderwijs in Zuid-Afrika samenvalt met de tijd van de culturele boycot, toen Nederland om politieke redenen Zuid-Afrika het liefst verboden had om nog enige aandacht aan de Nederlandse taal en cultuur te besteden. W. van Zyl, hoogleraar Afrikaans en Nederlands aan de universiteit van Wes-Kaapland, herinnert zich een bezoek, eind jaren tachtig, van de directeur van het Bureau Zuidelijk Afrika van het Nederlandse Ministerie voor Ontwikkelingssamenwerking: 'Waarom deze man ons kwam opzoeken, is mij nooit duidelijk geworden. Hij begon mij en mijn collega's meteen al aan te spreken over het culturele onbenul van het Nederlands. Wat ik eruit concludeerde was dat het Nederlands vooral nooit een rol mag krijgen bij ontwikkelingssamenwerking én dat wij onze Afdeling Nederlands maar beter konden sluiten.' (W. van Zyl, 'Het Nederlandse boek in Zuid-Afrika', in: *Neerlandia* 96 (1992), 1 (feb), p. 14-19; het citaat op p. 18) Gelukkig hebben dergelijke acties er niet toe geleid dat het Nederlands op de universiteiten geheel verdwenen is, maar aan het weinige onderwijs in het Nederlands op de middelbare school is voorgoed een einde gekomen. Tot de culturele boycot werd er voor het eindexamen Afrikaans nog altijd één Nederlands literair werk gelezen; die situatie komt nooit meer terug.

Trouwens ook na de opheffing van de apartheid is er nog regelmatig sprake van verregaande onverschilligheid van de kant van de Nederlandse overheid, als het gaat om het behoud van de Nederlandse taal en cultuur in Zuid-Afrika. Als er nog onderwijs in het Nederlands in Zuid-Afrika gegeven wordt, dan is dat niet dankzij, maar ondanks de steun die Nederland gegeven heeft. Gelukkig lijkt hier de laatste jaren enige verandering in te komen. De Nederlandse Taalunie is, zoals zij het noemt, een 'inhaalslag' begonnen om de leemtes en achterstanden in de kennis van de neerlandici in Zuid-Afrika weg te werken. Maar het is de vraag of dit grootscheepse

programma de schadelijke gevolgen van de boycot nog ongedaan kan maken. En bovendien mag deze hulp wel met wat meer overtuiging gegeven worden dan spreekt uit de hierboven geciteerde woorden van de algemeen secretaris.

In elk geval is het nu nog niet te laat. Er is nog een groot aantal departementen Afrikaans en Nederlands; en nog steeds maakt het Nederlands deel uit van het curriculum, al is het soms maar voor een klein deel. Een vergelijking van de studieprogramma's van de betreffende departementen aan de universiteiten van Stellenbosch, Potchefstroom, Kaapstad, Wes-Kaapland en Witwatersrand leert dat er relatief weinig aandacht besteed wordt aan de Nederlandse taal- en letterkunde in vergelijking met de hoeveelheid tijd besteed aan de Afrikaanse taal- en letterkunde. Vaak is het Nederlands niet meer dan een onderdeel van een cursus waarin een bepaalde theorie wordt gedemonstreerd aan de hand van Afrikaanse literatuur en een enkel Nederlands werk. Op die manier komt het Nederlandse toneel (Heijermans) en de Nederlandse jeugdliteratuur ter sprake aan de universiteit van Potchefstroom, en is er aan verschillende universiteiten aandacht voor Nederlandstalige koloniale teksten (Nederlands-Indische, Surinaamse en Caraïbische literatuur).

Slechts een handvol colleges is exclusief gewijd aan de Nederlandse literatuur. Bijna al die colleges beperken zich tot de klassiekers uit de moderne Nederlandse letterkunde (na 1880). Colleges over historische letterkunde zijn een uitzondering en gaan vooral over de zestiende en zeventiende eeuw; de Middelnederlandse literatuur is grotendeels terra incognita in Zuid-Afrika, en aandacht voor de achttiende- en de negentiende-eeuwse letterkunde (tot 1880) is er niet of nauwelijks. Geen enkele universiteit biedt een overzicht aan van de hele geschiedenis van de Nederlandse literatuur.

Afgezien van deze, overigens begrijpelijke, voorkeur voor de moderne Nederlandse letterkunde, valt op dat de keuze van de onderwerpen uit de Nederlandse literatuur in de eerste plaats bepaald wordt door de invloed die een Nederlandse auteur op de Afrikaanse literatuur heeft gehad, en in de tweede plaats afhangt van de persoonlijke interesse van de betrokken docenten. Om met het eerste te beginnen: er is veel aandacht voor een dichter als Martinus Nijhoff, omdat zijn poëzie aantoonbaar sporen heeft nagelaten in het werk van vooraanstaande Afrikaanse dichters als N.P. van Wijk Louw, Ernst van Heerden en D.J. Opperman. Terwijl er omgekeerd weinig aandacht is voor schrijvers als Emants en *Couperus*, omdat het Afrikaanse verhalend proza nu een-

maal een heel andere traditie en ontwikkeling kent dan het genre in Nederland.

De persoonlijke voorkeur van de docenten laat zich in de verschillende studieprogramma's gemakkelijk herkennen. Wie de docenten kent en weet op welk gebied zij uitblinken, zal het niet verbazen dat er aan de universiteit van Wes-Kaapland veel aandacht is voor Willem Frederik Hermans, dat aan de universiteit van Kaapstad colleges gegeven worden over de verwerking van de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse literatuur, en dat aan de universiteit van Witwatersrand Multatuli's *Max Havelaar* voor derdejaars studenten verplichte lectuur is.

Niet minder fragmentarisch is het onderwijs in de Nederlandse taalkunde. Afgezien van het grammaticaonderwijs in de hiervoor genoemde taalverwervingscolleges komt de Nederlandse taalkunde alleen zijdelings ter sprake en dan vooral in de colleges historische taalkunde, waar zij beschouwd wordt vanuit Afrikaans perspectief. Het belang van de Nederlandse taalkunde wordt in hoge mate afgemeten aan de rol die zij gespeeld heeft in de ontwikkeling van het Afrikaans.

Het kan niet anders dan dat deze situatie bij de studenten in Zuid-Afrika leidt tot het ontstaan van grote leemtes in hun kennis van de Nederlandse taal- en letterkunde. Toch kan men daar de verschillende studierichtingen niet zonder meer verantwoordelijk voor stellen. Dat er zo weinig ruimte is voor het Nederlands hangt nauw samen met de opzet van de studie in Zuid-Afrika, waarin studenten in het eerste jaar vijf, in het tweede drie en in het derde jaar twee vakken gelijktijdig studeren. Pas vanaf de honneurscursus (het vierde jaar) kan men zich aan één vak wijden. Bovendien is de tijd die men in Zuid-Afrika aan het *Nederlands* besteedt, veel en veel groter is. Aan de Nederlandse universiteiten neemt het onderwijs en onderzoek in het Afrikaans een wel zeer ondergeschikte plaats in. Het zou stellig ook een gunstig effect hebben op de neerlandistiek in Zuid-Afrika als er bij de opleidingen Nederlands hier meer aandacht zou bestaan voor het Afrikaans.

Veel meer dan tot nu toe gedaan is, zal er tussen beide landen moeten worden samengewerkt. Vooral in Nederland zal het besef moeten doordringen dat hier sprake is van een unieke situatie: een land aan de andere kant van de wereld, waar ongeveer zes miljoen mensen een taal spreken die nauw verwant is aan het Nederlands. Wat dat aangaat is het eigenlijk absurd dat er aan geen enkele universiteit in Nederland een leerstoel Afrikaanse taal- en letterkunde bestaat. De bekende literatuurhistoricus Jan te Winkel zag begin deze eeuw in het louter bestaan van het Afrikaans een mogelijkheid om het Nederlands alsnog de status te verschaffen van wereldtaal. Zulke verwachtingen zal nu niemand meer koesteren, maar waar de neerlandistiek vanuit een historisch ontstane situatie een belangrijke rol krijgt opgedrongen - en dat geldt natuurlijk ook voor het Caraïbisch gebied, Suriname en in mindere mate Indonesië - mag zij natuurlijk nooit verstek laten gaan.

Olf Praamstra

grond

onder bevele van my voorgeslagte was jy besit

had ek taal kon ek skryf want jy was grond my grond

maar my wou jy nooit
hoe ek ookal strek om my neer te lê
in ruisende blou bloekoms
in bees wat horings sak in Diepvele
rimpelend drink die trillende keelvel
in tafsytsels in leksels gom
in doringbome afgegely na die leegtes

mý wou jy nooit
my verduur kon jy nooit
keer op keer skud jy my af
rol jy my uit
grond, ek word langsaam naamloos in die mond

nou word geveg om jou
beding verdeel verkamp verkoop versteel verpand
ek wil ondergronds gaan met jou grond
grond wat my nie wou hê nie
grond wat nooit aan my behoort het nie

grond wat ek vergeefser as vroeër liefhet

Antjie Krog (uit: *Gedigte 1989-1995*)

Die hand vol vuur

Over poëzie in het Afrikaans

Dit korte artikel gaat over poëzie in/uit Zuid-Afrika. Meer in het bijzonder over *Afrikaanse* dichters en gedichten. De titel is ontleend aan een gedicht van Breyten Breytenbach.

Literatuur uit Zuid-Afrika - met name geschreven door Afrikaanstaligen - was lange tijd taboe in Nederland. Dat was deels te wijten aan de apartheid, waaraan in 1990 een eind kwam met de vrijlating van Nelson Mandela en de eerste democratische verkiezingen in 1994. Menige hoogbejaarde Nederlander is nog wel bekend met gedichten die tijdens en na de Boerenoorlogen rond de eeuwwisseling waren geschreven en die op Scholen met den Bijbel werden geleerd. En wie kent niet typisch Zuid-Afrikaanse volksliedjes als 'Suikerbossie 'k wil jou hê' en 'Sarie Mareis'. Van meer recenter datum zijn de namen van grote Afrikaanse dichters als N.P. van Wyk Louw (1906-1970), Uys Krige (1910-1987), D.J. Opperman (1914-1985) en Elisabeth Eybers (1915).

In 1937 stelde Krige voor de Nederlandse markt een *Afrikaanse versameling* samen, die in 1937 bij A.A.M. Stols het licht zag. Het - omineuze - woord vooraf was van de hand van Dirk Coster, die onder meer schreef: 'Het belangrijkste bericht dat ons door deze "Afrikaansche verzameling" wordt gebracht is, dat zich hier een wil tot litteratuur, een meer doelbewuste en gemeenschappelijke drang openbaart om te komen tot de uiting van den Zuid-Afrikaanschen mens en zijn ziel. [...] De sterkste en volkomen gemeenschappelijke trek dezer hier

verzamelde gedichten is de liefde voor eigen land en landschap, een bijzonder sterke verbondenheid met den bodem, die zich bij de meeste dier dichters ook bewust wordt als een positief en hartstochtelijk Nationalisme.' In 1950 verscheen in Antwerpen een bundeltje *Zuid-Afrikaanse poëzie*, samengesteld door dr. Rob Antonissen - het beleefde maar liefst twee drukken. De Amsterdamse uitgever Van Oorschot publiceerde eind jaren vijftig bundels met een keuze uit het werk van respectievelijk Van Wyk Louw, Opperman en Elisabeth Eybers. Maar daar bleef het eigenlijk bij. De poëzie van tijdgenoten als Ernst van Heerden (1916-1997) en Olga Kirsch (1924-1998) drong hier slechts tot een enkele in Zuid-Afrikaanse poëzie geïnteresseerde Nederlander door.

De enige dichters die in Nederland echt grote bekendheid genieten en ten volle zijn doorgedrongen tot het literaire leven hier zijn Elisabeth Eybers en Breyten Breytenbach (1938). De eerste doordat zij zich begin jaren zestig permanent in Nederland vestigde en hier al enige bekendheid genoot. Mevrouw Eybers schreef in Amsterdam verder aan een groot oeuvre, dat werd bekroond met de twee grootste literaire prijzen die het land kent: de Constantijn Huygensprijs en de P.C. Hooftprijs. Breyten Breytenbach dankt zijn populariteit deels aan het feit dat hij begin jaren zeventig twee keer werd uitgenodigd op Poetry International in Rotterdam. Zijn faam was hem vooruitgesneld. Breytenbach geldt als een van de belangrijkste en meest baanbrekende vertegenwoordigers van de vernieuwingsbeweging van de *Sestigers*, waartoe ook de in Nederland bekende romancier André Brink behoort. Breytenbachs verzetsactiviteiten tegen het regime in Pretoria kwamen hem halverwege de jaren zeventig op een lange gevangenisstraf te staan. Na zijn vrijlating op 2 december 1982 - na bemiddeling door de Franse president François Mitterrand - was hij opnieuw veelvuldig te gast in Nederland. In de jaren zeventig en tachtig nodigde Poetry International in Rotterdam ook tal van andere, Engelstalige, *geen* Afrikaanstalige, Zuid-Afrikaanse dichters - meest zwarte - uit acte de présence te geven: Wally Serote, Sipho Sepamla, Willy Kgositsile. Na het *annus mirabilis* 1990 werd het mogelijk weer Afrikaanstalige dichters te vragen. Antjie Krog (1952) was in 1991 de eerste. Zij maakte met haar directe, indringende en uiterst gevoelige poëzie grote indruk op collega-dichters en op het publiek. Dit jaar werd Krog uitgenodigd om op te treden tijdens de bij het poëzie minnend publiek in Nederland uiterst populaire Utrechtse Nacht van de Poëzie. (Helaas moest ze afzeggen, omdat ze voor de Zuid-Afrikaanse radio het bezoek van president Clinton aan Zuid-Afrika moest verslaan. Ze heeft toegezegd volgend jaar écht te zullen komen.) In 1993 was Wilma Stockenström (1933) de derde Afrikaanstalige dichter die naar het Rotterdamse Poetry werd uitgenodigd en in juni '98 is zij er opnieuw te gast. Ook zij maakte met haar prachtige poëzie veel indruk. Vorig jaar was de Afrikaanse dichter Johann Lodewyk Marais (1956) te gast bij het Dichters aan huis-festival in Den Haag, terwijl Vincent Oliphant (1955) bij Poetry optrad. De laatste behoort met S.V. Petersen (1914-1987), P.J. Philander (1921), Adam Small (1936), Peter Snyders (1939), de vorig jaar op betrekkelijk jeugdige leeftijd omgekomen Patrick Petersen en tal van anderen tot de groep van 'bruine dichters' die het Afrikaans, en met name het 'Kaaps' als uitdrukkingmiddel hebben gekozen. Van hen is Adam Small de belangrijkste en meest invloedrijke geweest. Om een indruk te geven van het 'Kaaps' waarin hij dicht, bij wijze van voorbeeld dus, het gedicht *Doemani* (dominee):

Doemani

'n Proefiet van Jesus djý?
'n proefiet?
Djy moet djou palys-hys
djy moet djou aeroplane-motorkar
djy moet daai kamma sêd smile van djou
en djou tears
en djou woerawarra op die pulpit
moet djou skorrelsvol braai-atappels en -vleis?

Djou hys 'n woestyn? Nou sal mens djou verbeel!
En hoe lyk dit moet djou kale pote vi' daai streamline ding
hoe lyk dit moet djou toega vi' die vel van 'n kameel
hoe lyk dit moet daai skorrelsvol vi' sprinkhane en wille hiening?

Naar verwachting zal het 'Kaaps' aan invloed winnen nu het gevestigde Afrikaans - jarenlang het voertuig van het Afrikaner nationalisme - deze taal met beide armen heeft omhelsd in de strijd tegen het oprukkende Engels. Maar deze ingewikkelde materie valt buiten het bestek van dit artikel.

Veelzijdigheid

Sinds de jaren zestig zijn er tal van dichters in het Afrikaans bijgekomen. De vuistdikke bloemlezingen met poëzie in het Afrikaans laten het zien. Neem *Groot Verseboek* (eerste editie 1951; 9e editie verschenen in 1983, 2e druk 1986), samengesteld door de al genoemde D.J. Opperman, met 665 bladzijden 'van die mooiste Afrikaanse gedigte'. Of - meer recentelijk - *Poskaarte: Beelde van die Afrikaanse poësie sinds 1960*, samengesteld door Ronel Foster en Louise Viljoen. De laatste bundel telt niet minder dan 593 bladzijden en biedt de oogst van het doorlezen van maar liefst vijfhonderd bundels. De samenstellers zijn royaal te werk gegaan. Toch biedt de selectie een goed en gevarieerd inzicht in de stand van zaken binnen de hedendaagse dichtkunst in Zuid-Afrika. Breyten Breytenbach steekt met tweeëndertig gedichten met kop en schouders boven zijn collega's uit, op ruime afstand gevolgd door Antjie Krog (18 gedichten). Daarna volgen Joan Hambidge, Johann de Lange en Sheila Cussons (ieder 17), Elisabeth Eybers (15), Daniel Hugo, D.J. Opperman, Ina Rousseau (ieder 12), en Barend J. Toerien (10 gedichten). De overige ruim honderdvijftig dichters komen er met één tot zeven gedichten bekaaier af. Maar het moet gezegd: deze bundel biedt een historisch overzicht dat er wezen mag. De samenstellers zijn niet over een nacht ijs gegaan, en

ze hebben zich ook niet beperkt tot strikt literaire normen. Zo vinden we een ‘protest’-gedicht, *Die munisipale werkers praat* (De gemeentewerklui praten), geschreven door de *Action Workshop*. Van de honderden protestgedichten die in de jaren zestig, zeventig en tachtig - met name in het Engels - werden geschreven, zal dit gedicht als een der weinige de tand des tijds kunnen doorstaan.

Die munisipale werkers praat

Ons is die manne met die blou overalls
wat in die koue winters
met winterhande langs slote in die aarde grawe.

Ons is die manne wat in nat overalls sweet.
Drie dae in die jaar sien ons die see.
Die res van die jaar werk ons.
Ons verdien ons sweet Vrydag
Kanne kanne vol sweet.

Maandag skree die lanie: ‘Hei Tamie!!
Staan krom boy, hou jou krom!’

Ons is die anties met die doeke om die kop
met die Nylon-overalls wat net rose moet plant.
Ons pay twee keer minder as dié van die mans
tog kom ons Vrydag met meer in die sak terug.

Want:ons drink nie meer nie ons rook net Cavalla
en Vrydag mors ons twee rand in die jol.

Ons is die anties met die doeke om die kop
alhoewel ons sukkel om van hand tot mond te leef,
maak ons môre se leaders groot!

Stockenström en Krog

Poskaarte telt achttien gedichten van Antjie Krog. Met dit aantal volgt zij zoals gezegd direct (maar met numeriek grote afstand) op Breytenbach. Van Stockenström zijn dertien gedichten opgenomen, minder dan van Cussons, Hambidge enz. Omdat het werk van Stockenström en Krog zover uiteenloopt en tegelijkertijd zo boeiend is én omdat zij (Breytenbach en Eybers daargelaten) verreweg de interessantste dichters uit deze bloemlezing zijn, ga ik graag nader in op hun werk.

Stockenström debuteerde in 1970 met *Vir die bysiende leser*. Daarna volgden *Spieël van water* (1973), *Van vergetelheid en van glans* (1976), *Monsterverse* (1984), *Die heengaanrefrein* (1988) en laatstelijk *Aan die Kaapgeskryf* (1994). Daarnaast schreef zij romans en een toneelstuk. In 1977 ontving ze de Hertzog-prijs voor haar poëzie.

Evenals Stockenström debuteerde Krog in 1970, en wel met de bundel *Dogter van Jefta*. In 1972 volgde *Januarie-suite*; in 1975 *Beminde Antarktika* en *Mannin* (bekroond met de Reina Prinsen Geerligts-prijs). In 1981 verscheen *Otters in bronslaai*,

in 1985 *Jerusalemgangers*. De bundel *Lady Anne* (1989) vormt een hoogtepunt in de Zuid-Afrikaanse poëzie en werd door André Brink bestempeld tot een van de beste bundels ooit in Zuid-Afrika geschreven. *Lady Anne* werd bekroond met de Hertzog-prijs. In 1994 verscheen *Gedigte 1989-1995*. Voor wat productie betreft, gaan Krog en Stockenström ongeveer gelijk op. Maar wat intentie betreft is het werk van Stockenström gelijkmatiger, ingetogener; dat van Krog toont veel meer emotie, is persoonlijker, politieker, opener, meer geëngageerd, uitbundiger, woedend soms. Bovendien is Wilma Stockenström veel ouder dan Antjie Krog en dat is aan haar gedichten af te lezen. Niet dat die daarom minder zouden zijn. Nee, de waardering voor het werk van Stockenström doet niet onder voor de waardering die Krog ondervindt. Beide dichters zijn bekroond met de hoogste literaire prijzen van Zuid-Afrika, waaronder de al genoemde Hertzog-prijs. Het feit dat er in *Poskaarte* van Krog meer gedichten zijn opgenomen heeft met iets anders te maken. Krog behoort - in de woorden van de romancier Etienne van Heerden - tot die 'kinders van Verwoerd', dat wil zeggen dat ze behoort tot de generatie die opgroeide toen de apartheid al lang en breed een feit was. Deze generatie jonge schrijvers en dichters heeft mentaal een klap van de apartheidsmolen gekregen, en doet daar in haar werk verslag van. Tussen het werk van Krog en Stockenström bestaan om die reden alleen al grote verschillen. Stockenströms gedichten lijken afstandelijk, kunnen misschien escapistisch aandoen voor wie Zuid-Afrika vooral wil zien als een land van politieke tegenstellingen.

Stockenström put deels uit de natuur, neemt dieren, landschappen tot onderwerp; zodra haar poëzie over mensen gaat, komt er een flinke dosis ironie om de hoek kijken. Bijvoorbeeld in dit gedicht, *Ecce homo*, over de mens als toneelspeler:

Ecce homo

Wat het hom tog besiel om te wil
regopstaan? Kierts! Tog nie net
dors na kennis, die bykom van 'n appel
bo-aan 'n baie groot, sugtende boom nie?
Handeervoet sou hy ook, op 'n lei,
kon leer lees en skryf het, later
die relatiwiteitsteorie vinger-in-die-sand
kon uitgewerk het, en uitgevee het
(want waarvoor?) met minder rugkwale.
Handeervoet kan jy godsdiensoefening,
loer in 'n mikroskoop, klavier speel,
beelde boetseer, op jou rug rol om plafonne
te beskilder, weer omrol en van jou steiers
afklouter, fronsend, ingedagte, honger.
Handeervoet is eet en drink speletjies,
paring vanselfsprekend. Alles gaan.
Net toneel speel, lyk dit my, sou bedenklik
ingewikkeld, haas onmoontlik en regtig
lagwekkend wees. Regtig. 'n Kruipende
Faust. 'n Kluteimnestra met swengelende
borste. Nee! Drama wil hoog reik!
Daar staan hy nou met sy weekdele bloot,
die mens, die sot, die groot toneelspeler.

(uit: *Spieël van water*)

Het verschil met het werk van Krog zal onmiddellijk duidelijk zijn bij lezing van haar gedicht *visioen van 'n nasie*. Hoewel Krog in dit gedicht ook de nodige ironie toont, ligt de context toch duidelijk bij en in Zuid-Afrika. Na driehonderd jaar is het de blanken nog steeds niet gelukt - willens en wetens - om zich thuis te voelen in Afrika, om een te worden met het landschap, te versmelten met de mensen en de omgeving:

visioen van 'n nasie

hoe lank meen ons om hier uit te hou?
 Ons wat gestrand het teen hierdie geil vasteland
 sonder om ooit in Afrika onloënbaar aan te land
 ons in huise van American Colonial-styl
 wat ons omring met parke en tuine
 om die aanspraak van die landskap te ontsnap
 wat loop op kelims, gesels in 'n Nederlandse dialek
 wat Duitse lieder luister en Engelse poësie lees
 wat soggens spek en eiers eet
 westerse modes aan ons basse hang
 vakansies noord verby die vasteland vlieg
 om in stamlande te gaan verdrink in musiek en kunsgalerye
 en met die terugkeer onder Domsaitis se Pruisiese skildery
 uit Finse glas Glenfiddich te drink

hoe dan nie? Hier is ons na drie eeue nog niks anders
 as 'n stukkie curiosum westers.

(uit: *Otters in bronslaai*)

Kort concluderend: het werk van Krog is een onafgerond verhaal, een commentaar, een dagboek, een dialoog met de lezer. Krog's poëzie is dateerbaar, maar nooit gedateerd. De gedichten van Stockenström lijken gelijkmatiger, stabiel, afstandelijker, apolitiek en zijn zeker a-godsdienstig. Voor beide dichters geldt dat ze constante kwaliteit leveren. En: dit is poëzie die wij in Nederland niet kennen. Of ze daarom per se exotisch is, is een andere vraag, die eveneens buiten het bestek van deze korte verkenning valt.

Het is te hopen dat wij meer zullen kunnen kennismaken met de poëzie in het Afrikaans, zonder dat we overigens vergeten dat er ook nog tien andere officiële talen bestaan in Zuid-Afrika. Dichtbundels van Zuid-Afrikaanse dichters, ongeacht in welke taal ze schrijven, zijn hier te lande vooralsnog nauwelijks verkrijgbaar. Voor wie over het Internet beschikt: de Universiteit van Kaapstad heeft een interessante website met veel poëzie:

www.uct.ac.za/projects/poetry/poetry.htm

Robert Dorsman, Utrecht

Gedig vir die kind

Die aarde le onklaar
en sodra die wind opkom
staan die kind in Kloofstraat met sy tas

kindertjie myne! roep ek in sy rug
daar waar my hart die digste is

soos altyd
is ek elders
ek drink hom om in gepelde amandels
in arms vol opgetrekte lig
ek volg sy fluisteringe na in my matrys van bloed

sku skiet die kind oor die straat
die wind vat dun die ortodontiese kwyl

dit is ek
jou ma
maar sy oe staan op die punt om my te verlaat

die aarde le onklaar
die wind splint van hom af al wat kind is

en ek kneus om hom vas
verby alle verlatenheid
verby sy dapper nukkerige nek

die aarde sink onklaar
en ek het hom lief
way
way anderkant my hart

Antjie Krog

Interview Henk van Woerden

In 1993 debuteerde Henk van Woerden met *Moenie Kyk Nie*. Deze opmerkelijke roman werd onmiddellijk met de Geertjan Lubberhuizenprijs bekroond en het jaar daarop voor de Libris Literatuurprijs genomineerd. Het is het aangrijpende want nuchtere verhaal van een jongetje dat als gevolg van een erfelijke aandoening een oog moet missen, verteld door een schrijver die hetzelfde lot beschoren was. Toch is het observatievermogen van Van Woerden bijzonder scherp. Reden genoeg om hem openhartig hierover te bevragen.

U ziet maar half, maar u ziet wel alles. Landschappen, mensen, vluchtige tekenen beschrijft u met grote nauwkeurigheid. Alsof u de geziene werkelijkheid niet volledig, niet beeldend genoeg onder woorden kunt brengen. Hoe is dit uit te leggen?

Je kunt slecht zien of een beperkt gezichtsveld hebben, maar dat betekent nog niet dat je niet ziet. ‘Halfblindheid’ is een droggeval. Elke slechtziende weet dat en probeert op alle andere zintuiglijke manieren het ontbrekende in te halen. Je probeert te zien met de hiel van je voet. Een gebrekkig ziend iemand geeft zich verscherpt rekenschap van een mogelijke afwezigheid van het zien. De angst voor blindheid brengt een grote gretigheid met zich mee, een overmatige belangstelling voor de wereld om je heen. Daar werd ik me pas van bewust toen slechtziendheid in *Moenie kyk nie* een bruikbaar thema bleek te zijn. Ik constateerde dat iemand die slecht ziet onbewust een bepaald uitzichtpunt verkiest om het meest gunstige blikveld te hebben en van daaruit stil en intensief alles in zich op te nemen. Wie de werkelijkheid ‘plat’ ziet, wordt gedwongen daar zelf perspectief in aan te brengen. Voor een schrijver, voor een beeldende kunstenaar is dat, hoe vreemd het ook klinkt, een groot voordeel. Je beperking geeft je ongekende mogelijkheden.

In 1996 publiceerde Henk van Woerden zijn tweede roman *Tikoës*. De hoofdpersoon keert terug naar het land van zijn jeugd, dat sindsdien grondig is veranderd. In het nieuwe Zuid-Afrika dreigt de verteller door het landschap, door de nieuwe maatschappelijke verhoudingen en door zijn zoeken naar het verleden te worden verzwolgen. Hij hoopt op datgene dat hem het meest beangstigt: een duurzame liefde, een rustig leven, een plek om te verdwijnen. Zijn jonge vriendin, Tikoës, voegt zich met natuurlijke gratie in het oude en in het nieuwe land. De ontroering die dit teweeg brengt, confronteert de hoofdpersoon des te meer met de eigen geslotenheid.

In beide romans toont Henk van Woerden zich een geboren verteller die verwonderd om zich heen kijkt.

Is de verwondering de oorzaak van uw schrijverschap? Deels. De belangrijkste oorzaak ligt eerder in de wil iets niet in beelden maar in woorden te vertellen [HvW is schilder, red.]. Ik begon te schrijven in de wetenschap dat ik iets kon overbruggen, dat ik de ingewikkelde Zuid-Afrikaanse situatie voor Nederlanders inzichtelijk kon maken. Natuurlijk heeft het iets megalomaans om te denken dat je een heleboel mensen iets te vertellen hebt. Maar zou iemand schrijven zonder dat te denken? Ik schrijf gewoonweg omdat ik dat inderdaad denk.

Aan Tikoës schonk de literaire kritiek, op een paar lovende kritieken na, duidelijk minder aandacht. Gezien het karakter van het boek is dat verrassend. Hoe komt dit? Heeft U zich deze lauwheid aangetrokken?

Bij een tweede roman zijn de verwachtingen hoog gespannen. Van de weeromstuit toont men zich kritischer. Als de schrijver iets anders beoogt, zijn stijl daaraan aanpast, wordt hem dat aangerekend. Men verwacht meer van hetzelfde. Ik wilde de teugels laten vieren, speelser met de zinnen omgaan, me laten verleiden tot langere improvisaties. Het werd gezien als een geaffecteerde krullendraaijerij. Ook de hoofdpersoon van de roman wilde ik een andere gestalte geven. Ik zag hem als een Angelsaksische, beschouwende figuur, zoals die in de Engelse en Duitse taalgebieden regelmatig voorkomt. Daar viel men over. Hier speelt de problematiek van de Nederlandse literaire kritiek - meer doelbewuste afbraak dan doordachte kritiek - een grote rol. Ik heb

het me niet echt aangetrokken maar het had wel praktische consequenties. Uit financiële overwegingen ben ik voor de NRC gaan werken, wat mij tot een andere regelmaat van schrijven dwong. Een nuttige bijkomstigheid.

Sommige zinsneden uit Tikoës zijn zo verrassend dat de lezer geneigd is pen en papier te pakken om ze op te schrijven: 'Het gezelschap zat aangenaam verloren.' Andere zinnen hebben het vermogen een landschap voor de ogen van de lezer met grote precisie te ontplooiën: 'Ik was, half slapend nog, naar het raam gegaan om de vlakke te zien. Er trok rook van houtvuur naar het zuiden. De rook boven het Hottentots-Hollandse gebergte droeg wat leek op drie huiden, drie lagen als vet van voorjaarslam; er spoelden rillingen van wolkjes door de lucht.' Kan men dit taalkundige vermogen naar uw mening herleiden tot uw Zuid-Afrikaanse achtergrond?

Neen, tot geheel iets anders. Iemand die emigreert heeft onmiddellijk een taalprobleem en tracht zich zo goed en zo snel mogelijk aan te passen. Vele emigranten lossen dit probleem op door creatief met de nieuwe taal om te gaan. Dat geeft verrassende effecten. Maar zelf weet je maar al te goed dat ze uit pure gebrekkigheid zijn geboren. Dit fenomeen herhaalde zich drie keer in mijn leven. In Zuid-Afrika ging ik op een gegeven moment naar een Engelstalige school. Het Nederlands raakte ik toen vrij snel kwijt. De berichten uit Nederland kregen voor mij iets onbegrijpelijk. Na een lange tijd keerde ik uiteindelijk naar Nederland terug, met de ambitie om te schrijven. Maar ik moest constateren dat ik het Nederlands verlerd had. Deze omstandigheden missen hun invloed op je leven niet. Je zeef je persoonlijkheid door de talen heen, wetend dat je niet kwistig met de taal moet omgaan. Daarnaast heb ik mezelf grote voorbeelden gekozen: Byron, Kavafis, Breytenbach. Maar het is waar dat ik het immense voordeel heb om in het Afrikaans te zijn opgevoed. Want Afrikaans is een beknopte, gebalde taal, die scheppende sprongen in zich draagt. In die zin zal ik altijd mijn Zuid-Afrikaanse achtergrond behouden.

Waarom schrijft u niet in het Afrikaans; of zijn uw boeken niet in deze taal vertaald? Daar ben ik niet uit. Ik weet het gewoon niet. Mijn overweging om zelf mijn boeken in het Afrikaans te vertalen wordt vertroebeld door de vraag: voor wie schrijf ik dan? Voor de blanke Afrikaner minderheid? Voor de Kaapse kleurlingen die geen enkel boodschap aan Nederland en aan de Nederlandse literatuur hebben? Als ik voortaan in het Afrikaans zou willen schrijven, zou ik moeten re-emigreren. Soms voel ik de opwelling overmorgen met vrouw, kind, hond en vogel naar een kleurlingenwijk van Kaapstad te vertrekken, een hotel te beginnen en het volgende boek zich aldaar te laten afspelen. Maar de praktische moeilijkheden zijn legio. En misschien kan ik dat denkbeeldige hotel veel beter in Zuid-Teheran openen. Het volgende boek wordt dan heel wat anders.

Deze zomer publiceert u een nieuw boek: Een mond vol glas. Heeft dit derde boek een nieuwe intentie of is het een vervolg op de twee vorige?

Beide. Met de twee eerste boeken heb ik het landschap en de invloed ervan op de mensen in kaart willen brengen. *Moenie kyk nie* liet de belevenis van een Hollandse familie van emigranten zien. In *Tikoës* volgde ik de terugkeer van de zoon van een emigrant. Ik had daar nog iets aan toe te voegen. Ik wilde een portret van de

Zuid-Afrikaanse psyche schetsen. Nu klinkt dat verschrikkelijk pretentief, maar het was wel mijn intentie. Ik ben eraan begonnen op een vrij essayistische manier. Nu het bijna voltooid is, zie ik dat het balanceert tussen fictie en non-fictie en inderdaad uitgroeit tot een portret van het Zuid-Afrikaanse trauma. Bewust koos ik als hoofdfiguur Demitrios Tsafendas, de sluipmoordenaar van Hendrik Verwoerd, iemand die altijd als een halve gek getypeerd is. Ik laat zien hoe deze man in elkaar zit, hoe hij tot zijn daad komt. En het blijkt dat deze moord vooral door de omstandigheden gedictieerd is, door situaties die van buiten hem zijn, en onafwendbaar is. De man is een zwerver. Deze Zuid-Afrikaanse kroniek is een poging het zwerverschap te beschrijven. Niemand in Zuid-Afrika is nog werkelijk 'thuisgekomen'. Het hoofdvraagstuk van mijn land is de algehele ontheemding van zijn bewoners.

Christiane Berkvens-Stevelinck

Cahiers voor Nederlandse Letterkunde

In de reeks *Cahiers voor Nederlandse Letterkunde* zal binnenkort een aflevering verschijnen die speciaal gewijd is aan een onderwerp uit de sfeer van de achttiende eeuw, namelijk Betje Wolff en Aagje Dekens *Geschrift eener bejaarde vrouw* (1802). De uitgave van een typerend hoofdstuk uit dit tamelijk onbekende boek is voorzien van een breed opgezette literair- en cultuurhistorische inleiding. De tekstbezorgers zijn: André Hanou, Tjitske Schuur en Annemarie Versteeg. Bestellingen zijn alleen mogelijk door storting van f 25,- op postbanknummer 3808367, t.n.v. Uitgeverij Passage, onder vermelding van: nr. 1998/1.

J.M.J. Sicking

Van Vlaanderen naar Europa

De Negen Besten in Ltk. 208

Voor een niet-gespecialiseerde bezoeker bestaat het gevaar dat een tentoonstelling van middeleeuwse handschriften, ondanks het vaak met zorg samengestelde commentaar, onwillekeurig het karakter aanneemt van een diavoorstelling. Versiering en afbeelding winnen het in aantrekkingskracht van de tekst, die in het gedrang en achter spiegelend glas vaak bijna niet te lezen is. Wie van de belangstellende bezoekers die in de weken rond Kerstmis 1996 de tentoonstelling over Jacob van Maerlant heeft gezien (in het Museum van het Boek/Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag), kan zich de aanblik van de Lancelotcompilatie nog herinneren? Toch rekent Pieter Obbema deze codex al sinds jaar en dag tot de ‘Top Negen’ van handschriften met Middelnederlandse letterkunde.¹ En terecht.

Zoals museumbezoekers zich soms laten leiden door afbeeldingen, zo hebben onderzoekers van de Middelnederlandse letterkunde een sterke voorkeur voor complete teksten. Daar hebben ze hun handen vaak al vol aan, laat staan dat ze zich ook nog zullen verdiepen in de talloze fragmenten die vaak nog niet eerder bestudeerd, laat staan geïdentificeerd zijn. Veel eer is er waarschijnlijk niet te behalen aan deze stiefkinderen van de overlevering, zo luidt de redenering, en in het onderzoek moet zichtbaar terreinwinst worden geboekt. De specialist die oog blijft houden voor snippers, reepjes en losse bladen en die zich daar de tijd voor gunt, houdt evenwel rekening met het omgekeerde: het kan immers altijd gebeuren dat vanuit het onaanzienlijke het onverwachte naar voren komt. In het vervolg van deze bijdrage wil ik laten zien dat Ltk. 208 uit de collectie van de Maatschappij iets bijzonders is.

Het gaat om een dubbelblad van perkament dat aan alle vier de zijden is beschreven in een goed leesbare textualis. Een foliozijde meet 16,8 × 24,8 cm en bevat twee kolommen van hetzij 40 (fol. 1) of 41 (fol. 2) regels. De kopiist was ook de rubricator. Hij stipte de beginletters van iedere regel aan - ze staan in een aparte kolom - en schreef de paragraaftekens, en het opschrift en de initiaal van het Negen Besten-gedicht in rood. Het blad is overdwars doormidden gesneden. Beide helften zijn met behulp van elf (aanvankelijk waarschijnlijk twaalf) perkamentstrookjes aan elkaar bevestigd. Fol. 1v is met reagens bewerkt en, naar het schijnt, aan hitte blootgesteld; het perkament is ter plaatse zwaar beschadigd. Fol. 2 heeft hierdoor ook averij opgelopen, zowel aan de recto- als aan de versozijde (de tekst is op sommige plaatsen niet of nauwelijks meer te lezen).

Op fol. 1ra stuiten we op het strofische gedicht *Van scalc ende cleric*, een dialoog in de trant van de *Martijns* van Jacob van Maerlant, die aan het begin niet compleet is overgeleverd. Het gedicht loopt zonder tekstverlies door tot fol. 2rb, waaruit kan worden geconcludeerd dat het dubbelblad het binnenste is geweest van een katern. *Van scalc ende cleric* wordt afgewisseld met elf korte rijmspreuken (fol. 2va). De kortste tellen twee verzen, de langste telt er tien. Na de spreuken volgt de proloog van de sproke *Van neghen den besten*.²

De teksten werden in 1844 voor het eerst gepubliceerd in de *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*.³ N.C. Kist had er in maart

1842, tijdens een vergadering van de Maatschappij, een spreekbeurt over gehouden.⁴ Hij las de teksten voor, alsmede ‘eene inleiding en taalkundige aantekeningen’ van Matthias de Vries. Kist schonk het dubbelblad omstreeks die tijd of kort ervoor aan de Maatschappij. Zelf had hij het gekregen van Karl Ludwig Philipp Tross (1795-1864), een lid van de Maatschappij, die het als een soort schutblad had aangetroffen in een boek uit het bezit van het Fraterhuis te Wezel.⁵ Wezel is gelegen in Westfalen, en de geschiedenis van die landstreek was een specialisme van Tross.

Kort na de voordracht van Kist, nog in dezelfde maand, werd de tekst van de lezing voorgelegd aan een commissie bestaande uit de heren Siegenbeek, Schrant, Bergman, Janssen en Van Harderwijk, die moest beslissen over opname ervan in de Werken van de Maatschappij.⁶ Op 22 april liet de commissie weten akkoord te gaan met plaatsing van het stuk, zij het dat er nog een aantal taalkundige opmerkingen in verwerkt moest worden ‘door ieder der Leden er bijgevoegd’ (p. 48). De commissie oordeelde verder dat de ‘uitvoerige inleiding’ (van Matthias de Vries) achterwege moest blijven. Het artikel verscheen in 1844 - overigens met inleiding -, op naam van De Vries. Deze heeft Ltk. 208 naderhand niet uit het oog verloren: hij heeft het dubbelblad, waarmee hij zich als beginnend vakbeoefenaar zo intensief had beziggehouden, nog in 1883 onder ogen gehad.⁷

Daar was in die tijd dan ook alle aanleiding voor. Van Vloten had namelijk uitgesproken ideeën over het auteurschap van *Van scalc ende cleric*: het kon niet anders of het moest Jacob van Maerlant zijn geweest. Met deze toeschrijving, die hij meer dan eens voor het voetlicht bracht, riep Van Vloten de hoon over zich af van diverse gerenommeerde vakgenoten, zoals De Vries zelf, maar ook Eelco Verwijs en Jan te Winkel.⁸ In een artikel uit 1976 heeft Heeroma het, bij implicatie, overigens weer opgenomen voor Van Vloten, zonder daarbij over nieuwe feiten te beschikken.⁹

Onlangs heeft Frits van Oostrom zijn licht laten schijnen over *Van scalc ende cleric*.¹⁰ Hij gaat in de toeschrijvingskwestie weliswaar niet zo ver als Van Vloten en Heeroma, wel draagt hij een intrigerend nieuw gegeven aan dat *Van scalc ende cleric* opnieuw in de buurt brengt van de strofische gedichten van Maerlant. In de *Carmina burana* stuitte hij op een vagantengedicht, *Aristippe quamvis sero*, dat als voorbeeld heeft gediend voor de auteur van *Van scalc ende cleric*. Het staat op naam van Philippus Cancellarius, en diens werk behoort nu juist tot de voornaamste bronnen van de strofische gedichten van Maerlant. Van Oostrom kondigt vervolgonderzoek aan.

Met de proloog van het gedicht over de Negen Besten (*Neuf Preux, Nine Worthies, Neun Helden*) raken we aan een thema waarin ik me heb verdiept tijdens een verblijf

Spreuken en proloog van het Negen Besten-gedicht (UB Leiden, Ltk. 208, f. 2v).

als fellow op het NIAS in Wassenaar.¹¹ Omdat de rest van de tekst bekend is uit twee andere handschriften (het Comburgse handschrift en het Geraardsbergse handschrift), valt over de inhoud iets meer te zeggen. De auteur geeft in kort bestek de biografieën van de negen beste vorsten uit de wereldgeschiedenis. Het gaat om drie heidenen (Hector, Alexander, Julius Caesar), drie joden (Jozua, David, Judas Maccabeus) en drie christenen (Artur, Karel de Grote, Godfried van Bouillon). Vanaf omstreeks 1300 raakte dit negental als groep bekend. Na een aanvankelijke verspreiding in de Nederlanden veroverde het thema vanaf omstreeks 1340 stap voor stap Europa en bleef bekend tot in de achttiende eeuw. Men treft de Negen Besten aan in de literatuur, maar ook in de beeldende kunst, zoals op fonteinen, wandtapijten, reliekhouders, speelkaarten, schilderijen enz. In de vroege veertiende eeuw werd in de grote zaal van het stadhuis in Keulen een beeldengroep geplaatst en liepen burgers mee in een optocht te Atrecht, uitgedost als de Negen Besten.

Wat is er in dit verband met deze Europese traditie nu zo bijzonder aan Ltk. 208? Dat wordt pas duidelijk als we op de datering letten. In het *Middelnederlandsch woordenboek* wordt het dubbelblad gedateerd op ca. 1350, dus nogal vroeg in de traditie.¹² Dit is bijzonder, omdat substantiële teksten over de Negen Besten zo vroeg niet bekend zijn van elders. De zaak werd er alleen maar interessanter op toen bleek dat J.P. Gumbert (Leiden) het dubbelblad nog iets vroeger meende te kunnen dateren en wel in het tweede kwart van de veertiende eeuw.¹³ De vroegere datering van het dubbelblad - en dus van de teksten die erop voorkomen - opende de ogen voor nieuwe verbanden. Zo bleek de stadsklerk Guillaume vanden Mortre de tekst over de Negen Besten in 1337 te kennen: hij citeerde eruit toen hij het gewoonterrecht van de stad Ukkel boekstaafde.¹⁴

Aardig genoeg bevat ook Ltk. 208 een aanwijzing dat het Negen Besten-gedicht in de stad werd gerecipieerd. Tussen de elf spreuken die eraan voorafgaan, treffen we immers ook de volgende aan (ik citeer naar de bron, met de gebruikelijke aanpassingen):

Daer twee scepene sijn ghecoren
 In I scependoem ghesworen
 Recht te wisene van eenre stede,
 Ghevalt dan een onvrede
 Tusscen diere twier magen
 Ende elc dan den sinen wil dragen,

De Negen Besten in het stadhuis van Keulen, foto ca. 1920 (Rheinisches Bildarchiv Köln, nr. 61.668).

Die dan mochte horen die ockette
 Die si voort brengen in die wette,
 Ende sinen sin daer toe woude keeren,
 Mochte daer reinaerdie leeren. *Nota.*

(Waar twee schepenen zijn gekozen en in een bepaald gebied van een schepenbank zijn beëdigd om recht te spreken in een stad, en er doet zich onenigheid voor tussen hun beider verwanten, en elk van hen wil dan de zijnen steunen, wie dan de slinkste streken zou vernemen die ze toepassen in het vonnis, wie daar op zou letten, zou aan de hand daarvan leren wat sluwheid is.)

Deze spreuk over partijdig gedrag van schepenen kan niet anders dan in een stedelijke context hebben gefunctioneerd. Dat betekent dat hier sprake is van een nieuw voorbeeld van vroege stadsliteratuur.¹⁵ Maar de spreuk bevestigt tevens een tendens die zich aftekent in het voorkomen van de Negen Besten in Keulen, Atrecht en Ukkel: het thema ontstond omstreeks 1300 weliswaar aan het hof, maar vond spoedig daarna een warm onthaal in de steden van de zuidelijke Nederlanden en in de aangrenzende Rijnstreek. De opvatting dat het Negen Besten-thema pas in later tijd voorkomt in een stedelijke context en dan als ‘abgesunkenes Kulturgut’ dient te worden opgevat, komt hiermee op losse schroeven te staan.

De vroege datering van Ltk. 208 en studie van de Negen Besten-tekst leidde mijnerzijds ook tot een speculatie over het mogelijke auteurschap. Wie de argumentatie wil nalezen, verwijs ik naar *Helden van weleer*. Het komt er in het kort op neer dat Jacob van Maerlant, van wie men in de Middeleeuwen al zei dat hij de auteur was van een gedicht over de Negen Besten, zich aandient als een zeer geschikte kandidaat. Als deze toeschrijving klopt, dan zou het zijn zwanenzang zijn geweest. In dat geval zou het gedicht aan het begin van de Negen Bestentraditie staan (Maerlant overleed immers omstreeks 1300).

Maar of de toeschrijving van het gedicht aan Maerlant juist is of niet, het is een feit dat Ltk. 208 bewijst dat *Van neghen den besten* een vroeg gedicht is en illustreert dat de tekst al snel bekend raakte in de stad. Naar het zich laat aanzien behoort het dubbelblad, samen met de beelden in het Keulse stadhuis, tot de vroegste materiële sporen van de Negen Besten-traditie in Europa die nu nog bestaan. In 1994 heeft het op een tentoonstelling gelegen in de Leidse UB, die was georganiseerd ter gelegenheid van het NLCM-congres ‘Grote lijnen’.¹⁶ Als er nog eens een tentoonstelling wordt ingericht over de Negen Besten-traditie, dan verdient het op het eerste gezicht onaanzienlijke Ltk. 208 zeer zeker een ereplaats. En wie weet komt het ook nog eens op een Maerlanttentoonstelling te liggen.

Wim van Anrooij

Eindnoten:

- 1 P. Obbema, 'De overlevering van de literaire handschriften'. In: Idem, *De Middeleeuwen in handen. Over de boekcultuur in de late Middeleeuwen*. Hilversum 1996, p. 77-78.
- 2 Het is opmerkelijk dat *Van scalc ende cleric* en de proloog van de Negen Besten-tekst tot op de regel nauwkeurig onderaan de bladzijde eindigen (resp. fol. 2rb en fol. 2vb). Bij de bepaling van het aantal spreuken kan dit zo zijn uitgemikt door de kopiist.
- 3 M. de Vries (ed.), 'Fragment eener berijmde zamenspraak uit de XIIIe eeuw, benevens eenige oude spreuken en het begin van een gedicht, getiteld: "Van neghen den besten"'. In: *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden* 6 (1844), p. 125-186.
- 4 *Handelingen der jaarlijksche vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden de 16 van zomermaand 1842*, p. 43.
- 5 De Vries (zie noot 3) zegt precies: 'Het is weleer gescheurd van de borden van een oud boek, waarin het als schutblad geplakt was, en welk boek vroeger aan het Fraterhuis te Wezel behoorde' (p. 133). Over Tross, vgl. de *Allgemeine deutsche Biographie*. Dl. 38. Leipzig 1894, p. 652; een 'Levensbericht' is nooit over hem verschenen.
- 6 *Handelingen* (zie noot 4), p. 47.
- 7 Dit blijkt uit het voorkomen van zijn naam en het jaar '1883' op een bij het fragment bewaarde lijst van gebruikers.
- 8 F. van Oostrom, 'The dialogue of "Scalc ende cleric", 'Rogue and cleric' and the origins of Middle Dutch stanzaic poetry'. In: R.I.A. Nip e.a. (red.), *Media Latinitas. A collection of essays to mark the occasion of the retirement of L.J. Engels*. Turnhout 1996 (Instrumenta patristica: 28), p. 290.
- 9 K. Heeroma, 'Die Dichtsituation des "Wapene Martijn"'. In: J.P. Gumbert & M.J.M. de Haan (red.), *Neerlandica manuscripta. Essays presented to G.I. Lieftinck*. Dl. 3. Amsterdam 1976, p. 60-70.
- 10 Van Oostrom (zie noot 8), p. 289-293.
- 11 W. van Anrooij, *Helden van weleer. De Negen in de Nederlanden (1300-1700)*. Amsterdam 1997, ook voor een nadere verantwoording van het volgende.
- 12 *MNW* X, nr. 827, 5b en nr. 1154.
- 13 Uit de handschriftenbeschrijving van Ltk. 208 in de UBL, BNM blijkt dat mw. J.M. Willeumier-Schalij aanvankelijk dacht aan een datering in de eerste helft van de veertiende eeuw. Dit veranderde zij nadien echter in een datering in het midden van de veertiende eeuw.
- 14 W. van Anrooy, 'Een vroege receptiegetuige van het gedicht "Van neghen den besten"'. In: *Millennium* 9 (1995), p. 3-13.
- 15 Andermaal gaat het om een spreuk over stadsbestuur. Voor een dergelijk voorbeeld, zie W. van Anrooij, "'Hoemen ene stat regeren sal". Een vroege stadstekst uit de zuidelijke Nederlanden'. In: *Spiegel der letteren* 34 (1992), p. 139-157.
- 16 Vgl. *Middelnederlandse handschriften in de Leidse Universiteitsbibliotheek. Tentoonstellingscatalogus. Tentoonstelling in het kader van het NLCM-symposium 'Grote lijnen. Synthesen over Middelnederlandse letterkunde'*. Universiteitsbibliotheek Leiden 26 augustus - 7 september 1994. [Leiden 1994], nr. 15. Een exemplaar van deze in eigen beheer uitgegeven catalogus bevindt zich in de UBL, overdrukkenverzameling BNM, FE 1547.

Bij de honderdste geboortedag van Fedde Schurer

Fedde Schurer-jaar

In het jaar 1898 werden in Leeuwarden Maurits Esscher en Jan Jacob Slauerhoff geboren, 27 kilometer meer naar het westen, in Harlingen, aanschouwde Simon Vestdijk het levenslicht en ongeveer even ver van de Friese hoofdstad verwijderd, maar dan in zuidelijke richting, in Drachten, kwam in datzelfde jaar Fedde Schurer ter wereld. Cultureel Nederland heeft heel wat te gedenken in 1998. In literair Friesland gaat de aandacht vooral uit naar Fedde Schurer.

Hij mag dan in Drachten geboren zijn, het grootste deel van zijn jeugd en zijn jongelingsjaren bracht hij door in Lemmer en daar hebben inmiddels de eerste festiviteiten al plaats gevonden. Zijn liederen zijn door het Lemster koor weer op het repertoire genomen, een voor deze gelegenheid opgericht toneelgezelschap speelde nog eens Schurers zestig jaar geleden geschreven *Thúsreise* (Thuisreis), en oud-conservator Freark Dam van het Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum hield een boeiende lezing over leven en werk van de man die - hoewel bovenal dichter - zoveel meer is geweest dan alleen maar een Friese poëet.

Er staat nog meer te gebeuren: in Veenwouden zal het literair-historisch symposium, dat daar elk jaar in de lente wordt gehouden, dit jaar op 16 mei geheel gewijd zijn aan Fedde Schurer en uiteraard is het onderwerp van de zomertentoonstelling in het Letterkundich Museum in Leeuwarden dit jaar 'Fedde Schurer - Libben en wurk' (Fedde Schurer-Leven en werk). Zijn autobiografie *De besleine spegel* (De beslagen spiegel) wordt herdrukt in de serie 'Fryske Klassiken' (Friese Klassieken), er komt een bloemlezing uit van de mooiste, bekendste, meest aansprekende gedichten van zijn hand onder de titel *It dûbeld paradys* (Het dubbele paradijs) en er verschijnt een boek over de gebeurtenissen op 'kneppelfreed' (knuppelvrijdag) in 1951, toen een rechtszaak tegen Fedde Schurer uitliep op een 'veldslag' tussen de politie en toegestroomde sympathisanten van de beklaagde die met een scherp geschreven artikel in zijn krant het recht van de Friezen bepleit had om voor de rechtbank hun eigen taal te gebruiken. En dan zijn er nog plannen om ook een boekuitgave te maken van de talrijke op muziek gezette liederen van Schurer. Het wordt een echt Fedde Schurerjaar!

Groepsportret

Fedde Schurer is honderd jaar na zijn geboorte (en ook alweer dertig na zijn plotse dood) zeker niet vergeten. Wie was die man wiens leven al in 1971 werd vastgelegd in een schrijversprentenboek, wiens verzameld dichtwerk in 1974 werd uitgegeven en voor wie al in datzelfde jaar 1974 een standbeeld werd opgericht in zijn laatste woonplaats Heerenveen?

Een groepsfoto kan soms veel zeggen. In het hierboven genoemde schrijversprentenboek staan verscheidene van dergelijke groepsportretten en omdat het leven van Schurer het onderwerp is, ligt het voor de hand, dat op die foto's

belangrijke momenten uit diens leven zijn vastgelegd en dat de man zelf er een centrale plaats op heeft. Bij de hier gereproduceerde foto ligt dat toch een beetje anders. Het loont de moeite die foto nauwkeurig te bekijken. Hij is genomen in 1951 bij Bert Bakker in Den Haag en de in de tuin aanwezigen worden beschouwd als vertegenwoordigers van het literaire verzet in Nederland. Bovenaan staan van links naar rechts: Victor E. van Vriesland, Jan Engelman, Gerrit Kamphuis, Anthonie Donker, Ed. Hoornik en Theun de Vries; in het midden zitten op stoelen Kitty de Josselin de Jong en Rie Cramer en vooraan zitten op kussens: A. Roland Holst, Anton van Duinkerken, Fedde Schurer, Martinus Nijhoff en Yge Foppema. Van Vriesland is duidelijk aan het woord, Kamphuis, Rie Cramer en Theun de Vries luisteren naar hem, terwijl Engelman ondertussen ook nog de fotograaf in de gaten houdt. Datzelfde doen Donker, Hoornik, Roland Holst, Van Duinkerken en Schurer. Nijhoff kijkt naar Schurer, Kitty de Josselin de Jong heeft misschien ook net nog even iets gezegd en Yge Foppema zit er wat ongemakkelijk bij in een onhandige kleermakerszit. Fedde Schurer is heel erg aanwezig op die foto. In tegenstelling tot de beide andere Friezen, Theun de Vries en Yge Foppema, lijkt hij zich in dat gezelschap geheel op zijn gemak te voelen. Hij heeft z'n pijp in z'n mond gehouden, terwijl alle andere rokers hun sigaret. in de hand hebben genomen.

Nu heeft Schurer wel verzetspoëzie geschreven: er is werk van hem opgenomen in het *Geuzenliedboek 1940-1945* en na de oorlog heeft hij met acht anderen de 'Verzetsprijs voor letterkundigen' gekregen, maar van de hier geportretteerden was hij noch de grootste verzetsheld, noch de grootste dichter. Toch zit Schurer daar alsof de groep om hem heen is opgesteld en dat terwijl hij eigenlijk bepaald 'underdressed' is. Behalve Hoornik dragen alle heren een kostuum, de meeste zelfs een driedelig en hij is de enige in een combinatie met een artistiek ribfluwelen jasje en een wollen slip-over. Hij heeft geen lefdoekje in zijn borstzakje, maar een pen. Desalniettemin kijkt hij vol zelfvertrouwen in de lens en dat is kenmerkend voor hem. Schurer was een man die het leven accepteerde, die moeilijke dingen graag gauw wilde vergeten en die oprecht genoot van het goede en mooie dat hem overkwam.

Persoonlijkheid

Anne Wadman heeft in 1956 in een uitzending van de Regionale Omroep Noord een mooi portret van Schurer geschetst, waarvan hij later schreef, dat het wel wat geflatteerd was, maar niet onwaar. Ik zal het begin daarvan weergeven, omdat het zo mooi aansluit bij de indruk die de foto ons al gegeven heeft van de persoonlijkheid van Fedde Schurer:

'De dichter Fedde Schurer is buiten Friesland de man die het meest direct met de Friese beweging wordt ge-

identificeerd. Voor velen in den lande is hij de verpersoonlijking, het levende symbool van het begrip Friesland. Een opinie-onderzoek naar de populairste, althans bekendste Fries zou vrij zeker een grote meerderheid voor Schurer opleveren, al is de kans groot, dat hij op de voet zou worden gevolgd door Abe Lenstra. Wat is de oorzaak van deze populariteit? Misschien niet eens allereerst zijn gedichten als zodanig. Men mag gerust aannemen, dat de niet-Friezen in overgrote meerderheid met deze gedichten onbekend zijn en dat zelfs zijn Hollandse poëzie, de verzetsverzen inclusief niet die bekendheid geniet, die een dusdanige populariteit zou kunnen verklaren. Ik meen, dat zijn dichterschap buiten Friesland grotendeels legendarisch is en dat de oorzaak meer ligt in zijn verschijning, in zijn menselijke persoonlijkheid.

Schurer is een man van uitersten, die toch wonderlijk genoeg zijn eenheid weet te bewaren. Hij combineert de grootst mogelijke strijdvaardigheden met een zeldzame, warme en milde menselijkheid. Hij is een man, die de zeer vergeeflijke ijdelheid van de artiest paart met de eenvoud en de nederigheid van de gelovige christen. Hij is een man die zich zonder kameleon-allures in de meest verschillende milieu's thuis voelt. Zijn woord als politiek journalist geniet ontzag in het hele land, bij voor- en tegenstanders. Hij is een slagvaardig en gevreesd debater in het politieke leven, bij wie emotionele en zakelijke factoren gelijkelijk tot hun recht komen. Hij is een man van rake formulering, die precies de spijker op de kop kan slaan, maar die zich ook graag en van harte vergist. Geen sluw politicus, maar een emotioneel mens wie het concrete lijden van de mensheid ter harte gaat. Geen specialist, al interesseert hij zich vanzelfsprekend vooral voor de culturele noden der gemeenschap. Hij is een man die zich als een vis in het water beweegt in de artiestenmilieu's in Holland, maar ook op vele en velerlei conferenties. Een man die waar nodig de kansel beklimt om een preek te houden en die bereid is een begrafenis te leiden.

Hij is een man die bij een officiële gelegenheid een trui met hoge hals durft te dragen en de minister aan zijn mouw trekt met de vraag: 'Excellentie, als ik niet stoor wou ik U graag even spreken'. Hij is ook de man die zich thuis voelt in het sociaal geheel ander klimaat van de Friese beweging, het krite- en kampleven, waar hij zijn eigen liederen zingt bij de accordeon of desgewenst het harmonium. Hij is het geestig middelpunt van onverschillig welk heteroog gezelschap.

Dit alles verklaart nog niet zijn populariteit als dichter binnen Frieslands grenzen. Toch ligt het op dat punt evenzo. Zijn gedichten bezitten, zelfs in hun zwakke momenten, de veelzijdigheid van de complete mens. Schurer beheerst als dichter alle registers van menselijk gevoel. Hij is de sentimentele bezinger van volks lief

Collectie Letterkundig Museum. © Maria Austria.

en leed, de keiharde, meedogenloze spotter met de aanmatiging van het gezag, de religieuze dichter van het Goddelijk geheim, de onbarmhartige ontleder van eigen en andermans schone schijn. Hij is een man die de limericks uit zijn mouw schudt, maar die ook de meest verheven stof, die van de Heilige Schrift, in dramatisch bewogen vorm weet te gieten, getuige zijn belangwekkend Simson-drama en zijn meesterlijke psalmberijmingen. Hij is volksdichter, in de ruimste zin van het woord, die het gewone volk aanspreekt, maar tegelijk het vermogen bezit de fijnproevers van het subtiële woord te bevredigen. Daarbij is hij bij uitstek het type van de dichter zoals men die graag ziet: de vurige jongeling met de fonkelende ogen en de wapperende haren, de dichter-door-dik-en-dun.'

Leven

Door de foto en de beschrijving van Anne Wadman hebben we nu wel een aardig compleet beeld gekregen van de persoonlijkheid van Fedde Schurer. Nu interesseert ons nog de vraag wat iemand met zoveel gaven van hoofd en hart voor leven heeft gehad en vooral wat hij van dat leven gemaakt heeft.

Welnu: Fedde Schurer is op 25 juli 1898 in Drachten geboren als jongste van vier kinderen in het gezin van Bouke Schurer en Grietje Wagenaar. Zijn vader was knecht op een scheepswerfje, moeder deed de huishouding. De Schurers waren gereformeerd, gezagsgetrouw,

Foto: Argyf FLMD Ljouwert. © Gale's Studio's.

bescheiden en vroom met een piëtistische inslag. Fedde Schurer heeft later meer dan eens beschreven hoe hij als kind genoten heeft van het in het schemeruur met elkaar zingen van godsdienstige liederen. Hij kwam uit een warm nest. Vanaf 1904 woonde de familie in Lemmer, het dorp waar de moeder geboren was. Fedde is nog even in Drachten op school geweest, maar het grootste deel van zijn schooltijd bracht hij door op de christelijke school van Lemmer. Op z'n twaalfde jaar werd hij timmermansleerling, maar aan werken met z'n handen beleefde de jongen weinig vreugde. Hij had niet de ambitie 'dingen te kunnen maken' zou hij later schrijven. Liever zat hij te lezen en die lectuur bestond aanvankelijk uit stichtelijke boekjes en de poëzie van de Nederlandse dominee-dichters die bij hem thuis voorhanden waren of in de jongelingsvereniging besproken werden. Onder invloed van de knecht in de timmermanswerkplaats maakte hij later ook kennis met het genre van de populaire Friese voordrachten en met socialistisch propagandawerk en door een bloemlezing van Verwey ontdekte hij de 'Tachtigers'. Van dat moment af had de literatuur hem te pakken.

Op z'n achttiende jaar begon Fedde Schurer naar het voorbeeld van zijn zwager Normaallessen te volgen en toen hij in 1919 de akte voor onderwijzer gehaald had, werd hij benoemd aan dezelfde school, waar hij leerling was geweest. Hij haalde in 1923 de hoofdakke en trouwde een jaar later met collega Willy (Willemke) de Vries.

Hij is in de jaren van zijn onderwijzerschap in Lemmer op veel terreinen actief geweest: hij begon zelf verzen te schrijven en te publiceren, hij sloot zich aan bij het

Kristlik Frysk Selskip en vond daarin vrienden onder een groep jongeren die vernieuwing wilden en op politiek gebied raakte hij betrokken bij de Christelijk Democratische Unie.

In 1929 is Fedde Schurer in conflict gekomen met zijn schoolbestuur door zijn militant pacifistische houding die hij uitdroeg in voordrachten en publiceerde in de brochure *Kristendom en Oarloch* (1929), vertaald als *Christendom en oorlog* (1930). Toen hij niet wilde inbinden, werd hem met ingang van 1 april 1930 de toegang tot de school ontzegd en werd hij op 1 mei formeel ontslagen. Ook mochten hij en zijn vrouw niet meer aan het Heilig Avondmaal in de gereformeerde kerk gaan. Die zogenaamde ‘Lemster schoolkwestie’ heeft in het hele land tot publiciteit geleid. Schurer kreeg een aanstelling bij het openbaar onderwijs in Amsterdam en is van 1930 tot 1946 aan verschillende scholen in de hoofdstad verbonden geweest. Korte tijd heeft hij ook nog als wachtgelder op het Bureau voor Dialecten en Volkskunde, het huidige P.J. Meertensinstituut, gewerkt.

Door de kwestie van zijn ontslag in Lemmer is Schurer bevriend geraakt met ds. J.J. Buskes. In Amsterdam hebben Fedde en Wil Schurer zich onder diens invloed aangesloten bij de ‘Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband’ om in 1938 over te gaan naar de Hervormde kerk.

In die Amsterdamse jaren kreeg hij ook contact met de Christelijke Auteurskring en door de vriendschap met dichters als Hein de Bruin, Muus Jacobse en Jan H. de

Groot heeft zijn werk zich verbreed en verdiept. In 1940 werd Fedde Schurer benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Zijn door Douwe A. Tamminga geschreven levensbericht is te vinden in het *Jaarboek 1973-1974*.

Jaren na de oorlog, toen hij al lang niet meer in Amsterdam woonde, werd Fedde Schurer, die als vertaler van psalmen en gezangen ook in ‘Holland’ een goede naam gekregen had, uitgenodigd om zitting te nemen in de commissie die een nieuw *Liedboek voor de kerken* voorbereidde. Lang heeft zijn medewerking echter niet geduurd; hij geloofde niet in een ‘collectief dichterschap’ en kon slecht velen, dat hij het met zijn poëtisch geslaagde oplossingen moest afleggen tegen exegetisch zuiverder, maar minder mooie vertalingen. Eigenlijk was hij te veel individualist om de discipline die voor zo'n groepsproject vereist is, te kunnen aanvaarden.

In 1936 had Schurer voor het CDU een zetel in de Provinciale Staten van Noord-Holland gekregen, maar de politiek schonk hem weinig bevrediging en een jaar later bedankte hij al weer. Toch heeft hij, toen later de PvdA een beroep op hem deed om zich kandidaat te stellen voor de Tweede Kamer weer geen nee kunnen zeggen. Van 1956 tot 1963 maakte hij deel uit van de toen grote sociaal-democratische fractie. Hoewel hij een begaafd spreker was, heeft hij in de Kamer eigenlijk alleen het woord gevoerd als hij zijn (afwijkend) pacifistische standpunt wilde verdedigen.

Op verzoek van de stichting Je Maintiendrai-Friesland is Schurer in 1946 naar Friesland teruggekeerd om in Heerenveen naast Sjoerd van der Schaaf de redactionele leiding op zich te nemen van de *Heerenveense* (vanaf 1952 de *Friese*) *Koerier*, een uit de illegaliteit voortgekomen onafhankelijk en politiek vooruitstrevend dagblad. Zijn hoofdartikelen werden beroemd door de briljante stijl waarin ze geschreven waren. Schurer kwam nogmaals in het centrum van de belangstelling te staan toen hij in 1951 in zijn krant een Heerenveense kantonrechter aanviel, omdat die geweigerd had een Friessprekende beklagde te verstaan. Toen de schrijver zich voor de rechtbank moest verantwoorden, is dat uitgelopen op wat hiervoor al genoemd is als ‘kneppelfreed’. De onrust in Friesland was voor de regering aanleiding om drie ministers naar het noorden te sturen om de kwestie te bestuderen. Uiteindelijk heeft dat geleid tot wettelijke regelingen voor het Fries in het rechtsverkeer en later ook in het onderwijs.

In het door hemzelf al in de oorlogsjaren voorbereide literaire tijdschrift *De Tsjerne* dat hij achttien jaar als redacteur diende, speelde Schurer een leidende rol. Zijn positie begon pas te wankelen in het ‘geweld’ van de jaren zestig toen een nieuwe generatie zich op een stormachtige manier manifesteerde en niet alleen ruimte, maar ook invloed opeiste. Zo is Schurer aan het eind van zijn leven een beetje in de schaduw geraakt: het tempo waarin in de moderne literatuur de morele taboes doorbroken werden lag hem te hoog en hij, die in zijn werk altijd de nadruk had gelegd op de goede en de mooie kanten

van het leven, kon geen waardering opbrengen voor de in zijn ogen negativistische boeken van de jongere schrijvers zoals G.K. van het Reve in het Nederlands en Anne Wadman in het Fries.

Na zijn pensioen is hij begonnen zijn levensverhaal op papier te zetten. Hij heeft dat werk niet meer kunnen voltooien. *De besleine spegel* (*De beslagen spiegel* in de vertaling van J.H. Brouwer) uit 1969 eindigt met de aanbidding van het Friese *Psalm- en Gesangboek* in 1961, een gemeenschappelijke bundel voor de protestantse kerken waarin vrijwel alle vertalingen van de hand van Schurer zijn. De dichter overleed op 19 maart 1968 plotseling aan een hartaanval. Het zou interessant geweest zijn om zijn eigen analyse van de veranderingen in de jaren zestig te lezen, maar het schrijven over zo'n moeilijke periode in zijn leven was meer dan gevraagd mocht worden van iemand die al zoveel gegeven had. Honderden oorspronkelijke Friese verzen, gepubliceerd in tien bundels en in 1974 voor een groot deel bijeengebracht in de *Samle fersen* (Verzameld dichtwerk), tientallen vertalingen van werk van andere dichters (Heine, John Donne en anderen), alle 150 psalmen in het Fries, twee bundels met liederen op bijbelse thema's, honderden hoofdartikelen (waarvan in 1963 een selectie is uitgegeven in *Brood op het water*, toneelstukken, een kin-

derboek, korte verhalen, tientallen recensies en opiniërende artikelen, brochures, gelegenheidswerk en toch nog heel veel op schrift gestelde herinneringen: dat moet genoeg zijn voor de ‘rechtvaardiging van een bestaan’ om met J.C. Bloem te spreken. Meer nog: het is genoeg om in dit jaar de honderdste geboortedag van de man die ons dat alles nagelaten heeft met eerbied en een gevoel van grote dankbaarheid te gedenken.

Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum, maart 1998
Tineke Steenmeijer-Wielenga

Gebruikte literatuur

Fedde Schurer, *De bisleine spegel*. Amsterdam, 1969 (nieuwe editie Leeuwarden, 1998, met een ‘uitleiding’ van Tineke Steenmeijer-Wielenga).

Skriuwers yn byld 3: *Fedde Schurer 1898-1968*, samengesteld door Gerrit Borgers, Freark Dam, Kees Nieuwenhuizen en D.A. Tamminga. Amsterdam, 1971.

Fedde Schurer, *Samle fersen*. Baarn/Ljouwert, 1974 (met een inleiding van Douwe A. Tamminga).

Douwe A. Tamminga, Levensbericht van Fedde Schurer. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1973-1974*. Leiden, 1975.

Fedde Schurer, *It dûbeld paradys*, een bloemlezing uit zijn gedichten samengesteld door Freark Dam en Tineke Steenmeijer-Wielenga met een inleiding van Freark Dam. Ljouwert, 1998.

Anne Wadman, ‘moaipraterij’. In: *Mei Abraham fûstkje*. Drachten, 1969.

Anne Wadman, ‘Literair Kwartier’ Regionale Omroep Noord, 6 januari 1956.

‘Hierbij het archief Spectator’

In het culturele en letterkundige leven van de tweede helft van de negentiende eeuw spelen twee tijdschriften een belangrijke rol: het maandblad *De Gids* (opgericht in 1837 en nog steeds verschijnend) en het weekblad *De Nederlandsche Spectator* (1860-1908). We zijn over deze periodieken goed geïnformeerd via het werk van respectievelijk Remieg Aerts en Nop Maas, die vooral op grond van een analyse van de inhoud van de verschenen jaargangen een literair-historische karakterisering hebben gegeven. Daarbij kan in een aantal gevallen gebruikt worden gemaakt van aanvullende gegevens uit de publiek toegankelijke particuliere correspondenties van personen die een belangrijke rol hebben gespeeld in de geschiedenis van deze periodieken. Een in dit opzicht interessante en nog nauwelijks onderzochte figuur is bijvoorbeeld Jan Tideman (1821-1901). Tideman maakte carrière als rijksambtenaar, maar was ook mede-oprichter van de Vereniging ter bevordering der Oude Nederlandsche letteren (1844), en redacteur van de *Algemeene konst- en letterbode* (1854-1859) en van de *Nederlandsche Spectator* (1860-1862). De elf dikke folianten

met zijn particuliere correspondentie uit de periode 1840-1900 - waarin ook veel brieven die hij als redacteur heeft ontvangen - berusten onder signatuur Ltk. 1515 als onderdeel van de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Een belangrijke institutionele bron bevindt zich, als bekend, in dezelfde bibliotheek: het archief van *De Gids* over de periode 1840-1940, in 1940 door de redactie geschonken en later aangevuld met stukken uit de periode 1940-1958. Dit archief bestaat voor het grootste deel uit brieven van auteurs aan de redactie (Ltk. 1888). Sinds een aantal maanden bezit de Bibliotheek van de Maatschappij een nieuwe - zij het minder omvangrijke - 'Fundgrube' voor de negentiende-eeuwse tijdschriftgeschiedenis. Het betreft een verzameling van circa tweehonderd tot nog toe onbekende stukken uit het redactiearchief van *De Nederlandsche Spectator*. Of beter wellicht: circa tweehonderd stukken die tezamen een redactiearchieffe vormen. Want of er ooit een centraal redactiearchief van *De Nederlandsche Spectator* heeft bestaan (waarvan dit dan een residu zou vormen), is hoogst onzeker. Hoe het zij, de genoemde archivalia werden op de veiling van Bubb Kuiper te Haarlem van 23-26 mei 1997 aangeboden als lot 1164 en zijn verworven voor de Maatschappij. Ze berusten thans in de Universiteitsbibliotheek Leiden onder signatuur Ltk. 2225. De bezitter die ze ter veiling heeft aangeboden is onbekend gebleven.

De collectie bestaat hoofdzakelijk uit brieven, daarnaast uit andere handgeschreven documenten en verwant drukwerk, daterend uit de periode 1853-1907. De vierdeling in het materiaal is dezelfde als die waarin het materiaal op de veiling is aangeboden.

De eerste afdeling bevat correspondentie en andere stukken uit de begintijd van *De Nederlandsche Spectator* (1859-1860), alsmede enige stukken betreffende de *Algemeene konst- en letterbode* (1788-1862) en *De Tijdstroom* (1857/58-1866). In de tweede afdeling bevinden zich brieven uit de periode 1858-1890, in het algemeen gericht aan de redactie van *De Nederlandsche Spectator* of in het bijzonder aan de uitgever M. Nijhoff; daarnaast enkele andere stukken. De derde afdeling bestaat uit correspondentie en stukken betreffende het vijfentwintigjarig jubileum van *De Nederlandsche Spectator*, vooral rond het feestdiner van 3 januari 1885. De vierde en laatste afdeling bevat brieven uit de periode 1865-1907, in het algemeen gericht aan de redactie, of in het bijzonder aan M. Nijhoff of P.A.M. Boele van Hensbroek. Alle brieven zijn beschreven in de *Catalogus Epistularum Neerlandicarum*, de nationale geautomatiseerde brievencatalogus. Een gedetailleerde beschrijving van de stukken is bij het archief gevoegd.

De brieven zijn voor een belangrijk deel geschreven door de Haagse 'club' die samen met uitgever Martinus Nijhoff betrokken was bij de samenstelling van *De Nederlandsche Spectator* en daartoe op donderdagavonden bij elkaar kwam (de kernredactie kwam daarnaast ook op dinsdagmiddag bijeen). Om een voorbeeld te geven: Arnold Ising (1824-1898) publiceerde in het blad Haagse schetsen, boekbesprekingen en necrologieën, en gold - blijkens zijn eigen necrologie in nummer 42 van *De Nederlandsche Spectator* 1898 - als 'de wachter voor

de reinheid der Hollandsche taal'. Dit laatste wordt treffend geïllustreerd door de ongedateerde brief van Ising aan de kernredactie in Ltk. 2225/2.

Spectator, wat hebt ge nu gedaan!

Een stuk geplaatst over twee Duitsche schrijvers, waarvan de inhoud even duister is als de taal wanhebbelijk! Goede hemel! Wat heb ik mij geërgerd, de hand voor het gelaat geslagen als ik daar las van 'een novelle die waardig optreedt als een moderne gestalte', - van 'eene gebeurtenis die voortkomt door humoristische jok'. Als ik daar woorden vond als grondmotief, moreele perspectief,

Wat is dat: te kort doen aan een diepte?

Dan volgen: bewegende en verkeerende figuren; eene les, die een spits afbijt; een knoop die geweldig uiteengerukt wordt; het bestijgen van een bad.

En dan die zin, die begint met 'Op die tegenstelling is de novelle opgebouwd in enz.' Dat is het zinnetje wel! '[...]'* wiens levenslust niet bevredigd wordt door ... het wezen zijner vrouw!

Wat is: 'de toover van het leven'? Een opmerking die opgaat - een kern waarom de rest zich samengroept ..... enz. enz. enz.

Ja, waarachtig, daarstelt komt er ook in.

In 't eind, zelden heb ik iets gelezen, dat slechter van taal was.

Of Ligt het aan mij?

t.t.

Arn. Ising

Aangezien Nop Maas een bijdrage voorbereidt voor het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* waarin hij de stukken aan een nader onderzoek zal onderwerpen, beperk ik mij hier verder tot de herkomst van de collectie.

Voor het grootste deel moeten de archiefstukken aanvankelijk hebben berust bij Martinus Nijhoff (1826-1894), de Haagse uitgever van het tijdschrift. Dat verklaart de aanwezigheid van een aantal stukken betreffende de *Algemeene konst- en letterbode* in afdeling 1: gedrukte circulaires, enkele brieven en het rekeningboek over 1859 (1.1-1.6). Nijhoff exploiteerde namelijk sinds 1854, samen met de Erven Loosjes te Haarlem, de *Algemeene konst- en letterbode*. Na een geschil met de Erven Loosjes over het drukken van dat weekblad te Haarlem liet Nijhoff de redactie overstappen naar zijn nieuwe tijdschrift. Het verklaart ook de aanwezigheid van de getekende verklaring van redacteur Lindo en de eerste medewerkers van *De Nederlandsche Spectator*, gedateerd oktober 1859, in verband met een geldlening aan de uitgevers, te weten Nijhoff te 's-Gravenhage en (tot 1880) D.A. Thieme te Arnhem (1.8). Overigens zijn niet alle stukken uit afdeling 1 via Nijhoff binnengekomen (zie beneden). Afdeling 3 is vanzelfsprekend van Nijhoff afkomstig, want hij was degene die het vijftienvijftigjarig jubileum van de *Spectator* luister bijzette met een feestelijk diner, waarop hij vijftienvijftig (oud-)medewerkers uitnodigde. De reacties op de uitnodiging voor het diner en de felicitatiegrammen zijn aan Nijhoff gericht. Maar ook vele brieven uit Ltk. 2225/2 en 4 zijn aan hem gericht; Nijhoff maakte deel uit van de kernredactie, trad op als een soort redactiesecretaris; zijn adres

* Word onleesbaar door papierbeschadiging.

fungeerde ook als redactieadres. De stukken werpen dan ook allereerst licht op de werkzaamheid van Nijhoff ten behoeve van de *Spectator*, het blad waarvan hij veel meer was dan de uitgever, zoals Boele van Hensbroek in zijn levensbericht opmerkt: ‘Op de beperkte Dinsdag-middagbijeenkomsten was hij de leider, die van alles had genoteerd; die op eenig boek wees, dat moest besproken worden, op een of ander persoon, die min of meer uitvoerig moest worden behandeld; die Flanor opwekte om *Vlugmaren* te schrijven. Op de Donderdag-avonden wist hij met een krachtig: “Meneeren, er is nog geen plaat!” alle uiteenlopende gesprekken te breidelen, om de gedachten te bepalen tot de prent’ (p. 139).

Te eniger tijd moeten deze stukken zijn overgedragen aan Nijhoffs schoonzoon en (sinds 1879) vennoot in de uitgeverij P.A.M. Boele van Hensbroek (1854-1912). Deze was als redacteur (sinds 1888) en uitgever bij het tijdschrift betrokken (natuurlijk vooral na het overlijden van Nijhoff in 1894) en moet het archief hebben voortgezet. Correspondentie van na 1894 is deels aan Boele van Hensbroek gericht. Overigens zijn ten minste de 48 schriftelijke reacties op een gedrukte circulaire van M.P.

Lindo d.d. 1 november 1859 (namens de redactie van *De Nederlandsche Spectator* verzonden aan auteurs met het verzoek om medewerking; zie 1.9 en 1.13) pas later aan het archiefje toegevoegd, niet door Nijhoff maar door Boele van Hensbroek, die ze van Lodewijk Mulder had ontvangen. Een en ander blijkt uit de omslag van de brieven (Ltk. 2225/1-13A), welke twee mededelingen bevat: 'Af te geven aan den Heer Boele v. Hensbroek of een ander lid van de Redactie Ned. Spectator' en 'Ontvangen van den hr. Lod. Mulder / Boele v.H.' Uit de formulering '*ander* lid van de Redactie' (mijn cursivering, AB) mag besloten worden dat Boele van Hensbroek op dat moment deel uitmaakte van de redactie; derhalve moet de overdracht na 1888 hebben plaatsgevonden. Mulder was in 1860-1861 opgetreden als gedelegeerde van Lindo, in die jaren redacteur maar woonachtig in Breda, terwijl de *Spectator*-activiteiten zich vooral in 's-Gravenhage afspeelden. Niet goed duidelijk is waarom afdeling twee en vier niet samen één afdeling vormen. Misschien moet de verklaring gezocht worden in een verschillende herkomst of volgorde van binnenkomst? Het jongste stuk is een brief van Boele van Hensbroek, gedateerd 6 januari 1907, waarmee hij het (het onderhavige?) archief van *De Nederlandsche Spectator* overdraagt aan een verder onbekende persoon. De brief luidt als volgt:

's Grav. 6 Jan. 1907.

Amice,

Hierbij het archief *Spectator*.

Ik kan Dr. Dyserinck natuurlijk niet weerhouden, te schrijven wat hij wil, of wat gij hem verzoekt te schrijven.

Ik zal echter zoo vrij zijn, in dezen ook mijn eigen weg te volgen.

Groetend

tt

[w.g.] P.A.M. Boele van Hensbroek

Boele van Hensbroek was in januari 1906 uit de firma Martinus Nijhoff getreden. In december van dat jaar werd de *Spectator* - dat na de eeuwwisseling steeds meer moeite had gekregen om zich als algemeen cultureel tijdschrift te handhaven - verkocht aan de Amsterdamse uitgeverij Meulenhoff & Co. Deze nieuwe uitgever heeft vanaf 1 januari 1907 het tijdschrift nog ruim een jaar geëxploiteerd, met een nieuwe redacteur, H. Louis Israëls (1856-1924). Op 29 februari 1908 verscheen evenwel het laatste nummer. Ongetwijfeld staat het briefje van Boele van Hensbroek met deze mutaties in verband. De onbekende geadresseerde dient derhalve gezocht te worden onder de medewerkers of relaties van Meulenhoff & Co. De eerste kandidaat lijkt mij redacteur Israëls te zijn, waarvoor onder meer de formulering 'wat gij hem verzoekt te schrijven' uit het briefje van Boele van Hensbroek lijkt te pleiten. Wellicht heeft het *Spectator*-archiefje dan enige decennia bij Israëls' familie berust. Maar dat blijft pure speculatie.

A.Th. Bouwman

Literatuur

R. Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids*. Amsterdam 1997.

P.A.M. Boele van Hensbroek: 'Levensbericht van Martinus Nijhoff'. In: *Levensberichten der afgestorven medeleden van de maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bijlage tot de Handelingen 1894-1895*. Leiden 1895, p. 121-167.

W.P.C. Knuttel, 'Levensbericht van P.A.M. Boele van Hensbroek'. In: *Levensberichten der afgestorven medeleden van de maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bijlage tot de Handelingen 1914-1914*. Leiden 1914, p. 35-56.

Veilingcatalogus Bubb Kuiper, Haarlem 23-26 mei 1997, nr. 1164 (p. 119-121).

N. Maas, *De Nederlandsche Spectator. Schetsen uit het letterkundig leven van de tweede helft van de negentiende eeuw*. Utrecht/Antwerpen 1986.

N. Maas, 'Liberale literatuur. Een en ander over *De Nederlandsche Spectator* en de letterkunde'. In: *Literatuur* 4 (1987), p. 250-256.

N. Maas, 'De Nederlandsche Spectator (1860-1908)'. In: *De Boekenwereld* 10 (1993/94), p. 29-35.

Dam + steeg (+ t)

Betekenis en herkomst van een familienaam

Hierboven staat de 'structuurformule' van mijn familienaam. Er is niet veel ervaring in de Nederlandse taalkunde nodig om die op te stellen en evenmin om desgevraagd een globale omschrijving van de betekenis te geven. Denkelijk is die ogenschijnlijk eenvoud een van de oorzaken waardoor ik er tot nu toe niet toe gekomen ben om eens serieus na te gaan wat de betekenisdragende elementen afzonderlijk en in samenhang betekenen.

Er waren twee prikkels nodig om mij tot dit onderzoekje te activeren. De eerste dateert al van bijna twintig jaar terug. Het is een artikel van Jo Daan, 'Van -stegen en -straten' in de bij mijn afscheid aangeboden bundel *Studies voor Damsteegt* (Leiden 1981, p. 33 vlg.). Zij heeft het echter moeten laten bij een zorgvuldige analyse van het woord *steeg* en is niet toegekomen aan de samenstelling als geheel. De tweede en beslissende impuls was het verzoek van twee mij onbekende familieleden iets over onze naam te schrijven in een nog voor de eeuwwisseling te verschijnen genealogie. Dat heb ik beloofd en van die bijdrage vormt dit opstel een voorloper.

Uit de genealogische gegevens blijkt dat de naam *Damsteeg* in de laatste decennia van de zeventiende eeuw werd aangenomen door een familie waarvan de leden voornamelijk in Nieuwpoort en Langerak woonden, op de linkeroever van de Lek dus. Sommigen van hen gebruikten de vorm *Damsteeg*, anderen *Damsteegh*. Aan het eind van de achttiende eeuw duiken de vormen *Damsteegt* (1775) en *Damsteek* (1813) op. De laatst bekende gegevens zijn die van de volkstelling in 1947, verzameld in de veertien delen van het *Nederlands repertorium van*

familienamen.¹ Daaruit blijkt dat deze vormen toen, in 1947, alle vier nog voorkwamen en dat is ook nu het geval.

De oudste vorm op *-steeg* is het meest geregistreerd (175 maal), de variant met *-gh* het minst (3 maal). Daartussen liggen de variant met de *-t* (77 maal) en de vorm op *-steek* (30 maal).

Natuurlijk is *-steegh* niet meer dan een spellingvariant van *-steeg*. Aangezien de spelling in de zeventiende en achttiende eeuw niet gereguleerd was, kon een koster of scriba van de kerk of een schrijver op het stadhuis bij aangifte van een geboorte of huwelijk naar believen *g* of *gh* schrijven. Bovendien waren de oudste leden van het geslacht, voorzover bekend, agrariërs of beroepsvissers en onder hen zullen er velen zijn geweest die zelf niet lezen of schrijven konden.

Bij *-steegt* en *-steek* echter gaat het om hoorbare uitspraakverschillen. Dialectsprekers in Zuid-Holland spraken in afwijking van het standaard-Nederlands achter sommige woorden een overtollige *-t* uit. In de jaren dertig hoorde ik in de Lekstreek door verwanten en bekenden de *wegt* zeggen en de *wast*, en ook *dubbeld* en *enkeld* (in verbogen vorm *dubbelde* en *enkelde*). In de zeventiende eeuw schreef Leeuwenhoek over het *kroost* op de sloten en kwam de naam *Tesselt* (Texel) voor.² Hierbij vindt *Damsteegt* dus gemakkelijk aansluiting.

Over de *-k* van *Damsteek* (1813) durf ik geen uitspraak te doen. Uit eigen waarneming ken ik uit het vooroorlogse Flakkees en Zeeuws de vormen *rik* voor ‘rug’ en *blaesbalk* voor ‘blaasbalg’ en ook in het dialect van Culemborg zijn die vormen aangewezen.³ Maar de fonetische achtergrond van deze woorden verschilt te veel van die van *-steeg* om onze variant *-steek* daarmee op een lijn te stellen. Niettemin valt er niet aan te twifelen dat we met een verschijningsvorm van de naam *Damsteeg* te doen hebben, want de vader van de eerste *Damsteek* heette *Damsteegt*.

We mogen dus de vier vormen als varianten van één naam beschouwen en kunnen ons nu bezighouden met de betekenis van de samenstelling in het verleden.

Beide woorden, *dam* en *steeg*, hebben een lang leven achter zich. Ze komen al voor in het oudste geschreven Nederlands, zoals blijkt uit het *Middelnederlandsch Woordenboek*. In het *WNT* is hun voortbestaan door de eeuwen heen gedocumenteerd. Voor beide woorden geldt ook dat ze in de zeven eeuwen van hun bestaan maar weinig van betekenis zijn veranderd.

Het woord *dam* geeft de minste moeite. Het betekent ‘aarden wal dwars door een waterloop’, maar het kan ook gebruikt worden voor een dijkje of een verhoogd voetpad langs het water.

Met *steeg* ligt het wat ingewikkelder. In het Middelnederlands vertegenwoordigt het eenlettergrepige *steech* twee verschillende woorden. Voluit luiden die (1) *stege* en (2) *stedich*. *Stege* is een zelfstandig naamwoord en betekent ‘voetpad’, ‘landweg’ en ook ‘op- en afrit’. Het bijvoeglijke naamwoord *stedich* betekent ‘koppig, onwillig’ en ‘vasthoudend’. In hun betekenis hebben de twee woorden dus niets met elkaar gemeen en bovendien zijn zij grammaticaal verschillend. In het *WNT* vinden we beide woorden terug; ze worden daar onderscheiden als *Steeg (I)* en *Steeg (II)*. Zoals gezegd verschillen de betekenissen niet wezenlijk van de middeleeuwse.

Een samenstelling met *Steeg (I)* als tweede lid moet dus betekenen: ‘een hellend of vlak voetpad of landweg naar of over of langs een “dam”’. Op de precieze betekenis

van *dam* kom ik hieronder terug. Samenstellingen van dit type komen in het Nederlands veel voor, bijvoorbeeld ‘kerkplein’, ‘raadhuislaan’, ‘bospad’ en ‘molenstraat’.

Aan de mogelijkheid dat we te doen hebben met een samenstelling van *dam* met *Steeg (II)* had ik eigenlijk nooit gedacht. Tot een van de samenstellers van de genealogie, J. Damsteek, mij wees op het artikel ‘daamsteech, damsteech’ in het *Wurdboek van de Fryske taal* van de Fryske Akademy (Leeuwarden 1986, dl. 3). Het woord werd gebruikt voor paarden in de betekenis ‘weigerend over een dam te gaan; koppig, onhandelbaar’. Van mensen gezegd betekent het hetzelfde: ‘stug, halsstarrig’. De bewijsplaatsen hiervoor dateren uit de negentiende eeuw (1816 tot 1869), maar het woord is zeker voor die periode al mondeling in gebruik geweest. Navraag bij oudgedienden in de paardenfokkerij en -dressuur in Zuid-Holland leerde dat het oude woord *steeg*, ‘koppig’, in die kringen nog in gebruik is, maar de samenstelling met *dam*- kenden zij niet.

Het wordt nu tijd voor een conclusie. Grammaticaal lijkt alles in orde: beide typen van samenstellingen (1: zelfstandig naamwoord + zelfstandig naamwoord; 2: zelfstandig naamwoord + bijvoeglijk naamwoord) vallen binnen de grammaticale mogelijkheden van het huidige Nederlands. Helaas is voor oudere taalfasen en met name voor het zeventiende-eeuws op dit gebied nog weinig of geen onderzoek verricht.

Ook naamkundig bezien zijn beide mogelijkheden denkbaar. De samenstelling met *Steeg (I)* is, zoals hierboven is gesteld, een woord voor een topografisch begrip, dat misschien ook dienst deed als een topografische naam. De ontwikkeling tot een familienaam is dan een kleine stap. Om enkele voorbeelden uit de talloze beschikbare aan te halen, noem ik: Binnendijk, Buitenhuis, Van den Heuvel, Groeneveld, Hofstee. We hoeven er daarom niet aan te twijfelen dat de naam van een landweg die ‘Damsteeg’ heette, de familienaam kon worden van een gezin dat aan die Damsteeg woonde. Dat niet alle leden van het gezin die naam behoeften aan te nemen, is een andere kwestie.

De samenstelling van *dam* met *Steeg (II)* wijst, zoals we hebben gezien, op een karaktereigenschap niet alleen van een paard, maar ook van personen. Ze zal eerst als een spotnaam of bijnaam gebruikt zijn, maar die kon door inschrijving in een register een officiële familienaam worden. Er zijn heel veel namen die op innerlijke of uiterlijke kenmerken van de eerste naamdrager wijzen. Namen met een lidwoord, zoals De Wit of De Witte, Den Oude, De Jongste, De Goede en De Kwaadsteniet, en ook zonder lidwoord, zoals Zwart en Rustige. Allemaal naam geworden, of liever in die kwaliteit bevestigd door een administratieve handeling.

Zo zou het ook met de eerste Damsteeg gegaan kunnen zijn: hij zou dan zijn reputatie dat hij een vasthoudende of koppige man was in zijn naam vastgelegd en zelfs vereeuwigd hebben gezien. Maar dit is in het licht van de buiten-taalkundige gegevens een ongeloofwaardige hypothese: hij was geen Fries; de woonplaatsen van de eerste naamdragers waren de dorpen langs de oevers van de Lek. Volgens de gegevens van de volkstelling woonde in 1947 in Friesland niemand met de naam Damsteeg(t). Nu, in 1998, woont in Friesland wel een stamverwante familie die Damsteek heet, maar die is daar pas in 1965 vanuit Amsterdam komen wonen. Dit alles sluit de mogelijkheid dat we met een in oorsprong Friese naam te doen hebben uit, en daarmee vervalt de afleiding met *Steeg (II)*.

De samenstelling met *Steeg (I)* echter duidt op een kenmerk van het landschap van het Hollandse rivierengebied dat we nu nog kunnen waarnemen. De dijken werden en worden, vooral in bochten, tegen de schuring van het water beschermd door kribben of strekdammen. Daartussen vormden zich vroeger buitendijkse gronden die eventueel ingepolderd werden. Voor de bewoners binnendijks was de bereikbaarheid van de dammen of kribben via ‘damwegen’ of ‘damstegen’ in meer dan een opzicht van belang. Dit blijkt onder meer uit archiefstukken van een andere ‘waard’, de Hoeksche Waard, waarin van verschillende dammen en damwegen melding wordt gemaakt en onder andere van een Damsteeg die langs de kerk in Heinenoord liep.⁴ Schriftelijke stukken die bewijzen dat soortgelijke data ook voor de Lekstreek bij Nieuwpoort en Langerak en verder stroomafwaarts gelden, kan ik niet aanvoeren en het daarvoor nodige archiefonderzoek kan ik beter aan anderen overlaten. Maar ook zonder verdere schriftelijke bewijzen zijn de besproken argumenten van voldoende gewicht om te concluderen dat de in Langerak in 1687 geregistreerde naam Damsteeg betekende: ‘al of niet hellende weg naar of bij een dam’. Hij is dus in oorsprong een toponiem, en van Hollandse herkomst.

B.C. Damsteegt

Eindnoten:

- 1 *Nederlands repertorium van familienamen*. Uitgegeven door de naamkundecommissie van de KNAW, onder redactie van P.J. Meertens. Van de laatste volkstelling (1971) zijn geen gegevens openbaar gemaakt.
- 2 Zie hiervoor het klassieke artikel van C.B. van Haeringen uit 1938, ‘Over z.g. paragogische consonanten in het Nederlands’, opgenomen in de bundel *Neerlandica* (’s-Gravenhage 1949).
- 3 Zie Th.W.A. Aussems S.J., *Klank- en vormleer van het dialect van Culemborg* (Assen 1953).
- 4 Met dank voor deze informatie aan het Streekmuseum Hoeksche Waard in Heinenoord.

Kalligrafie: echte nationale dilettantenkunst

Stedelijk Museum De Lakenhal bezit een mooie collectie drinkglazen en bokalen, die haar ontstaan voor een belangrijk deel dankt aan Leidse colleges, zoals de regenten

van verschillende gasthuizen en de vriendenkring van schout, schepenen en griffier. Daarnaast was van groot belang het legaat van dr. W. Pleyte, voormalig lid van de museumcommissie, uit 1903. De Lakenhal kreeg toen door Willem van Heemskerck met prachtige krulletters versierde glazen in haar bezit.

Willem van Heemskerck¹ werd op 16 januari 1613 in Leiden geboren als zoon van Jacob Willemsz. van Heemskerck en Trijntje Jansdr. Verbeecq. Op 13 augustus 1636 deed hij zijn gildeproef bij het droogscheerdersgilde, 13 september trouwde hij met Maria Isaacsdr. van Swanenburgh, dochter van een ruim tien jaar eerder overleden ondersecretaris van de stad en telg uit een familie die een reeks van kunstenaars, bestuursfunctionarissen en andere Leidse notabelen heeft voortgebracht. Zijn moeder hertrouwde op 10 oktober 1636 met Joost Gerritsz. van Sandweg, met wie hij in datzelfde jaar als lakenreder een compagnonschap aanging, waardoor hij zijn vaderlijk erfdeel verspeelde en in 1641 failliet ging. In 1645 werd hij deken van het droogscheerdersgilde en in 1668 en 1669 was hij hoofdman.

Daarnaast schreef hij gedichten en toneelstukken. Van zijn hand verschenen de treurspelen *Hebreeuwsche heldinne* (1647) en *Koning Konradijn en Hartogh Frederyck* (1649). In de *Bloemkrans van verscheidene Gedichten*, dat ook in 1649 het licht zag, zijn enkele gelegenheidsgedichten van hem opgenomen. In 1667 publiceerde hij gedichten op de tocht naar Chatham en de vrede van Breda en in 1688 verscheen in het *Apollineum* van Witsen Geysbeek een door Heemskerck geschreven gedicht, voorzien van zijn zinspreuk: 'Wel hem, die wel wil'.

Meer ervaren was hij als glasgraveur en kalligraaf. Als kalligraaf was hij een typisch beoefenaar van deze 'echte nationale dilettantenkunst' en daarmee een opvolger van Anna Roemer Visscher, Maria Tesselschade en Anna Maria van Schuurman, die behalve de knipkunst en de kalligrafie ook het glasgraveren als tijdverdrijf beoefenden.

Het vroegste glas van Heemskercks hand in De Lakenhal dateert van 1648, het laatste is uit 1690: een bokaal die hij op 77-jarige leeftijd graveerde met de tekst 'Natuyr stelt maet'.

In de verzameling van de rijke lakenfabrikant Allard de la Court, die in 1724 het kapitale pand Rapenburg 6 kocht, bevonden zich schilderijen, prenten, tekeningen, beelden, porselein en glazen.² Van Willem van Heemskerck bezat De la Court vier glazen, twee bakjes en twee kopjes, alle kunstig gekalligrafeerd.

Opvallend was het grote aantal glazen, gesigneerd 'Petiet'.³

Mathieu Petit was schrijfmeester in Leiden, waar hij een Franse kostschool leidde en bij zijn huwelijk in 1681 aan de Langebrug woonde. Kort na 1696 verhuisde hij naar Arnhem, waar hij ook weer een Franse school hield en in 1721 overleed.

Ook andere Leidse schrijfmeesters hielden zich met het graveren van glazen bezig. Zo kennen we, eveneens uit de collectie van Allard de la Court, de naam ‘Crama’. Vermeld worden:

‘1 groene roemer in de ronte, door Crama opgeschreeven “Maatig in Vreugd Gestaadig in Deugd”, 1 groene fles daarop in de ronte geschreeven “Te Veel en of Vol maakt Sot of Dol” door Crama en 1 conditieglas met 1 deksel door Crama geschreeven verkeert om van binnen te leesen “Le Vin est Mogueur’, op 't deksel ‘Fide sed cui Vide”.’

Roemer gegraveerd door Willem van Heemskerck, 1648. (Stedelijk Museum De Lakenhal, inv. nr. 2981).

Wie was deze Crama?⁴

Drie dragers van die naam komen in aanmerking als glasgraveur, namelijk François, Abraham en Elizabeth Crama.

François werd op 18 januari 1637 in de Waalse Kerk gedoopt als zoon van François Crama en Elisabeth Potheuck, waarbij als getuigen optraden Jan Crama, Simon Crama, Anne Carabin en Catelyne Potheuck. Hij werd schoolmeester, schrijfmeester aan de Latijnse School, catechiseermeester in de Waalse Kerk en voorlezer in de Marekerk. Op 5 februari 1664 trouwde hij met Jeanne Bonte, eveneens afkomstig uit een Waalse familie. Het echtpaar kreeg elf kinderen, van wie er twee al na een maand overleden.

Dochter Elizabeth werd op 20 oktober 1672 geboren. Van haar weten we dat ze schooljuffrouw en kalligrafe is geweest, onder andere door een gedicht van Govert Bidloo.⁵

Govert Bidloo, geboren op 21 maart 1649 in Amsterdam, was van 1694 tot zijn dood in 1713 hoogleraar in de geneeskunde aan de Leidse Universiteit. Daarnaast was hij chirurgijn en zelfs lijfarts van stadhouder Willem III, schrijver en dichter. Als dank voor de lessen aan zijn kleinkind bewezen wijdde hij in 1710 een gedicht ‘Aan Elizabeth Crama, Kunstigste Schrijfmeesteres van deeze Eeuw’.

ELIZABETH, van God gezeegend,
Met Weetenschap, Verstand en Kunst,
Die God verheerlijkt en bejeegend,
Met dankbaare ootmoed, voor dien gunst;
ELIZABETH, die in ons LEYEN,
Door uw beproefde geest en deugd,
Weet zwakheid van quâa wil te scheien,
In de opgang van elks teed're jeugd;
ELIZABETH, gewoon te geeven
De Leszen, die, tot de ouderdom,
Als reuk, in nieuwe vaten, kleeven,
Heb, voor uw dienst, mijn dank wêerom!
Erkennende ik, my, aan u, schuldig;
Naardien gy, met veel vrindlijkheid,
Veel yver, lastig; toch geduldig,

Mijn Kindskind tot veel kennis leid.
Wat hen ervaard, die 't spoor van reeden,
Gelijk Gods dart'le aardsvyandin,
AMALEZUNTHE, niet betreden,
Leere elk de straf van die Gottin!
Niet willende, aan haar Zoon vergunnen
De minste letterkunde, of schrift;
Op dat hy niet zou heerschen kunnen,
Dan op haar spoort, vol bloed en drift;
Des Hemels wraak zlaat haar te plett'ren,
In eygen bloed, door eygen bloed,
Dat leere schennis van de Lett'ren
En Kinderdrift, bot opgevoed.
Ik wil uw naam in bergkristallen,
ELIZABETH, of in agaas,
In onyx, staal, of goud doen brallen
En blinken als de dageraad,
Wanneer de Zon, op 't schoonste aan 't rijzen,
Wat lucht en leeven voeld, zijn kracht,

Als milde uitdeelder, wil bewijzen,
 Van de albezielende oppermagt;
 Maar 'k voel mijn drukkende onvermoogen
 En 't vruchtloos woelen van mijn wil;
 Neem dan voor werk, mijn wil en poogen!
 Maar zacht ... noch staat mijn plicht niet stil.
 Beeldhouwer, schilder, gieter, drijver,
 Breng, met my, al uw kunst by een!
 Verbeeld ELIZABETH, dien yver
 Betaale ons werk, haar beeld alleen.
 Komt gees ten van de CARPENTIEREN,
 Met VANDE VELDE en wien men mêer,
 Als meesters in hun tijd mogt vieren,
 Uw pennekunst had toen haare eer;
 Met PERLING, VISSCHER en VALJANT,
 Uw kunst een schooner leeven geeven,
 Door de indruk van een vrouwe hand!
 Zoo rept een drift van schoone veug'len,
 De pennen, als in hooger lucht,
 Elks veeder, door geen wolk te teug'len,
 Het hoogst wil zwieren in dien vlugt;
 Mijn geest verzwind in alde zwieren
 En Zlingertrekken, naar de maat,
 In kringen, hoeken, boogen, gieren
 Gevlochten, daar hun pen maar gaat.
 DE BRUIN, mijn oude eerwaarde kennis
 En wie, met u, veel lof verdiend,
 Verdenk my niet van vrindeschennis,
 'k Was altijd van het beste een vriend:
 Zoo acht ik, wijl ik u blijf achten,
 Naar de inhoud van die deugde-wet,
 Spijt aller Mannen kunst en krachten,
 Meest'res der Penne, ELIZABETH!
 'k Wensch haar, op aarde, een reeks van dagen!
 Als de eer van 't vrouwelijk gezlacht
 En rust in God! haar zielsbehaagen,
 De grootste gift der grootste magt.

De Lakenhalbibliotheek bezit een Prijsboek met in Duits, Frans en Engels geschreven bladzijden van David Roelands.⁶ Voorin is de eerste bladzijde geschreven door Elizabeth Crama. De tekst luidt:

‘Die 't meest in Neerstighz en deugd heeft uytgeblonken, Die werd tot roem en eer, met dit Prysboek beschonken door Elizabeth Crama, 1721.’

Dit boek is dus kennelijk door de schooljuffrouw Crama aan een van haar ijverigste en deugdzaamste leerlingen geschonken, overigens in het jaar van haar overlijden. Zij werd in november 1721 in de Vrouwekerk begraven. Haar vader was haar drie jaar eerder voorgegaan. Ook hij vond zijn graf in de Vrouwekerk.

Van Elizabeths broer Abraham weten we dat hij van 1670 tot 1697 leefde. Een blauwe gekalligrafeerde fles, gesigneerd ‘A. Crama 1692’ en aanwezig in het British Museum, wordt aan hem toegeschreven. Het glaswerk met de signatuur Crama in de

verzameling van Allard de la Court en een groene roemer in het Haags Gemeentemuseum worden aan Elizabeth toegeschreven, maar het

ligt meer voor de hand dat ze van de hand van vader François zijn. Bij nadere bestudering van de lichtgroene roemer met braamnoppen in Den Haag blijkt deze gesigeneerd te zijn 'f. Cram' en 'Crama 78'.

Als '78' duidt op de datering 1678 kan dit glas niet door Elizabeth zijn gemaakt, aangezien zij in dat jaar pas zes jaar oud was. Waarschijnlijker is het dat het getal 78 op een leeftijd duidt en dan kan slechts François bedoeld zijn, omdat zowel Abraham als Elizabeth deze leeftijd nooit bereikt hebben. De Haagse roemer moet dan gedateerd worden op 1715, wat heel goed overeenkomt met het opschrift op een bokaal in de collectie Vecht, dat luidt: 'Crama Fecit Aetatis 80', waardoor dit glas uit 1717 moet stammen.

Govert Bidloo maakt in zijn gedicht geen enkele toespeling op glazen, maar noemt slechts pennen en veren. Vermoedelijk is Elizabeth Crama geen glasgraveur geweest en moeten we haar alleen bewonderen als 'Meest'-res der Penne', de 'Kunstigste Schrijfmeesteres'.

Ingrid W.L. Moerman

Eindnoten:

- 1 R.E.O. Ekkart, 'Familiiekroniek Van Heemskerck en Van Swanenburg', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* 32 (1978) 41-70, en 33 (1979) 44-75.
- 2 Inventaris van glazen van Allard de la Court (Arch. de la Court 126, december 1749), in: Th.H. Lunsingh Scheurleer, C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*. Deel II: *De Papepel* (Leiden 1987) 484-487.
- 3 P.C. Ritsema van Eck, 'Bastiaan Boers en Mathieu Petit, schrijfmeeesters, schoonschrijvers en glasgraveurs', *Bulletin Rijksmuseum* 30 (1982) 51-62.
- 4 *Genealogische staat van de glasgraveur François Crama*, Bibl. GAL 7000 F. Crama.
- 5 *Gedicht op Elizabeth Crama door Govert Bidloo*, Bibl. GAL 7000 E. Crama.
- 6 David Roelands, geb. 1572 te Antwerpen, vestigde zich als onderwijzer in Goes, huwde aldaar met Cornelia van Nieuwland. In 1616 werd hij schoolmeester te Vlissingen, maar was daar vooral bekend als schoonschrijver. Hij gaf uit: *Magazijn, of 't packhuijs der loffelycker penneconst, vol subtyle en lustighe trechken, percten, beelden en figuren van menschen, van beesten, voghelen ende visschen; ende nog meer dan honderd onderscheiden geschriften, verciert met diversche capitalen, oraculen ende gulden sententien: alles tot profyt, oefeninghe ende sporen der constlievende gheesten. Ghepractiseerd door David Roelands van Antwerpen, Francoyschen schoolmeester binnen Vlissingen ao 1616 (1617).*

Nogmaals: het culturele belang van de vaste boekenprijs

Het is goed dat de leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde zo uitvoerig werden geïnformeerd over de grote belangen die er vooral voor het culturele en literaire boek op het spel staan bij de politieke besluitvorming over de prijsbinding van boeken (*NLM*, december 1997). Het accurate verslag door Natasja Giezen van een rondetafeldiscussie daarover die op 23 oktober 1997 werd georganiseerd door de letterenfaculteit van de Leidse universiteit, werd echter gevolgd door nogal warrige en misleidende uitspraken van de markteconoom P.J. Uitermark.

Uitermark voert al bijna twintig jaar strijd tegen de vaste boekenprijs, eerst als ambtenaar van het Ministerie van Economische Zaken en nu als hoogleraar. Gelukkig voor de geïnteresseerden in het culturele en literaire boek hebben Uitermarks argumenten al die jaren geen indruk gemaakt op de regering, die het systeem van vaste prijzen in 1997 opnieuw heeft goedgekeurd niettegenstaande het overheidsbeleid van bevordering van de vrijemarktwerking. Door het Ministerie van Economische Zaken is namelijk formeel in 1996 vastgesteld dat het bestaande systeem van de vaste boekenprijzen in Nederland voldoende concurrentie en marktwerking toestaat. In andere landen zoals Frankrijk, Portugal, Spanje en Griekenland - en over enige tijd ook Italië en Oostenrijk - is een vergelijkbare prijzenregeling bij wet vastgesteld, omdat het maatschappelijke lot van het boek in die landen niet wordt overgelaten aan de zelfdiscipline van de marktprijzen, zoals het geval is in Nederland en enkele andere Europese landen. Ook in Nederland zou een wettelijke regeling trouwens verre te verkiezen zijn boven een door de overheid gesanctioneerd privaatrechtelijk systeem - al was het alleen maar om voortaan verstoken te blijven van de onzindelijke redeneringen en bezwaren van dogmatische markteconomen.

Uitermark demonstreert zijn denkwijze in het *NLM*-interview door een aantal argumenten ter verdediging van de culturele betekenis van de vaste boekenprijzen uit hun verband te rukken en belachelijk te maken met ze als onbewezen stellingen aan de economische schandpaal te slaan. Hij 'vertaalt' de culturele argumenten namelijk in de 'termen van de economische wetenschap', en volgens die termen zijn de argumenten 'vals'.

De bevordering van pluriformiteit en van de goede, fijnmazige verspreiding zijn, zoals bekend, de voornaamste culturele argumenten voor het behoud van de optimale cohesie van de bedrijfskolom van de boekenmarkt. Zonder cohesie functioneert de uit zeer veel deelnemers samengestelde markt gebrekkig, en daarom wordt steeds weer gepleit voor het behoud van de cohesie. Daarvan kunnen nog tal van andere aspecten worden aangewezen, zoals de open marktstructuur, die het gemakkelijk maakt voor nieuwe uitgevers en boekverkopers om van de collectieve infrastructuren gebruik te maken, en de probleemloze coëxistentie van zeer kleine en grote marktpartijen. Maar ook de transparantie van de prijs voor de consument en de verzekering van gelijke marktkansen voor alle deelnemers aan de boekenmarkt. En, last but not least, de instandhouding van de collectieve infrastructuren zoals het distributiesysteem, de collectieve boekpromotie, de beroepsopleidingen, het marktonderzoek en diverse andere collectieve voorzieningen die zonder vaste boekenprijzen uiteen zouden vallen.

Maar Uitermark eist bewijzen voor afzonderlijke aspecten van het organische systeem, en hij accepteert alleen een bewijsvoering volgens de ‘termen van de economische wetenschap’. Dat is niet onvergelijkbaar met de bewijsopdracht die de Inquisitie destijds oplegde aan beschuldigde ketters: het is een bij voorbaat onmogelijke bewijslast.

Iedereen die de commerciële werkelijkheid van nu een beetje kent, kan met zijn klompen aanvoelen dat een volledige ‘vrijemarktwerking’ leidt tot versterkte nivellering en kwaliteitsvermindering. Misschien vinden vele consumenten dat niet zo erg, maar op het gebied van boeken zijn er in ieder geval tal van lezers die beveiliging van kwaliteit en pluriformiteit wel op prijs stellen, en bovendien is er nog zoiets als de grondwettelijke uitingsvrijheid die het waard is beschermd te worden. De mens leeft niet bij economische principes alleen.

Juist daarom heeft de Nederlandse regering besloten dat de risico's voor de boekenmarkt in een volledige ongeremde vorm te groot zijn, en zijn vaste prijzen toegestaan. Je moet wel blind zijn voor de actuele marktontwikkelingen om die risico's te durven ontkennen. Toch wil Uitermark eerst bewijzen zien dat het echte risico's zijn. In zijn ongeduld daarover begint hij alvast te spreken van ‘valse argumenten’, en beschuldigt hij uitgevers en boekhandelaren ervan dat zij hun handelwijze niet zouden willen vernieuwen.

Ook dat laatste verwijt is een onzinnelijke opmerking, want commerciële ondernemingen passen altijd hun handelwijze aan bij de marktsituatie, ook uitgevers en boekverkopers. Maar waarom zouden zij moeten streven naar een algehele verslechtering van de marktsituatie voor het boek?

Uit alles blijkt dat markteconomen als Uitermark veeleer hun dogmatische standpunten zouden moeten vernieuwen. Ook de culturele, de sociale en de ecologische belangen spelen een wezenlijke rol in economische processen, al wordt dat door vele markteconomen vergeten. Gelukkig tekent zich internationaal een kentering af in de appreciatie van de fundamentalistische marktideologie. De kans is groot dat de vaste boekenprijs een steeds groter politiek draagvlak zal verkrijgen in heel Europa, en dat zinloze discussies over economische bewijsvoering voorgoed verleden tijd zullen zijn.

Lang leve het culturele en literaire boek!

Laurens van Krevelen

DELTAreeks

Op 26 mei 1998 worden de eerste delen van een nieuwe reeks klassieken uit de Nederlandse letterkunde gepresenteerd aan staatssecretaris Nuis. Deze DELTAreeks opent met Hildebrands *Camera Obscura*, de *Kindergedichtjes* van Van Alphen en een representatieve bloemlezing uit het werk van Maerlant. Later in dit jaar volgen de *Gedichten* van Jacques Perk en een verzameling religieuze poëzie uit de zeventiende eeuw. Het editieprogramma is erop gericht vervolgens ieder jaar enkele delen te laten verschijnen. Voor 1999 worden dat Bredero's *Moortje* en *Spaanschen Brabander* en een keuze uit het werk van Gezelle. Een bijzonder aspect van de reeks is dat de delen worden verzorgd door verschillende uitgevers, maar desondanks in uiterlijk en typografie duidelijk herkenbaar zullen zijn als behorend tot één en dezelfde reeks. Aan het gemeenschappelijke uiterlijk is grote zorg besteed. De gepubliceerde delen zullen lang in voorraad worden gehouden, in overeenstemming met de doelstelling: te zorgen voor een bestendige aanwezigheid van het gemeenschappelijke literaire erfgoed binnen de levende cultuur.

De reeks heeft een lange voorgeschiedenis. In de jaren tachtig groeide het besef dat het met de beschikbaarheid van teksten uit het Nederlandse literaire verleden dramatisch slecht gesteld was. Zelfs van de onbetwiste klassieken uit de oudere letterkunde waren geen goed bruikbare edities meer te koop. Er zijn toen besprekingen op gang gekomen tussen het toenmalige ministerie van CRM en de literaire uitgevers in de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond, om te zien of er met overheidssubsidie geen Nederlandse pendant van (bijvoorbeeld) de Pléiadereeks tot stand gebracht zou kunnen worden. Al vrij snel is de Maatschappij bij dit initiatief betrokken. De molens maalden echter langzaam, zodat pas in september 1993 het bestuur van een ten behoeve van de reeks opgerichte Stichting Nederlandse Literaire Klassieken aan het werk kon gaan. In dat bestuur benoemt de Maatschappij de meerderheid van de leden.

De DELTAreeks richt zich in de eerste plaats op het algemene publiek met literaire belangstelling. Dat publiek krijgt de gelegenheid kennis te nemen van hoogtepunten uit de rijke literaire erfenis van Nederland en Vlaanderen, van de Middeleeuwen tot het midden van de twintigste eeuw. De teksten worden daartoe aangeboden in een aantrekkelijke en goed leesbare vorm, zonder overladen te zijn met gespecialiseerd wetenschappelijk commentaar. De betrouwbaarheid van de tekst en de informatieve waarde van de toelichtingen zullen echter aan hoge wetenschappelijke normen voldoen, zodat de edities ook voor studiedoeleinden bruikbaar zijn.

Sinds de jaren tachtig zijn er ook andere initiatieven genomen om in de leemte aan edities van onze klassieken te voorzien, zodat de huidige situatie een iets florisanter aanblik biedt. De DELTAreeks zal hopelijk aan deze verbetering een belangrijke nieuwe impuls geven.

E.K. Grootes

7e Bert van Selm-lezing

Op dinsdag 8 september 1998 zal de zevende Bert van Selm-lezing plaatsvinden met de voordracht die prof. dr. K. Porteman zal houden onder de titel *Symbolische boekwetenschap of twee vliegen in één klap*.

Het boekwezen is in de literatuur en de kunst inzonderheid in de zeventiende eeuw een vindplaats geweest voor allerlei vormen van morele instructie. In de lezing worden de krachtlijnen van deze vorm van oneigenlijk boekgebruik nagegaan. Meer in detail komt een embleemserie over drukkers, boeken, bibliotheken en lezers aan bod, afkomstig uit het Koninklijk Jezuïetencollege te Brussel (1683). Daarbij gaat de aandacht uit naar de inhoud van de symboliek, maar ook naar het werkelijkheids-onderricht dat vele van zulke embleemseries beogen.

K. Porteman is als hoogleraar in de Nederlandse letterkunde van de zestiende tot en met de zeventiende eeuw verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven. Sinds in 1977 zijn *Inleiding tot de Nederlandse emblemataliteratuur* verscheen, geldt hij als de Nederlandse emblemataspecialist bij uitstek. Hij editeerde onder meer belangrijke emblematabundels zoals Hoofts *Emblemata amatoria* (1983) en Vaenius' *Amorum emblemata* (1996). De laatste jaren heeft hij zich vooral beziggehouden met emblemata materiaal waarin de opvoedkundige geest van de jezuïtische barok tot uiting komt. Zijn *Emblematic exhibitions (affixiones) at the Brussels Jesuit College (1630-1685)*, dat in 1996 verscheen, stimuleert tot steeds meer boekwetenschappelijk onderzoek in die richting. Alumni van de vakgroep Nederlands, studenten, docenten, vakgenoten en alle andere belangstellenden worden van harte uitgenodigd deze lezing bij te wonen.

De lezing vindt plaats in zaal 011 van het Centraal Faciliteitengebouw (gebouw 1175) van het Witte Singel/Doelencomplex en begint klokke 16.15 uur. Aansluitend wordt in het restaurant een drankje geschonken. Toegangskarten voor de lezing kunnen tot 1 augustus worden aangevraagd bij de Rijksuniversiteit Leiden, Vakgroep Nederlands, Commissie Bert van Selm-lezing, P.N. van Eyckhof 1, Postbus 9515, 2300 RA Leiden. Men kan ook gelijktijdig met bestelling van de uitgave van de lezing op het girostrookje een toegangskart aanvragen. De toegangskarten worden medio augustus toegestuurd. Voor nadere informatie: secretariaat van de vakgroep Nederlands, tel. 071-527 26 04.

De uitgave van de Bert van Selm-lezing wordt verzorgd door uitgeverij De Buitenkant te Amsterdam. De zevende Bert van Selm-lezing zal verschijnen op 8 september 1998 en kan worden besteld door f 19,50 over te maken naar gironummer 5855625 ten name van Rijksuniversiteit Leiden c.s., Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde, geb. nr. 1167, Postbus 9515, 2300 RA Leiden; met vermelding van '7e Bert van Selm-lezing' of, bij bestelling vanuit het buitenland, door toezending van een eurocheque. De bestelling is op 8 september na afloop van de lezing af te halen of zal na die datum worden toegezonden.

Marijke J. van der Wal

[nummer 2]

Redactioneel

Ondanks - en dankzij - het vorige themanummer krijgt Zuid-Afrika opnieuw een prominente plaats toebedeeld in het *Nieuw Letterkundig Magazijn*. In deze aflevering zijn onze taalverwanten vertegenwoordigd in een interview met Etienne van Heerden en in de schriftelijke neerslag van een boek over de dichteres Elisabeth Eybers, winnares van de P.C. Hooft-prijs voor poëzie in 1991.

Twee negentiende-eeuwse leden van de Maatschappij halen wij hier onder het stof vandaan, de een nog iets meer vergeeld dan de ander: Emile Seipgens (1837-1896) en de wat zonderlinge baron W.H.J. van Westreenen van Tiellandt (1783-1848), wiens geest nog altijd rondwaart door het Museum van het Boek.

Vertrouwd is het feuilleton *Camera Obscura* annotata, dat met de zevende aflevering zijn achtste jaargang voltooit.

Nieuw daarentegen is - schrik niet - de kerstpuzzel van voormalig redactielid Kees Thomassen. Veel succes! Het poëtische een-tweetje tijdens de winterstop is van Jan Kal.

De volgende jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde zal worden gehouden op zaterdag 29 mei 1999 in het Academieggebouw, Rapenburg 73, Leiden.

Aanwijzingen voor de aanlevering van kopij:

- indien mogelijk op diskette (formaat is niet belangrijk) in een gangbaar MS Dos-tekstverwerkingsprogramma. Print bijsluiten
- bijdragen mogen de 3000 woorden beslist niet te boven gaan
- zo mogelijk één of meer passende illustraties bijleveren of suggesties daarvoor doen
- de uiterste inleverdatum voor het voorjaarsnummer is **1 maart 1999**

Interview Etienne van Heerden

Wat vindt u van de plaats die het Afrikaans inneemt in het huidige Zuid-Afrika?

Het taaldebat moet nooit vanuit het oogpunt van slechts één taal (bijvoorbeeld het Afrikaans) worden gevoerd, maar met oog op de noodzaak tot ontwikkeling en stimulering van alle talen in Zuid-Afrika.

U vraagt echter specifiek naar het Afrikaans. Als Afrikaanssprekende is het voor mij vanzelfsprekend belangrijk dat het Afrikaans (waarvan meer dan vijftig procent van de sprekers ‘bruin’ of ‘kleurling’ is) zijn rechtmatige plaats inneemt naast andere talen. ‘Plaats innemen’ betekent hier dat de staat zoveel mogelijk moet doen om alle talen in zowel de publieke sfeer (zoals in rechtbanken, ziekenhuizen, ministeries en het parlement) als de privé-sfeer (bijvoorbeeld op straat, als huistaal) te stimuleren.

Het is helaas echter duidelijk dat het Engels de wedloop in de publieke sfeer gaat winnen (of al heeft gewonnen), ondanks het feit dat dit de moedertaal van veel minder Zuid-Afrikaners is.

Ik zou graag willen zien dat de staat (misschien op lokaal niveau) meer aandacht besteedt aan de centralisering van talen als het Xhosa, het Venda, het Afrikaans, enzovoort, in de publieke sfeer, en niet zo opzichtig probeert om alleen het Engels naar voren te schuiven.

Wat de privé-sfeer van het Afrikaans betreft gaat het natuurlijk goed - dit is steeds huistaal, straattaal, privé-taal.

Het is echter opvallend dat Afrikaanssprekenden niet zo graag hun huistaal achter zich laten, de voordeur achter zich dichttrekken en het Engelse openbare leven binnenstappen, waar alle belangrijke functies in het Engels plaatsvinden. Voor de sprekers van bijvoorbeeld het Xhosa is het schijnbaar gemakkelijker om in hun professionele leven over te schakelen op het Engels. Dit komt natuurlijk doordat in het oude Zuid-Afrika gedurende vele jaren andere talen dan die van henzelf in het middelpunt hebben gestaan - zij zijn eraan gewend om in het openbaar een andere contacttaal in de mond te nemen. Maar voor veel Afrikaanssprekenden is het pijnlijk om te constateren dat de reikwijdte van het Afrikaans op dit vlak afneemt - vooral omdat de opengelaten ruimte niet wordt opgevuld door het Venda of het Sotho, maar slechts door het Engels.

Verder zijn het vooral gegoede blanke Afrikaanssprekenden die hun kinderen op de toekomst voorbereiden door ze naar Engelse scholen te sturen - meer dan twintig procent van de Afrikaanssprekende kinderen zit reeds op Engelse scholen.

Er zijn echter ook positieve ontwikkelingen: de opleving van Afrikaanse geschriften van schrijvers uit de traditioneel ‘achtergebleven’ gemeenschappen neemt steeds grotere afmetingen aan. Hierin speelt een uitgeverij als Kwela een belangrijke rol. Deze schrijvers gebruiken dikwijls een andere variant van het Afrikaans dan die welke altijd ambtelijke erkenning heeft gekregen. Hier ligt een groot groeipunt voor die taal als literaire taal of cultuurtaal.

Het gaat relatief goed met het Afrikaans als literaire taal, alhoewel jongere schrijvers toch de neiging hebben om in het Engels te publiceren. Dit is nog maar kort onderwerp van discussie, maar de tendens is wel degelijk aanwezig. Desondanks verschijnen er voortdurend uitstekende literaire werken in het Afrikaans.

Of deze ontwikkelingen echter voldoende energie kunnen leveren om het Afrikaans te dragen in een land waar universitair onderwijs, parlementaire redevoeringen,

wetenschappelijke verhandelingen, bewegwijzering en straatnamen, buurtnamen en televisie-uitzendingen in het Afrikaans reeds zeer zijn afgenomen en nog veel meer gaan afnemen, is een vraag die de volgende eeuw zal moeten beantwoorden.

Standpunten van individuen in het taaldebat zijn afhankelijk van de vraag of zij hun taal willen zien als een taal die in publieke sfeer wordt gebruikt, of dat zij tevreden zijn met een functie als spreek- of privé-taal. De vraag is natuurlijk hoe lang een taal waarvan het publieke gebruik binnen een generatie wordt beknot, nog een aanvaardbare huistaal zal zijn voor mensen die hun kinderen willen voorbereiden op een effectieve deelname aan het openbare leven. Dan maar liever met het hele gezin overstappen op het Engels? Het gevaar van het besef dat talen worden veronachtzaamd, is dat mensen die zich miskend voelen weer hun toevlucht kunnen nemen tot een soort nationalisme. Taalnationalisme, de kaap van het Afrikaans als voertuig van het Afrikaner-nationalisme - dit hebben we al eerder meegemaakt.

Als de regering deze ontwikkeling wil vermijden, moet zij gewoon aan de Afrikaanssprekenden, en de sprekers van het Zulu, Venda enzovoort, het gevoel geven dat hun taal erkend en gewaardeerd wordt, effectief gebruikt kan worden in de rechtbank, de fabriek, het parlement of het politiebureau, en dat hun waardigheid als landgenoten in een multiculturele samenleving daarmee erkenning geniet.

Ik zal mij nooit met een nationalistische opleving rondom het Afrikaans kunnen vereenzelvigen. Tegelijkertijd denk ik dat een moedertaal een zeer principiële grondrecht is, en dat een regering haar best moet doen om het gebruik ervan te bestendigen.

Aan de Universiteit van Kaapstad gaat het departement Afrikaans en Neerlandistiek fuseren met de departementen Afrika-talen en Linguïstiek. Wat zijn uw verwachtingen van die samenwerking?

De samensmelting van deze drie departementen moet in de eerste plaats worden gezien binnen de bredere herorganisatie van faculteiten en departementen aan de Universiteit van Kaapstad. Het aantal faculteiten en departementen wordt beperkt, en allerlei verbindingen worden overwogen om besparingen te bereiken.

Het departement Afrikaans en Neerlandistiek kon dan ook kiezen om bijvoorbeeld samen met Duits, Frans en Italiaans een departement Europese talen te vormen. Wij

voelden ons echter meer thuis bij de Afrika-talen, mijns inziens om vanzelfsprekende redenen. De mensen van het departement Linguïstiek hebben het gevoel dat zij bij ons departement een beter onderdak zullen vinden dan elders, eenvoudigweg omdat de nadruk op taalkunde in ons departement en in het departement Afrika-talen bijzonder sterk is.

Het gevolg is dus een sterk nieuw department van (de naam staat nog niet vast) Linguïstiek en Zuid-Afrikaanse taal en literatuur.

Voor het vakgebied biedt dit opwindende mogelijkheden. Tot nu toe is onze literatuur in de verschillende talen van Zuid-Afrika altijd in afzonderlijke taalsystemen gecanoniseerd, bestudeerd, bestendig en onderzocht; er is weinig vergelijkend onderzoek gedaan. De wetenschappelijke samenwerking binnen een departement zal op allerlei gezamenlijke onderzoeksgebieden vruchtbaar zijn.

Omdat de Nederlandse literatuurgeschiedenis ook onze eigen literatuurgeschiedenis is, en omdat er zoveel overeenkomsten zijn tussen bijvoorbeeld de Caraïbisch-Nederlandse literatuur en de Zuid-Afrikaanse literatuur, zullen wij ervoor zorgen dat het Nederlands binnen de nieuwe opzet zijn rechtmatige plaats behoudt en zelfs uitbreidt. Daarvan ben ik overtuigd.

Maar vooral de herwaardering van het Afrikaans binnen de Afrikaanse context krijgt de aandacht.

Christiane Berkvens-Stevelinck

Bij de presentatie van *Afstand en verbintenis*

Hendrik de Vries noemde Elisabeth Eybers zonder meer ‘de grootste dichteres in ons taalgebied’. En al weten wij dat er geen feilloze maatstaven bestaan om de hoegrootheid van een kunstenaarschap te meten, het staat buiten twijfel dat de erkenning van haar formaat in de literatuur van ons taalgebied onomwonden en eenstemmig is.

Ik stel dat hier als een feit voorop, dames en heren, niet om het te beamen, wat ik al vaker heb mogen doen, maar om toe te lichten dat dit niet zo vanzelfsprekend is als het zou kunnen lijken.

In de eerste plaats is er dat taalgebied. De gedichten van Elisabeth Eybers zijn niet geschreven in het Nederlands maar in het Afrikaans. Nu is dat een taal die zonder de wortels van het Nederlands niet in deze vorm zou bestaan, maar evenmin zonder andere taalinjecties, met name van het Engels en van diverse inheemse elementen, die het Nederlands niet kent. Dat maakt het Afrikaans tot een taal waarmee de verwantschap weliswaar groter is dan met andere talen, maar vaak ook groter lijkt dan zij werkelijk is. Wanneer wij met zoveel graagte en bewondering erkennen dat Elisabeth Eybers onze grootste dichteres is, dienen wij ons toch bewust te zijn van de gecompliceerde relatie die er bestaat tussen haar en haar vaderland van adoptie, tussen háár poëzie en de Nederlandse, - een relatie die grote tegenstellingen te zien geeft en een spanningsveld openbaart dat overigens tot een ongewoon persoonlijke poëzie heeft geleid. Dat is geen eenvoudige en in elk geval geen vanzelfsprekende situatie.

Elisabeth Eybers - in 1915 in Transvaal geboren, op zestienjarige leeftijd met haar universitaire studies in Johannesburg begonnen, op 21-jarige leeftijd debuterend met

een dichtbundel *Belydenis uit die skemering*, de eerste bundel in het Afrikaans van een dichteres - vertelt in een interview dat zij haar vroegste gedichten in het Engels schreef en net zo goed in die taal verder had kunnen schrijven. Maar zij ontdekte op de universiteit dat Afrikaans toch, meer dan het Engels, de taal van haar milieu, van haarzelf, was. Zij koos dus voor het Afrikaans. Tijdens haar studie maakte zij kennis met de Nederlandse poëzie, met name de dichtkunst van de tachtigers en de generaties daarna, van Bloem, Nijhoff, Roland Holst, Slauerhoff en Marsman. De invloed van deze dichters op de vernieuwing van de Afrikaanse poëzie in de dertiger jaren, en van de zo genoemde Dertigers, waartoe ook Elisabeth Eybers behoorde, is aanzienlijk geweest. Toch is zij van deze groep, die belangrijke figuren als Van Wyk Louw en Dirk Opperman telde, de enige die tot een groter poëzie-minnend publiek in Nederland is doorgedrongen. De ondernemende uitgever Van Oorschot heeft met deze drie dichters in de vijftiger jaren geprobeerd belangstelling te wekken voor de Afrikaanse dichtkunst, maar alleen met Elisabeth Eybers is het gelukt, zozeer zelfs dat sinds tientallen jaren haar werk gelijktijdig in Zuid-Afrika en Nederland verschijnt.

Daarvoor zijn verschillende verklaringen te geven en de gemakkelijkste is natuurlijk dat zij in Amsterdam woont en Nederlandse geworden is. Maar dat is weer té gemakkelijk, want het eerste is pas het geval sinds 1961, en het tweede zelfs pas sinds 1986. Die verklaring is dus onvoldoende en wie het werk van de dichteres kent, weet dat in al haar bundels verzen staan vol heimwee, vervreemding, afstandigheid, verzen van geprikkelde agressiviteit tegenover fenomenen van de alledaagse werkelijkheid of van een geestesgesteldheid die indruist tegen haar natuur. Daarin uit zich ook de ambivalentie die haar zolang heeft doen aarzelen om metterdaad de Nederlandse nationaliteit aan te nemen. Ik zeg dat natuurlijk niet om haar op te zadelen met een complex tegenover haar medeburgers. Integendeel zelfs: haar ontheemding, de gevoelens van onbehagen die haar deel zijn in de confrontatie met een soms warse samenleving, de beleving van de verschillen tussen haar oorspronkelijke en haar aangenomen vaderland, deelt zij ongetwijfeld met velen die daarvoor hun eigen motieven of afwegingen hebben. Het is juist de expressie van dat onbehagen, die de expressie is van een levensgevoel dat veel verder en dieper gaat, voorbij aan ergernis en teleurstelling en gegrond in het menselijk lot, waardoor haar gedichten zoveel mensen aanspreken. De kwaliteit is overtuigend, de eerlijkheid overrompend.

Zij heeft zelf eens in treffende eenvoud geformuleerd dat zij schreef ‘over wat van algemeen belang is’. In het kort samengevat en goed begrepen, is dat haar thematiek. Maar er is veel meer in de gedichten van Elisabeth Eybers dan deze onmiddellijke inhoud. Dat men zich daarop verkijken kan, bewees een criticus die meende dat zij te menselijk is voor het grote dichterschap. Wat hij bedoelde, formuleerde hij expliciet, namelijk dat het grote dichterschap gestalte moet geven aan een persoonlijke mythe. Ik denk dat dit waar is, maar ik denk ook dat het oeuvre van Eybers dat op een buitengewoon subtiele, maar verborgen wijze heeft gedaan. De herkenbare ervaringen van zaken als ziekte, ouderdom, verlies en dood, ontmoetingen, vriendschap, liefde, verdriet, natuurbeleving, incidenten in de dagelijkse werkelijkheid van het leven, opstaan, zich kleden, ondergaan in haar poëzie een eigenaardige transformatie. Er worden verborgen lagen door onthuld, zij worden raadselachtig, hilarisch of onthutsend. Zij krijgen een dimensie die ze niet van hun menselijkheid ontdoet, maar er een onverwacht perspectief aan geeft. Ik noem dat een persoonlijke mythe.

Daar ligt ongetwijfeld ook de verklaring van de fascinatie die van haar werk uit blijft gaan en de bewondering codificeert die haar poëzie onverminderd wekt. Maar zij schrijft die poëzie in een taal die gevormd is door de bronnen van haar oorsprong en van haar leven. Opgegroeid in een andere maatschappijstructuur, in een ander klimaat, in andere landschappen, onder een andere hemel, spreekt het vanzelf dat dit alles in haar gedichten tot uiting komt. Er ligt een brede marge tussen een thematiek ‘die van algemeen belang is’ en een specifiek Afrikaanse achtergrond die niet rechtstreeks door haar poëzie verwoord wordt. Maar haar verbeelding en de taal die zij gebruikt boren door oorsprong en expansie bijzondere bronnen aan. In beschouwingen over haar werk treft men slechts zelden reacties aan die te kennen geven dat haar taal als een bijzondere moeilijkheid wordt ondervonden. Nu en dan wordt opgemerkt dat het Afrikaans geen Nederlands is en dus niet altijd direct te verstaan; maar de meeste lezers schijnen daar geen hinder van te ondervinden. Desondanks kan het voor wie niet dagelijks met deze taal omgaat raadzaam blijken soms een Afrikaans woordenboek te raadplegen, zoals we dat ook voor andere talen doen wanneer wij serieus lezen.

De bronnen van de creativiteit werken bij Elisabeth Eybers bovendien van twee kanten. Zij vindt ze niet alleen in het Afrikaans. Sinds lang behoort onvermijdelijk ook het Nederlands als taal en als literair klimaat daartoe. Dat wil zeggen dat haar taalgebruik en de allusies daarin een ondergrond hebben die niet altijd onmiddellijk doorzichtig is en veel gecompliceerder dan vaak op het eerste gezicht verondersteld wordt.

Wat ik met dit alles wil zeggen, is dat er vele gronden zijn die de gedichten van Elisabeth Eybers voor Nederlandse poëzielezers bewonderenswaardig, aantrekkelijk, aangrijpend en ontroerend maken, maar dat zij tegelijkertijd veeleisend zijn en een inspanning vergen. Ik kom daarmee als vanzelf tot het boek dat hier vanmiddag wordt gepresenteerd. Want wie gegrepen is door de poëzie van Elisabeth Eybers, is gegrepen door de wereld van voelen, denken en leven waaruit dat werk is voortgekomen. Hij wil daar zo ver en zo diep mogelijk in doordringen, die wereld kunnen verstaan zo ver dat vanuit de eigen gevoelswereld mogelijk is.

Dat is wat Ena Jansen heeft geprobeerd in haar boek *Afstand en verbintenis: Elisabeth Eybers in Amsterdam*. Zij is op dit onderwerp na haar studies in Stellenbosch, Utrecht en Amsterdam gepromoveerd en de uitgebreide Nederlandstalige

uitgave van haar studie vormt een introductie op het eerste plan tot het oeuvre van de dichteres. Het is geen gemeenplaats te zeggen dat Ena Jansen daarvoor de geschikte persoon bij uitstek is. Zij kent Elisabeth Eybers als geen ander door een vriendschap van vele jaren; zij is Afrikaanse als zij en door haar werkzaamheid aan de universiteit van Johannesburg is de Zuid-Afrikaanse maatschappij en de evolutie daarvan haar vertrouwd; zij kent, evenals haar onderwerp, Nederland en Amsterdam en de mentaliteit van het land uit langdurige en veelvuldige verblijven door en door; de Nederlandstalige poëzie en de contemporaine literatuurkritiek is haar werkterrein en heeft voor haar geen geheimen.

Haar boek behandelt talrijke aspecten van de gedichten van Elisabeth Eybers, de receptie en het verstaan ervan zowel in Nederland als in Zuid-Afrika, en vooral wat Nederland betreft geeft zij een haast uitputtend verslag van de waardering die de dichteres in bundel na bundel te beurt viel. Op taal en op thematiek, op eenheid en tweedeling het begrippenpaar uit haar titel: 'afstand' en 'verbintenis' binnen dit dichterschap en op het merkwaardige fenomeen van een dichteres die in twee literaturen haar thuis heeft, gaat Ena Jansen met zoveel overtuigend materiaal en deskundigheid in dat haar werk niet anders dan verhelderend kan zijn voor de problemen die zich voor een Nederlandse lezer kunnen voordoen.

Wie het werk van Elisabeth Eybers weet te waarderen, zal Ena Jansen dankbaar zijn voor de manier waarop zij die waardering consolideert.

Den Haag, 4 november 1998

Pierre H. Dubois

J.C., twee sonnetten

J.C. I: De verkondiger uit Galilea

't Was op het feest der ongezuurde broden
dat de verkondiger uit Galilea
het voor elkaar had dat men hem zou doden
daar in die volle hoofdstad van Judea.

Na snelrecht kreeg 'de Koning van de Joden'
een graf van Jozef van Arimathea.
Drie eeuwen lang oneigenlijk vergoden
liep uit op het concilie van Nicaea.

De wet en de profeten te vervullen
zag hij als taak, alsook de tien geboden,
door daarvan de essentie te onthullen.

Met zijn twee vissen en vijf gerstebroden
bood hij geen zicht op pauselijke bullen,
maar op het Rijk van God, niet op synoden.

J.C. II: Cruijff, Hendrik Johannes, fenomeen

Zo'n boek zal over je geschreven wezen!
Je denkt eerst aan een commercieel verhaal,
dat je door meer een speler met de taal
buiten je samenwerking wordt geprezen.

De mensen wie dit boek hebben gelezen
vinden zijn denkwijze fenomenaar,
maar dat ontging je vroeger helemaal
en had je van zo'n type niks te vrezen.

Ik denk je doet een ander toen tekort,
en was op zijn terrein hij ook zo een
meer als jezelf, maar niet dezelfde sport.

Dus *Cruijff, Hendrik Johannes, fenomeen*
lerende kennende, door merg en been,
waardeer je erger als je ouder wordt.

Jan Kal

Bij de vierde, opnieuw uitgebreide druk van het meesterwerk van Nico
Scheepmaker (1930-1990)

W.H.J. van Westreenen

Vergeten leden

Zijn er redenen om Willem Hendrik Jacob baron van Westreenen van Tiellandt, die in 1805 tot lid van de Maatschappij werd gekozen, op te nemen in de rubriek ‘Vergeten leden’? Ja, nee, ja en ja. Ja, omdat het dit jaar 150 jaar geleden is dat hij in zijn huis aan de Haagse Prinsessegracht overleed en niet iedere lezer van het *Magazijn* bij het zien van zijn naam direct 's mans *faits et gestes* in herinnering zal kunnen brengen. Nee, omdat hij helemaal niet zo vergeten is; uiteindelijk prijkt zijn naam sinds 1851 op de gevel van datzelfde woonhuis om aan te geven dat daar het Museum Meermanno-Westreenianum is gevestigd en kan een bezoeker de baron aldaar in volle glorie vereeuwigd zien op een schilderij door J.R. Post Brants uit circa 1838. Ja, omdat het museum - om bij te blijven - zich sinds enige jaren nadrukkelijk afficheert als het ‘Museum van het Boek’, waardoor de link met Van Westreenen alleen nog maar gelegd kan worden door diegenen die zich daadwerkelijk naar Den Haag spoeden. En ja, ten slotte, omdat de man een aantal buitenissige trekjes had die in enkele aardige anekdotes zijn overgeleverd.

Van Westreenen werd op 2 oktober 1783 geboren als telg van een welgestelde familie. Onderwijs werd aan huis genoten en ook een door hem gevolgd maar niet voltooide opleiding voor genie-officier aan de Haagse Artillerieschool vond plaats op basis van privé-onderricht. In het *Album studiosorum* van de Leidse universiteit is zijn naam tweemaal te vinden, maar er zijn geen aanwijzingen dat hij de beoogde rechtenstudie daadwerkelijk heeft aangevangen. Niet dat dit van veel belang was; Van Westreenen ontwikkelde een levendige belangstelling voor genealogie en heraldiek, oudheidkunde, numismatiek, vaderlandse geschiedenis en, vooral, de geschiedenis van de boekdrukkunst, en op al deze gebieden stonden mensen klaar die hem met raad en daad van dienst waren. Zoals de landsadvocaat Jacob Visser, de numismaat Pieter van Damme, de historicus Hendrik van Wijn en Van Westreenens achterneef Johan Meerman. Vooral de laatste is voor de jonge Willem van essentieel belang geweest. Meerman beheerde de aanzienlijke boekerij die door zijn vader Gerard bijeen was gebracht en bouwde deze gestaag uit. Bij hem kon Willem kennis nemen van de vroegste specimina van de boekdrukkunst en ondervond hij het genoeg dat het collectioneren kan bieden. En verzamelen deed hij zelf dan ook van jongs af aan met een steeds toenemende passie, waarbij al zijn aandachtsgebieden - zij het niet alle in even sterke mate - aan bod kwamen.

De belangrijkste acquisitie op numismatisch terrein vond plaats in 1808 op de veiling van de verzameling Van Damme. In 1805 was met deze verzamelaar overeengekomen dat Van Westreenen na zijn dood de verkoopcatalogus zou samenstellen tegen een honorarium van maar

liefst f 12.000, waarvan de helft bestemd zou zijn om op de veiling aankopen te doen. Daarnaast ontving hij rechtstreeks uit de boedel een legaat dat naast numismatische handschriften ook uit een deel van de uiterst waardevolle door Van

Damme gevoerde correspondentie bestond. Nog spectaculairder was de acquisitie uit de verzameling van Gerard en Johan Meerman in 1824. Het droeve verhaal mag bekend verondersteld worden. De gehele collectie was aan de stad Den Haag nagelaten, maar de bestuurderen stelden zich op als kortzichtige kruideniers en wensten het legaat niet te aanvaarden. Toen vervolgens de boel onder de hamer kwam, spendeerde Van Westreenen het gehele erfdeel waarop hij en zijn familie recht had aan aankopen en wist hij op die manier althans een gedeelte van de schatten (waaronder 63 incunabelen en 45 deels verluchte handschriften) veilig te stellen.

Waren dit gelegenheden waarbij de collectie met sprongen groeide, daarnaast was er een constante stroom van kleinere acquisities, onder andere vergaard tijdens de vele buitenlandse reizen die Van Westreenen tussen 1827 en 1846 maakte en die hem - onder vaak zeer oncomfortabele omstandigheden - tot in Italië, Hongarije en Ierland voerden.

Aan dit leven van verzamelen en reizen kwam op 22 november 1848 een einde. Van Westreenen liet huis, collectie en het grootste gedeelte van zijn kapitaal na aan de Staat der Nederlanden. Als Museum Meermanno-Westreenianum zou een en ander - onder allerlei minutieus in het testament vastgelegde bepalingen ten aanzien van het beheer - voortleven. Mocht de staat de erfenis afwijzen, dan zou de collectie toevallen aan de bibliotheek van Mainz, Gutenbergs geboorteplaats! Gelukkig kwam er geen herhaling van de gang van zaken bij de

Meerman-erfenis. De staat stond weliswaar niet direct te popelen, maar zag uiteindelijk in dat men deze cultuurschat niet verloren mocht laten gaan.

Willem Hendrik Jacob van Westreenen was een merkwaardig man. Moed kon hem niet ontzegd worden, zoals bleek in 1813 toen de Fransen het veld moesten ruimen en hij zich in zijn geboorteplaats door zijn doortastend optreden zeer verdienstelijk maakte. Ook zijn buitenlandse reizen getuigen van durf. Tegelijkertijd was hij buitengemeen ijdel. Zo maakte hij ijverig jacht op adellijke titels. Liep een eerste poging via de Haagse 'Confretrie van de ridder Sint-Joris' op niets uit, toen koning Willem I op 15 april 1815 - in zijn streven de inheemse adel weer prominent op de landkaart te plaatsen - overging tot een serie erkenningen, inlijvingen en verheffingen, viel ook Van Westreenen in de prijzen en mocht hij zich voortaan jonkheer noemen. Maar dit ging hem niet ver genoeg. Hij wilde opgenomen worden in de ridderschap, maar daarvoor was het bezit van een riddermatig goed een vereiste. Dus kocht hij speciaal daarom in 1816 voor f 1.200 de hofstad Tiellandt. Een in zijn ogen ongetwijfeld nuttige investering, want in 1818 werd hem de titel van ridder verleend. Kroon op het werk vormde de op grond van persoonlijke verdiensten verleende titel van baron in 1821. Daarnaast vergaarde hij graag buitenlandse eerbewijzen. Zo schonk hij in 1831 aan Frederik Willem III van Pruisen een kostbaar boekwerk dat aan een van diens voorvaders had behoord en voegde daar nog een 25-tal zeldzame geschriften aan toe. De koning reageerde op gepaste wijze en verleende hem de Pruisische Johanniterorde. In het *Leeskabinet* van 1896 is over deze passie van de baron de volgende anekdote opgenomen:

'Toen echter de verzamelaar weer eens een nieuwe onderscheiding machtig werd en den koning mondeling toestemming vroeg om die te dragen, zou de vorst niet zonder humor geantwoord hebben: "Dat is een kwestie tusschen uw staatsierok en kleermaker, baron; kan het er nog bij, des te beter, maar ik vrees..."'

De ijdelheid had echter zijn grenzen. Veelzeggend is het permanente huldeblijk dat Van Westreenen in de naamgeving van het museum aan Gerard en Johan Meerman wenste te brengen.

Een zekere mate van eenzelligheid kan Van Westreenen niet ontzegd worden. Toen hij na de dood van zijn moeder in 1826 de tijd rijp achtte om een huwelijk aan te gaan, draaide dit uit op een groot fiasco. De geselecteerde echtgenote, de 22-jarige achternicht Susanna van Westreenen, bleek niet genegen zich klakkeloos te schikken naar het levensritme van de baron en eiste een eigen plek onder de zon. Zelfs het in het voorjaar van 1827 ondernomen huwelijksreisje naar België werd al vergald door ernstige conflicten en eind september van dat jaar ontvluchtte Susanna definitief het huis aan de Prinsessegracht. Van Westreenen richtte zijn aandacht weer geheel op zijn verzamelingen. Zijn affectie kon hij kwijt bij zijn honden, die tot in het extreme werden vertroeteld. In een nogal vilein stuk over de baron in de *Arnhemsche Courant* van 22 juli 1878 komt deze passie als volgt ter sprake:

'In zijne volstrekt belangelooze liefde voor honden was hij zijn tijd vooruit; hij was de prototype van de dierenbeschermers van dit oneindig meer verlichte laatste kwartaal der negentiende eeuw; hij schatte de honden niet om het nut dat ze gaven of het genoeg dat hun gezelschap hem schonk, maar eenvoudig omdat ze honden waren. Doch zijne hondenliefde vertoonde zich nog pas in de meest elementaire

vormen; hij gevoelde zich alleen aangetrokken tot schoone dieren, waarvan hij er altoos eenige bezat. Hadde hij vijftig jaren later geleefd, denklijk zou hij een “asyl” opgerigt hebben; thans legde hij alleen achter in den tuin van zijn huis een hondenbegraafplaats aan, en wanneer een zijner viervoetige huisgenooten het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, was er meer getreur en gewezen in 's mans woning dan toen de barones zelve met haren beminnelijken sergeant de echtelijke woning ontvlood. Dan had er eene plegtige begrafenis plaats; de baron zelf ging, gekleed met zijn gegalonneerden rok van thesaurier en archivaris van den Hoogen Raad van Adel, als eerste rouwdrager achter het lijk, dat in een fraaije kist besloten was. De lijfjager volgde met de nagebleven honden, als nabestaanden van den overledene, en alle andere dienstboden van den huize namen deel aan den begrafenisstoet. Op het graf werd alsdan een marmeren steen met den naam van den overledene geplaatst.’

Deze hondengrafjes vormen overigens nog steeds een van de aantrekkelijke aspecten van de fraaie binnentuin bij het museum. Merkwaardig daarbij is alleen dat de ‘Animo moest’ (met bedroefd gemoed) gebeitelde memento's zoveel gruwelijke fouten tegen het Latijn bevatten. En dat terwijl uit bewaarde steenhouwersrekeningen blijkt dat de baron er aardig wat geld in investeerde. Ik hou het er maar op dat Van Westreenen die fouten nooit heeft waargenomen omdat bij de aanblik van de stenen zijn gemoed direct volschoot en zijn blik door tranen werd vertroebeld. Want dat zijn kennis van het Latijn tekortschoot kan ik me nauwelijks voorstellen. De hondensliefde strekte zich zelfs over Van Westreenens dood uit. In zijn testament was een legaat opgenomen voor zijn hondje Feltlauff waarvoor bovendien een plekje in het graf van de baron was voorzien. Dat juist dit legaat allerlei onverwachte fiscaal-juridische problemen bleek op te leveren, zal hij niet hebben bevroed.

Erg gul ging de baron niet met zijn verzamelingen om. Gulheid kan op twee manieren blijken: of je houdt de boel voor jezelf maar laat anderen erin meedelen door er over te publiceren, of je publiceert niet zelf maar stelt derden in de gelegenheid om onderzoek te doen. Wat het eerste betreft is de oogst bepaald matig. De bibliografie van Van Westreenen beslaat een vijftiental artikelen en boeken, waarvan een aantal uiteraard betrekking heeft op de uitvinding van de boekdrukkunst. ‘Standaardwerken’ zitten er niet tussen en bovendien wordt de lectuur van met name de vroegste publicaties ernstig verstoord door de grote schare zetfouten. Proeven corrigeren was niet zijn fort. De tweede soort van gulheid

beperkte zich meer tot uiterlijk vertoon. De baron hield van tijd tot tijd ontvangsten waarbij de genodigden zich konden vergapen aan de schilderijen, antiquiteiten, penningen en een met zorg samengestelde selectie aan boeken en handschriften. Maar zomaar toegang geven tot zijn grootste boekenschaten? Ondenkbaar. Zelfs iemand als W. Holtrop, de bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek, met wie Van Westreenen intensief contact onderhield (Holtrop tekende zelfs voor het aan de baron gewijde levensbericht in de *Handelingen [...] der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde* over 1849), had geen goed inzicht in de collectie. Hierover meldt het eerder geciteerde artikel uit de *Arnhemsche Courant*: ‘Maar de hoofdzak der verzameling, de van Meerman aangekochte boeken en handschriften, kende niemand. Dit alles was geborgen in eene groote zaal in Westreenens woning, waarin niemand ooit werd toegelaten [...]. Na een aanhouden, dat jaren lang duurde, gelukte het eindelijk den voormaligen bibliothecaris Holtrop, een even groot boekenkenner en minnaar als van Westreenen, hem de vergunning te ontrooven van die schatten op de bovenvoorkamer aan den Boschkant te mogen bezigtigen. Maar het berouw over deze gulheid deed den naijverigen eigenaar aan die bezigtiging zulke dolle voorwaarden verbinden, dat Holtrop boos werd en hem voor die buitengewone eer bedankte. Hij, en de andere boekenliefhebber die mede zijn deel aan de bezigtiging hebben zou, moesten namelijk eerst splinternieuwe kamerjaponnen over hunne kleeding en splinternieuwe muilen over hun schoeisel aantrekken: eerst dan zou de deur van het heiligdom hun worden ontsloten!’

De overlevering wil overigens dat het niet zomaar kamerjaponnen waren, maar dat zelfs de zakken ervan eerst zorgvuldig waren dichtgenaaid.

Geen wonder dat Holtrop en onderbibliothecaris Campbell toen de erfenis eenmaal door de staat was aanvaard

en zij een eerste ronde door de verzameling konden maken, van de ene in de andere verbazing vielen: de rijkdom en variëteit overtrof hun stoutste verwachtingen. In 1849 werkten zij maandenlang samen om alles uit te zoeken en te inventariseren, maar het heeft uiteindelijk tot 1960 geduurd voordat echt alles van de circa 20.000 gedrukte werken en handschriften op een redelijke wijze was ontsloten.

Anderhalve eeuw geleden overleed Van Westreenen. Dat dit reden geeft voor een feest, heeft hij aan zichzelf te danken. Want het betekent immers ook het 150-jarig bestaan van het Museum Meermanno-Westreenianum. Ter gelegenheid daarvan is een boeiend boek verschenen, waaraan ik vrijwel alles wat hierboven staat heb ontleend: W.A. Laseur m.m.v. Jos van Heel, *Het Museum Meermanno-Westreenianum 1848-1960*. 's-Gravenhage 1998.

Maar dat is nog niet alles. Ter gelegenheid van de feestelijke gebeurtenis is aan Boudewijn Büch, Wim Crowwel en Henk van Os gevraagd een persoonlijke keuze te maken uit respectievelijk de collectie gedrukte werken tot 1850, de collectie gedrukte werken na 1850, en de middeleeuwse handschriften. Wat zij uit de depots van het museum bijeenbrachten, kan tot en met 7 maart 1999 door een ieder met eigen ogen worden bewonderd.

Kees Thomassen

Oproep Rijklof Michaël van Goensprijs 1999

De Commissie voor opdrachten op het gebied van de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde, ressorterend onder de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, looft opnieuw een prijs uit voor een wetenschappelijke publicatie op het gebied van de Nederlandse letterkunde. De prijs is in het bijzonder bedoeld om talentvolle, niet gepromoveerde vakgenoten te stimuleren tot publicaties op het vakgebied.

De prijs ontleent zijn naam aan Rijklof Michaël van Goens (1748-1810), mede-oprichter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Als vijftienjarige publiceerde hij zijn eerste wetenschappelijke verhandeling; hij promoveerde op zijn zestiende en schreef in de jaren daarna enkele vernieuwende artikelen over de Nederlandse literatuur in Europees perspectief. In 1766 werd hij hoogleraar te Utrecht.

De prijs wordt in beginsel driejaarlijks uitgereikt en bedraagt f 5.000.

De te bekronen publicatie dient verschenen te zijn in een van de vaktijdschriften, in een daaraan gelijkwaardig medium, of afzonderlijk te zijn uitgegeven. De auteur mag op het moment van vervaardiging nog niet gepromoveerd zijn. Voor bekroning in 1999 komen in aanmerking *publicaties die verschenen zijn in de jaren 1995-1998*. Als jury treedt de genoemde Commissie op. Over de uitslag wordt niet gecorrespondeerd.

Kandidaten voor de prijs kunnen zich zelf aanmelden. De Commissie verzoekt voorts docenten Nederlandse letterkunde aan universiteiten en hogescholen, en de redacties van vaktijdschriften haar te attenderen op kandidaten voor de prijs. Degenen

die voldoen aan de criteria voor deelname kunnen tot *1 februari 1999* aangemeld worden bij het secretariaat van de Commissie, p/a mevrouw L. Klumper, Oranjegracht 95, 2312 NE Leiden. Men gelieve zo mogelijk een beknopt curriculum vitae en een kopie of overdruk van de voorgedragen publicatie mee te zenden.

Bundel Wesseling

Naar aanleiding van het 25-jarig hoogleraarschap van H.L. Wesseling, aan de Universiteit Leiden verbonden als hoogleraar Algemene Geschiedenis, rector van het Netherlands Institute for Advanced Studies (NIAS), columnist van het *NRC Handelsblad* en oud-voorzitter van de Maatschappij, hebben dertien Leidse historici een bundel studies over de Franse geschiedenis gepubliceerd:

M.Ph. Bossenbroek, M.E.H.N. Mout en C. Musterd (red.), *Met de Franse Slag. Opstellen voor H.L. Wesseling*. (Leidse Historische Studiën: 6).

In het voorwoord valt te lezen:

‘“Wat is er eigenlijk tegen bundelen?” vroeg H.L. Wesseling zich af in het voorwoord van zijn boek *Vele ideeën over Frankrijk* (Amsterdam 1987). “Wat is er eigenlijk tegen feestbundelen?” zou de redactie van *Met de Franse Slag* zich hebben kunnen afvragen. Over feestbundels doen geleerden onder elkaar soms even lelijk als Pieter Geyl en Jan Romein ooit deden over elkaars bundels.

Maar de redactie heeft zich niets afgevraagd. Zij heeft gewoon een boek gemaakt om te vieren dat Wesseling vijftienvintig jaar geleden werd benoemd tot hoogleraar Algemene Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden. De auteurs die in deze feestbundel hun bloemetjes voor hem buiten hebben gezet, zijn allen directe collega's, verbonden aan de sectie Algemene Geschiedenis en het Centrum voor Moderne Geschiedenis van deze universiteit. Zij hebben zich beijverd bijdragen te leveren die aansluiten bij het werk van Wesseling zélf en bij zijn grote liefde voor dat ene land in Europa: Frankrijk. Zo handelen alle bijdragen niet alleen over aspecten van de Franse geschiedenis in de negentiende en de twintigste eeuw, maar zij weerspiegelen binnen dat kader ook thema's die in het werk van Wesseling zelf geregeld voorkomen, bijvoorbeeld expansiegeschiedenis, militaire en diplomatieke geschiedenis, historiografie en cultuurgeschiedenis.’

De artikelen zijn van de hand van: P.C. Emmer (Frankrijk en de afschaffing van de slavernij), H.W. van den Doel (het Franse koloniale model), Martin Bossenbroek (Franse prostitutie), Jan Bank (Franse cultuur in het moderne Nederland), H.B.Th. Schot (Frans-Duitse betrekkingen in het Interbellum), Richard T. Griffiths (Monnet en de Europese eenwording), Eduard van de Bilt (Benjamin Franklin in Frankrijk), A. Lammers (Michel Chevaliers Amerikaanse brieven), M.E.H.N. Mout (de Nederlandse opstand als voorbeeld voor Frankrijk bij Edgar Quinet), C. Musterd (Frankrijk volgens Alexander Herzen), J.A. de Moor (generaal Théodore Iung), I. Schöffner (Richard Cobb, de Fransen en de Duitse bezetting) en P.H.H. Vries (Braudel over het kapitalisme).

Het boek kost f 39,50 en is verkrijgbaar in de boekhandel. Leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde kunnen het boek tegen f 5,00 korting rechtstreeks bestellen bij:

Centrum voor Moderne Geschiedenis, Universiteit Leiden, t.n.v. dr. H.W. van den Doel

Postbus 9515, 2300 RA Leiden

Fax: 071-5272652

E-mail: vddoel@rullet.LeidenUniv.nl

Emile Seipgens (1837-1896): ‘Eene eervolle plaats in de annalen onzer litteratuur’?

Vergeten leden

‘Maandag, den 29sten Juni 1896, verzamelde zich een talrijke stoet belangstellenden om een pas gedolven kuil op het Leidsche kerkhof, palende aan de Groenesteeg. De

Junizon wierp een schel gouden licht over welig groeiende boomen, over bloemen, over heesters, en daalde met een bundel van schitterende stralen in het gapende graf. De doodkist stond aan den rand van den kuil. Tal van fraaie kransen waren in het ronde gerangschikt. [...] Het Bestuur van de Leidse Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde was bijna voltallig aanwezig.'

De grote belangstelling op het Leidse kerkhof gold de vier dagen eerder overleden letterkundige Emile Seipgens. De huidige leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde bij wie zijn naam enige vertrouwdheid oproept, zullen op de vingers van twee of mogelijk drie handen te tellen zijn. Toch werd bij zijn uitvaart namens de Maatschappij het woord gevoerd door Jan ten Brink, van 1884 tot zijn overlijden in 1901 hoogleraar in de Nederlandse letterkunde aan de Leidse academie en in 1894-1895 voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Emile Seipgens had namelijk de laatste vier jaren van zijn leven de Maatschappij als secretaris gediend. In 1892 had hij het secretariaat voorlopig op zich genomen en door de jaarvergadering van 1893 werd hij in dit ambt bevestigd. Het was eveneens Jan ten Brink die Seipgens herdacht in een twintig pagina's lang levensbericht, dat verscheen in de *Bijlage tot de Handelingen van 1896-1897* en waaruit de boven aangehaalde beschrijving van Seipgens' uitvaart afkomstig is.

Ruim een eeuw later blijkt de omvang van Seipgens' roem omgekeerd evenredig te zijn aan de omvang van het levensbericht dat Ten Brink aan hem wijdde. Seipgens behoort tot de grote schare van vergeten negentiende-eeuwse literatoren van het tweede of wellicht zelfs derde garnituur. In de historische overzichten van de Nederlandse letterkunde wordt hij hooguit een voetnoot of een vermelding in een bijzin waard geacht. Wel mag hij figureren in historische studies over het negentiende-eeuwse katholicisme, zoals die van Gerard Brom en L.J. Rogier. Maar daar wordt hij niet aangehaald wegens zijn literaire kwaliteiten, maar omwille van zijn kritische beschrijving van elementen uit het Limburgse katholicisme van die tijd.

Op dit weinig verheffende beeld van Seipgens' bekendheid bij het nageslacht bestaat één grote uitzondering: zijn geboortestad Roermond. Daar kennen velen zijn naam, al was het alleen maar doordat in de binnenstad

van Roermond bijna driekwart eeuw na zijn dood een straat naar hem werd genoemd. In 1979 werd bovendien een gevelsteen onthuld in zijn geboortehuis, gelegen aan de Jesuitenstraat.

Die vermaardheid in zijn geboortestad dankt Emile Seipgens vooral aan één werk, zijn opera-bouffe in Roermonds dialect *Schinderhannes*. Dit werk, het eerste dat Seipgens in het dialect van Roermond schreef, is vermoedelijk in 1864 ontstaan. Het beleefde zijn oeropvoering op tweede kerstdag van het jaar 1865, maar was in Nederlandse bewerking al twee keer op het toneel gebracht in februari van dat jaar in 's-Hertogenbosch. Hoofdfiguur van de komische opera is de gelijknamige, ook in de Duitse bellettrie vereeuwigde Rijnlandse roverhoofdman, die in werkelijkheid Johannes Bückler heette en in 1803 te Mainz werd terechtgesteld. Seipgens laat hem een liefdesaffaire beleven met Florenske, de dochter van de herbergier Schwarze Peter. Als Schinderhannes door de vader van Florenske wordt afgewezen, sluit hij een verbond met de duivel. Hij verkoopt zijn ziel aan Beëlzebub om in ruil daarvoor Florenske te krijgen. Als de duivel na zeven jaren zijn loon wil komen halen, bedenkt de heks Hiacinthe, de moeder van Schinderhannes, een list om haar zoon te redden: de duivel wordt dronken gevoerd, in een mand gevangen en van het duivelscontract beroofd.

Schinderhannes is sedert 1865 vele malen in Roermond uitgevoerd. Met tussenpozen van enkele jaren wordt de opera-bouffe tot op de dag van vandaag nog steeds op de planken gebracht. Recente versies zijn op grammofoonplaat en videoband vastgelegd. Er zijn liederen uit de *Schinderhannes* die tot het vertrouwde repertoire van menige Roermondenaar zijn gaan behoren en die bij bruiloften en partijen en zelfs in carnavalszittingen luid worden meegezongen of geparodieerd.

Nochtans behoort de *Schinderhannes* beslist niet tot de meesterwerken van Seipgens, zo die er al zijn. Het was zijn tweede toneelwerk, slechts voorafgegaan door een Franstalige vaudeville *Napoleon I*. Het werd nog gevolgd door twee andere toneelwerken in dialect, *Eine Franse kriegsgevangene* uit 1871 en *De leste schlaag of vrije verkiezingen in Limburg* uit 1872. Deze dateren uit de periode dat Seipgens een geziene figuur was in het verenigingsleven van het provinciestedje. Hij speelde zelf regelmatig hoofd- of bijrollen in de Franstalige drama's en vaudevilles en in de Nederlandse blijspelen die op de planken werden gebracht door de Société Dramatique, voluit geheten de 'Société Dramatique et Littéraire de Ruremonde'.

Emilius Antonius Hubertus Seipgens was op 16 augustus 1837 geboren als eerste kind uit het huwelijk van de welvarende Roermondse bierbrouwer Henri Seipgens en de Maldense brouwersdochter Maria Theresia Henrica van den Broek. Hij genoot zijn eerste onderricht aan de Rijks Lagere School van zijn geboortestad, waar hij vrijwel zeker les heeft gehad van meester Jan Pieters, schrijver van menig gelegenheidsgedicht, samensteller - 'als openlijk bewijs mijner hulde aan de nagedachtenis van eenen braven broeder' - van een bloemlezing van

doodspoëzie, *Grafbloemen, geplukt bij vroegere en hedendaagsche dichters* (1847), maar ook schrijver van de bundel *Gedichten over den goddelijken kindervriend Jezus* (1861). In 1850 vertrok Emile naar Rolduc, de vermaarde katholieke onderwijsinstelling te Kerkrade, waar een kwart eeuw later ook Karel Joan Lodewijk

Alberdingk Thijm, beter bekend als Lodewijk van Deysse, oomzegger van de Roermondse architect Pierre Cuypers, de poort binnen zou treden. Emile blonk in Rolduc vooral uit in vakken als geschiedenis, aardrijkskunde, schoonschrijven en declamatie, en genoot er ook enkele jaren pianoles. Vooral het laatste zou hem later van pas komen bij het schrijven van zijn populaire opera-bouffe. De laatste twee jaren van zijn middelbare schoolopleiding volgde Emile aan het nog jonge Bisschoppelijk College in zijn geboortestad, waar hij mogelijk les heeft gehad van de priester Jan Willem Brouwers, later redacteur van *De Tijd* in Amsterdam en daar de 'B' uit het katholieke ABC, dat verder door Alberdingk Thijm en Cuypers werd gevormd. In het levensbericht van Jan ten Brink wordt verondersteld dat Emile door zijn ouders en vooral door zijn vader voor het priesterschap was voorbestemd. Zelf wilde hij liever een universitaire studie gaan volgen, maar met dat voornemen kon vader

Seipgens zich niet verenigen: aan universiteiten werden enkel vrijdenkers gevormd. Daarom werd Emile in 1855 in de leer gedaan bij een van de plaatselijke notarissen, de vooral als verzamelaar van oudheden bekende Charles Guillon. Behalve belangstelling voor archeologie, munten en penningen, handschriften en oude drukken had Guillon ook bescheiden literaire aspiraties. Hij had in 1846 voor het eerste gedrukte stukje Roermonds dialect gezorgd met een bijdrage in - nota bene - de *Overijsselsche Almanak voor oudheden en letteren*. Waarschijnlijk hebben Charles Guillon en Emile Seipgens meer over dialecten, oudheidkunde en literatuur gesproken dan over overdrachtsrechten en clausulaire bepalingen in testamenten. In elk geval waren Seipgens' verkenningen in het notariaat weinig succesvol, reden waarom zijn vader eind 1856 besloot hem dan maar bij zijn eigen bierbrouwerij in dienst te nemen. Bijna achttien jaar lang werkte Emile Seipgens als brouwer.

Intussen begon zijn literaire belangstelling te ontluiken. Op 13 oktober 1855 richtte hij met twee andere jonge - en nu volledig vergeten - dichters uit Roermond, Hendrik Pieters, oomzegger van de eerder genoemde meester Jan Pieters, en Alphonse Schieffer, het Letterkundig Genootschap 'De Lelie' op, een genootschap dat na enkele jaren weer ter ziele ging, maar wel in 1858 een *Keuze uit dichtstukken van het Letterkundig Genootschap 'De Lelie'* had laten verschijnen. Een jaar eerder, in 1857, had Emile zijn debuut gemaakt met twee gedichten in de *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken*, uitgegeven door Alberdingk Thijm, en met een te Roermond gedrukt bundeltje *Limburgsche legenden*. Tot 1864 bleef Emile meewerken aan Thijms *Volksalmanak*. Het is een curieus gegeven in de biografie van een literator die later als criticus van het katholicisme door de Roomse pers gelaakt zou worden. Seipgens was ook secretaris van het comité dat in 1862 in de werkplaats van het atelier voor kerkelijke kunst van Cuypers en Stoltzenberg te Roermond 'Neêrlands eerste Vondelfeest' organiseerde. In dat comité komen we ook Jan Willem Brouwers, Charles Guillon en Pierre Cuypers weer tegen. Voorts droeg Seipgens graag gedichten, meestal in Roermonds dialect, voor in de als liberaal bekend staande sociëteit Amicitia. En ten slotte maakte hij, zoals gezegd, in zijn vaderstad furore als toneelspeler en toneelauteur voor de Société Dramatique.

In 1874 nam het leven van de geachte bierbrouwer en notabel Emile Seipgens een grote wending. Hij ging een lang gekoesterde droom in vervulling brengen: hij ging studeren aan een universiteit. Ofschoon de inkomsten van de brouwerij, waarschijnlijk mede door Seipgens' gebrek aan commercieel inzicht, terugliepen, beschikte hij toch nog over de middelen om zijn oude verlangens te volgen. Blijkens diens in 1914 verschenen *Autobio-*

Fête littéraire et musicale donnée en l'honneur du poète Vondel, à Ruremonde (Pays-Bas).

grafische Aanteekeningen was het de essayist en literatuurhistoricus Abraham Seyne Kok, bekend door zijn zevendelige Shakespeare-vertaling, die Seipgens hiertoe aanzette. Kok was sinds de oprichting in 1864 leraar Nederlands aan de Rijks H.B.S. te Roermond en kwam al snel te verkeren in het cultureel en literair geïnteresseerde kringetje rond Cuypers, Brouwers, Guillon en Seipgens. Hij moedigde Seipgens aan om zich alsnog, door een studie aan een universiteit, voor te bereiden op het examen voor leraar in het middelbaar onderwijs. Vrouw - Seipgens was in 1860 gehuwd met een notaris-dochter uit het Duitse Lingen - en vier kinderen in Roermond achterlatend, vertrok Seipgens in de zomer van 1874 naar de universiteit van Göttingen om er colleges in de Germaanse filologie te gaan volgen. Tijdens het eerste college dat hij meemaakte, zo onthult zijn latere vriend Ten Brink in het *Levensbericht*, 'biggelden hem van vreugde de tranen over de wangen'.

Een jaar lang studeerde Seipgens in Göttingen, om vervolgens met goed gevolg in Den Haag het staatsexamen voor de akte M.O. Duitse taal- en letterkunde af te leggen. En vervolgens verliet hij met zijn gezin zijn geboortestad om er nooit meer, anders dan voor familiebezoek, terug te keren. Was het een bewuste breuk met het katholieke milieu van Limburg of kwam het vertrek slechts voort uit het feit dat er in Roermond en omstreken geen onderwijsbetrekking te vinden was? In elk geval werd het milieu dat Seipgens achter zich liet in de komende twee decennia het dankbare object van een reeks van romans en novellen waarvan de inhoud hem in zijn land van herkomst niet in dank werd afgenomen.

De eerste onderwijsbetrekking van Emile Seipgens was die van tijdelijk hulpleraar voor Duits aan de Rijks H.B.S. te Tiel. Daar raakte hij bevriend met de letterkundige en advocaat mr. A. van Wessem. Hij herinnerde later aan die vriendschap, toen hij in 1894 als secretaris van de Maatschappij aan Van Wessem schreef om hem te vragen een *Levensbericht* samen te willen stellen van François HaverSchmidt alias Piet Paaltjens.

Na een half jaar verruilde Emile Seipgens Tiel voor Zutphen, waar hij eveneens leraar aan de Rijks H.B.S. werd. Hij bleef er zeven jaar, van 1876 tot 1883, richtte er een literair leesgezelschap voor zijn leerlingen op en werd lid van de 'Kring voor wetenschappelijk onderhoud'. Daarnaast verdiepte hij zich in het Gotisch, stelde een hele reeks leerboeken voor het onderwijs in de Duitse taal- en letterkunde samen en was redacteur van de *Deutsche Bibliothek für Niederländer*. Dit bezorgde hem kennelijk in onderwijskringen een goede naam, en in 1883 werd hij benoemd tot leraar Duits aan de Rijks H.B.S. te Leiden. Dertien jaar zou hij in Leiden les geven. Hij raakte er bevriend met Jan ten Brink en werd ongetwijfeld door deze voorgedragen voor het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

De Zutphense en Leidse decennia waren productieve perioden voor de literator Seipgens. In het verlengde van zijn Roermondse stukken schreef hij nog drie toneelwerken, maar nu in het Nederlands: *De Watermolen aan de Vlierbeek*, mogelijk al geschreven tijdens zijn studietijd in Göttingen, *Philips van Artevelde, Ruwaard van Vlaanderen* (1876, maar pas tien jaar later opgevoerd) en *Rooie Hannes* (1889). Maar zijn grootste literaire bedrijvigheid ontplooidde Emile Seipgens toch als schrijver van novellen en verhalen. Zijn debuut als novellist maakte hij in 1880 in het weekblad *Eigen Haard* met het als feuilleton in vijf afleveringen gepubliceerde verhaal *De kapelaan van Bardelo*. Het is het verhaal over de onder druk van zijn ouders priester

geworden Peter Grubbeler, die echter zijn hele leven geloofstwifels blijft houden en op zijn sterfbed uiteindelijk de laatste sacramenten weigert. Wanneer dit de dorpelingen ter ore komt, ontaardt de begrafenis van de afvallige priester bijna in een postume lynchpartij. Het verhaal was gebaseerd op de ware levensgeschiedenis van de in 1857 in het Limburgse Baarlo overleden priester Pieter Hubert Grubben. Op de verschijning van *De kapelaan van Bardelo* werd in Limburg furieus gereageerd. In de clericale krant *De Maas- en Roerbode* werd gemeld dat men met een abonnement op *Eigen Haard* een groot gevaar in huis haalde, en in het dagblad *De Tijd* werd gemeld: ‘Het bedoelde verhaal is nog aanstotelijker en afschuwelijker dan andere soortgelijke opstellen van deze antikatholieke schrijver’. En daarmee was het vonnis geveld: Emile Seipgens gold voortaan als een anti-katholieke schrijver.

Seipgens liet zich door dit oordeel echter niet afschrikken. In een hele reeks van tijdschriften bleven zijn

verhalen verschijnen: *Eigen Haard, Nederland, De Amsterdammer, De Gids, Elseviers Geïllustreerd Maandschrift, De Almanak van 't Nut, 't Lees kabinet en Kunstkroniek*. In zes bundels werden de verhalen samengebracht: *Uit Limburg. Novellen en schetsen* (1881), *In en om het kleine stadje. Limburgsche schetsen en novellen* (1887), *Langs Maas en Geul* (1890), *Jean, 't Stumpke, Hawioe-Ho* (1893), *Een Wilde-Rozenkrans* (1894) en *Een Immortellenkrans* (1897). De laatste bundel verscheen postuum, evenals een onvoltooide roman *Daniël* (1897), die ook handelt over een door zijn ouders voor het priesterschap voorbestemde man. Tijdens een vakantie ontfermt Daniël zich echter over een zwervende zangeres uit het Waalse land, die van hem in verwachting raakt. De priesterstudie moet worden afgebroken en Daniël wordt boer. Maar gelukkig is hij niet, en uiteindelijk vervalt hij in waanzin.

Seipgens toonde zich in zijn verhalen gefascineerd door het ongeluk dat mensen zichzelf en anderen aandoen, of liever nog door het noodlot dat mensen overvalt. Hij wilde laten zien dat het handelen van mensen vaak gestuurd wordt door factoren waarover zij zelf geen macht hebben. Hij wilde noodlotsfactoren beschrijven en ontleden. Daarmee toonde hij zich een vroege vertegenwoordiger van het naturalisme in de Nederlandse literatuur. Jan ten Brink, die zelf het Franse naturalisme in Nederland introduceerde en als een der eersten over Flaubert en Zola schreef, was duidelijk van Seipgens' werk gecharmeerd. Zijn *Levensbericht* van Seipgens eindigt met de voorspelling: 'En de geschiedschrijvers der Nederlandsche Letteren zullen getuigen, dat Emile Seipgens door zijn degelijk talent zich eene eervolle plaats in de annalen onzer litteratuur heeft veroverd'. Van die voorspelling is weinig uitgekomen. Meer nog dan andere Nederlandse naturalisten van het eind van de negentiende eeuw is Emile Seipgens een vergeten literator geworden, en daarmee ook een vergeten lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Peter Nissen

Literatuur

Recente heruitgaven bestaan alleen van *De kapelaan van Bardelo* (1977) en *In en om het kleine stadje. Limburgsche schetsen en novellen* (1979). In de laatste heruitgave is ook het *Levensbericht* van Jan ten Brink herdrukt.

Over Seipgens zie:

Peter Nissen, *De akkoorden van het gemoed. Het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw*, Roermond 1986.

Peter Nissen, *Emile Anton Hubert Seipgens (1837-1896). Van brouwerszoon tot letterkundige*, Roermond 1987.

Peter Nissen, 'Kerk en cultuur in conflict. J.A. Paredis en het Roermondse amateurtoneel in de jaren veertig van de negentiende eeuw', *Maaslands Melange. Opstellen over Limburgs verleden, Dr. P.J.H. Ubachs aangeboden bij gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag*, Maastricht 1990, 304-320.

Ad Vervuurt, *130 jaar Schinderhannes in Roermond*, Roermond 1995.

Ida, later

In de stilte van de stille kamer - radio en grammofoon verguisd, zonder pardon verbannen - blind herinneringen herbelevend verglijdt haar de tijd in mijmeringen. Het bovenraam staat open, wat ze horen wil? De zanglijster, de merel en vlakbij de vink, de holenduif, en ook de nieuwkomers, de Turkse tortels die melodieuzer koeren dan de houtduiven.

Ze wil niet voorgelezen worden want ze weet het allemaal nog: *'s Nachts rusten meest de dreven*, en Gezelle: *Hoger als mijn ogen drogen*, of ja *Janneke mijn manneke, mijn hart- en hemeldief ...* en wat al niet van Nijhoff, van Achterberg; Rilke, maar ook Apollinaire (Reverdy is belangrijker weet ze nog), - en o al die Engelse reminiscenties; maar aan wie kan ze dat allemaal vertellen? Maar al deze dingen ebben weg uit het bewustzijn. Ze is vele uren alleen. Zonlicht wandelt van het zuidelijke venster naar het westen, ziet ze het nog? Ze kan het niet meer onderscheiden: haar eigen meubels, het gelaat van een bezoeker. Maar elke dag brengt post en ze wil weten van wie dan wel. Er is een baken, en dat is Jose. Jose komt twee keer in de week, en vaak op zondag, dat is dan een verrassing. Jose leest de post voor, noteert wat beantwoord moet worden. Jose wordt een jonge grootmoeder en Ida zegt: 'O, koop rozen, koop een groot boeket voor de moeder van het kindje, hoe heet het?' Jose is de vertrouwde, op een ochtend groet Ida haar zeggend 'Ik heb je lief.' En over haar verzen die Jose soms mag voorlezen: '... dat ik dat nu niet meer kan, he? ...'

Als ik kom, in dat laatste jaar: 'Je stem weet ik nog goed hoor.' We zwijgen, ze heeft mijn hand in de knie gelegd, en dan: 'Goed, ga nu maar.'

Ze raakt ver van de mensen vandaan. Denkt ze nog aan haar vader, aan Truus, aan Marietje? Aan die ene geliefde ... ('mijn liefste, niet meer lang ...'). Het leven duurt lang, te lang. En soms herkent ze niet meer, zegt ze 'Dag mijnheer' tegen Henk van Ulsen. Ze is ver weg, ergens ver weg alreeds, maar ook hier, in dit vriendelijke huis, 'waar ze heel aardig zijn maar niets begrijpen', blijft ze de 'grande dame' - niet verheven, maar onbedoeld op ander niveau.

Dag Ida, ik moest dit schrijven over jou. De vele brieven die je me schreef mag ik nu nog zelf bewaren, met een blauw lint er omheen. Moet ik ze verbranden uit discretie? Nee, ik moet ze doorgeven, voor later.

Clasine Heering-Moorman

***Camera Obscura* annotata VII**

‘Er zat een statig man, wiens geluk half weg was, omdat hij in den morgen bloemen gezien hebbende in het “Cieraad van Flora”, bij het inkruipen van een enge broeikas, eenigszins aan een spijker was blijven haken.’ Aldus Hildebrand in het verhaal ‘Een onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout’ (geciteerd wordt uit het eerste deel van de dit voorjaar in de Delta-reeks verschenen editie van de *Camera Obscura*, blz. 44, r. 11-14). In een noot bij deze passage geven de bezorgers van deze uitgave de volgende toelichting: ‘toentertijd bekende bloemisterij even buiten Haarlem aan de Wagenweg’; zij ontleenden deze informatie aan Hildebrands eigen commentaar op de *Camera Obscura, Na vijftig jaar* (zie deel 2 van bovengenoemde editie, resp. blz. 144 en 355) waar echter nog vermeld wordt: ‘Sedert verdwenen.’ De ware liefhebber blijft met twee vragen zitten: waar precies was die bloemisterij gelegen en wanneer is zij verdwenen? In het vierde deel van zijn *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem* (Haarlem, 1888) schrijft F. Allan op blz. 702-703: “‘Sieraad van Flora”, aan den Wagenweg, op ongeveer 25 minuten gaans van het Station, buiten de Groote Houtbrug, tegenover het Florapark, dus nog binnen het gebied der gemeente Haarlem. Hier bevinden zich ruime woningen voor het dienstpersoneel, benevens een uitgebreid magazijn voor jonge bollen. De sedert veel verbeterde grond werd in 1842 [door E.H. Krelage - D.W.] van den bloemist J. Keyzer aangekocht.’ Krelages kleinzoon, E.H. Krelage, vult in *Een eeuw bloembollenteelt* (Haarlem, 1911, blz. 12) hierbij aan: ‘In 1843 werd de aloude tuin “Cieraad van Flora” aan den Wagenweg aangekocht, waar de eerste KRELAGE kort na zijn komst in Nederland gewerkt had.’ Op blz. 6 geeft hij een nadere situering van de bloemisterij: ‘gelegen aan den Wagenweg, op de hoogte van het tegenwoordige Wilhelminapark’.

In 1839, het jaar waarin de eerste druk van de *Camera* het licht zag, zou J. Keyzer dus eigenaar geweest zijn.

Wagenweg met rechts het Hazepatersveld gezien vanaf de kant van Heemstede. Tekening in Oost-Indische inkt, C. Ekama, 1865 (Atlas GA-Haarlem).

Dit komt overeen met de gegevens van de Volkstelling 1839,¹ waar als adres van Jan Keijser, bloemist, Wagenweg nr. 4 wordt opgegeven. Ook de Volkstelling 1829² maakt op dit adres melding van bloemist Jan Keyzer, met vrouw, vier kinderen, en zijn vader en moeder. Hij was in 1792 in Heemstede geboren, waar hij op 25 maart 1818 ondertrouwde met E. Groos.³ Op 12 april trad hij met haar in het huwelijk.⁴ In de geboorte-akte van zijn eerste kind, Everdina Maria, geboren op 11 juni 1819,⁵ staat van hem vermeld dat hij woont ‘op de Wagenweg, q^u. 3 N. 4’, d.w.z. wijk 3, nr. 4. Volkstellingen en aktes van de Burgerlijke Stand beperken zich echter tot het geven van een adres, een huisnaam wordt niet genoemd. Die wordt wél opgegeven in de *Maandelykse naam-lyst* van april 1796⁶ waarin wordt vermeld dat ‘op Zaterdag den 9de April 1796, in ‘t Logement De Goude Leeuw’ is geveild: ‘Heeren- of Wagenweg, [Een Buiten-Plaats, zynde de zeer gerenomeerde Bloemistry, genaamd *het Cieraad van Flora*, aan de] by den Hout, onder de Jurisdicte dezer stad, groot circa 1 Morgen’. Volgens de transportakte die van deze transactie op 17 juni 1796 werd opgemaakt,⁷ werd ‘Een buitenplaats van ouds genaamd Buitenrust, zynde thans een Bloemistry en genaamd het cieraad van Flora; zynde vry eigen grond staande en gelegen aan de Heeren of Wagenweg by den Hout onder den vrijdom dezer stad groot circa één morgen, belend ten zuiden den Kooper, ten noorden de Steenmuurslaan, achterstreckende aan het weiland, toebehoorende aan Jan Jacob Brands; alles volgens de Conditien en voorwaarden van dato 9 April 1796’ door makelaar Joannes Mattheus Guepin verkocht in opdracht van de erfgenamen van Nicolaas van Kampen (de jonge) en Abraham Huurkamp van der Vinne. Van Kampen (de jonge) had het perceel in 1786 geërfd van zijn vader, Nicolaas van Kampen (de oude) die het in 1753 in zijn bezit had gekregen. Deze had op zaterdag 22 juni 1771 samen met zijn vrouw bij testament⁸ bepaald dat ‘hunne bejide Zoonen Nicolaas van Kampen Junior, en Willem van Kampen, of de alsdan nog in leeven zijnde van dezelve zullen of zal alle ‘t geene tot der Testateuren geheele Stijl van Negotie behoord, overneemen, en daar bij volstreckte Eygenaars worden van die Gantsche Zaak en Negotie, en dat op de volgende Wijze, Eerstelijc zullen zij voor gemeene Reekening overneemen het Huijs en Thuijn genaamd het Zieraad van Flora, daar de Bloemistry eygenlijc werd gedreeven’. Van Kampen Junior stond een kwart af aan Huurkamp van der Vinne en verleende bij testament aan de zoon van zijn broer Willem, Nicolaas Godfried van Kampen, het recht de bloemistry cum annexis voor de helft ‘op zekeren daarby bepaalden Voet te mogen overneemen’. De voogden van de nog minderjarige jongen deden echter afstand van dat recht, zodat de latere polygraaf, hoogleraar van het Amsterdamse Athenaeum Illustre en ijverig lid van onze Maatschappij een ongetwijfeld schitterende carrière in de bloembollen-cultuur door de neus werd geboord. Doch dit terzijde. Voor de somma van f 5.600 werd Barend Hilvers de nieuwe eigenaar. Zoals bleek uit de hierboven gegeven omschrijving van het perceel was hij een buurman. De aankoop had kennelijk het doel zijn bedrijf uit te breiden.

Adriaan Loosjes schaarde het in 1804 onder de ‘voornaamste bloemisten in de omstreken van Haarlem’.⁹ Bij de openbare verkoping in het logement De Goude Leeuw op zaterdag 2 september 1815¹⁰ waren de percelen echter weer gesplitst. De

verkoop geschiedde deze keer in opdracht van de erfgenamen van Duijfje Zwanenburg, weduwe van Klaas van Dijk en laatstelijk van Barend Hilvers, met wie zij buiten gemeenschap van goederen gehuwd was geweest.¹¹ Eigenaar van het Cieraad van Flora (dat als volgt wordt omschreven: ‘Een Buitenplaats, zynde van ouds geweest een Bloemistry, genaamd het Cieraad van Flora, gelegen aan de Heeren of Wagenweg over het Hazepatersveld onder dezer stads jurisdictie, zynde vry eigen grond; by en annex deze Huizinge Een Tuinmanswooning, zynde de grond groot vijf honderd zeventig roeden; voorts aan de Weg een groote Schuur of paardenstalling, en laatstelyk aan het einde der tuin, een gemetselde Coepel. Zynde dit perceel belend ten Noorden de Steenmuurslaan, ten zuyden het volgende perceel [Einde Rust, aan de Wagenweg, q’ 3 N° 4], ten oosten de Wage[n]weg en ten westen de sloot en het Weyland van den Heere Brands, getekend q.3 no 5’) werd de even buiten Haarlem in Heemstede wonende bloemist Jan Keijser. Hij betaalde er f 5.000 voor. Het aangrenzend perceel, de bloemisterij Einde Rust, werd voor f 1.360 verkocht aan Nicolaas Bernardus Strengers die daar zijn bedrijf al uitoefende. Ruim twee jaar later, op 17 december 1817, kwam Einde Rust, gelegen aan de Heeren of Wagenweg, groot 270 roeden, in de tuin een gemetseld orangerhuis, een bergloods en diverse

‘Broeykribben’ [een woord dat niet in het WNT voorkomt - D.W.], getekend Q. 3. No 4, voor de somma van f 2.500 alsnog in handen van Keijser.¹²

Aan het eind van de jaren dertig moet Jan Keijser in financiële problemen geraakt zijn. Op 30 december 1839¹³ verklaarde hij samen met zijn vrouw ‘deugdelyk hoofdelyk schuldig te zyn aan den Hoog WelGeboren Heer Jonkheer Meester Anthony Johan Lucas Stratenus, Grondeigenaar en zoo voorts, wonende te 's Gravenhage [...] eene somma van Acht Duizend Guldens’ tegen 5% rente per jaar, te voldoen in halfjaarlijkse termijnen, terwijl de hoofdsom niet eerder af te lossen of op te eisen zou zijn dan op 15 december 1849. Onderpand voor deze lening is ‘De Bloemistry voorheen genaamd Einde Rust, thans genaamd het Cieraad van Flora, gelegen aan den Heeren of Wagenweg over het Hazenpatersveld [...] alsmede de achter dezelve Bloemistry gelegene grond en de daaraan getrokken grond, vroeger behoord hebbende tot de Buitenplaats in der tyd genaamd geweest het Cieraad van Flora, gelegen naast deze Bloemistry, op den hoek van den Steenenmuurslaan’, waartoe behoort een ‘kast [broeikas] groot vyf en twintig Ellen’ en een ‘oranjehuis ter grootte van Een roede Een El’. Twee jaar later viel het doek.¹⁴ Op 12 September 1842 werd de bovengenoemde akte van obligatie en hypotheek bij exploit van deurwaarder Sytze Jan Hoekstra opgezegd en vervallen verklaard; ten gevolge daarvan

werd op last van de schuldeiser de bloemisterij met alwat er bij behoort op 24 december 1842 in het openbaar verkocht. Voor f 8.550 werd Ernst Hendrik Krelage, bloemist, wonende aan de Kleine Houtweg, de nieuwe eigenaar.

Het ‘Cieraad van Flora’, ná 1754, maar vóór 1771 gepromoveerd van buitenplaats tot bloemisterij, en sinds eind 1842 eigendom van de firma Krelage, heeft dus gestaan op de zuidelijke hoek van de Wagenweg en de Steen(e[n])muurslaan, tegenover het Hazepatersveld. Het laatste werd in de jaren zeventig van de vorige eeuw bebouwd en heet sindsdien Florapark, de Steenmuurslaan vormde het begin van wat bij Raadsbesluit van 1 september 1896 de Koninginneweg is gaan heten.¹⁵ Zoals blijkt uit een Adres van J.H. Krelage aan de Raad der gemeente Haarlem, d.d. 20 februari 1895, dat werd behandeld in de raadsvergadering van woensdag 27 februari van dat jaar, heeft hij zijn percelen aan de Wagenweg door middel van een veiling op 19 december 1891 van de hand gedaan. En dat terwijl in mei 1890 de firma E.H. Krelage & Zoon nog op de achterzijde van het omslag van J. Craandijks *Gids voor Haarlem en omstreken* geadverteerd had met de bloemisterij ‘Sieraad van Flora’. Kort na de verkoop moet ze zijn gesloopt.

Dick Welsink

Eindnoten:

- 1 GA-Haarlem, Gemeentebestuur Haarlem 1813-1957, inv.nr. 2642.
- 2 GA-Haarlem, Gemeentebestuur Haarlem 1813-1957, inv.nr. 2633.

- 3 CBG, Den Haag, familie-advertenties.
- 4 RA-Noord-Holland, Tienjaren tafels Huwelijken Heemstede.
- 5 GA-Haarlem, Burgerlijke Stand, akten van geboorten 1819.
- 6 *Maandelykse Naam-lyst [...] April 1796*. Te Haarlem, Gedrukt by J. Met en Meylink, p. 8.
- 7 GA-Haarlem, Oud Rechterlijk Archief, inv.nr. 76-145.G, fol. 136vo-137vo.
- 8 GA-Haarlem, O.N.A. inv.nr. 1083 (notaris Jacob Elout), akte nr. 82.
- 9 A. Loosjes Pz., *Hollands arkadia of Wandelingen in de omstreken van Haarlem*. Haarlem, 1804, p. 589.
- 10 *Maandelykse naam-lyst [...] september 1815*. Te Haarlem, Ter Drukkerije van Met en Meylink, p. 7.
- 11 GA-Haarlem, O.N.A. inv.nr. 1634 (notaris Jacob Scholting), akten nrs. 1571 en 1576.
- 12 GA-Haarlem, O.N.A. inv.nr. 1637 (notaris Jacob Scholting), akte nr. 2315.
- 13 GA-Haarlem, O.N.A. inv.nr. 1795 (notaris Pieter Mabé jr.), akte nr. 1073.
- 14 GA-Haarlem, O.N.A. inv.nr. 1800 (notaris Pieter Mabé jr.), akte nr. 1902.
- 15 Gerda H. Kurtz, *De straat waarin wij in Haarlem wonen. Geschiedenis en verklaring der Haarlemse straatnamen*. Haarlem, 1965, p. 107.

Voor onder de kerstboom

Iedereen die wel eens enige ‘poesiealbums’ in handen heeft gehad, zal getroffen zijn door het sterk sjabloonmatige van die boekjes. Evergreens als ‘Rozen verwelken en scheepjes vergaan’ en grapjes als ‘Tip tap top, de datum staat op z'n kop’ ontbreken zelden en het repertoire aan fleurige plaatjes was niet onuitputtelijk, zodat ook hier de schok der herkenning regelmatig optreedt. Versjes werden overgenomen uit handige bloemlezingen, ofwel eindeloos uit andere albums overgepend. Dat de jeugdige schrijfsters en schrijvers daarbij niet altijd begrepen wát ze nu eigenlijk overnamen, kun je heel goed zien aan een gedicht als het volgende:

Wel foei een vouwtje in dit blad
 en bovendien nog vastgeplakt
 Waartoe dit vouwtje vraagt ge wis
 Is dat iets nieuws dat mode is?
 Neen zeker niet mijn beste meid
 Maar dat is uit securigheid
 Dat je onder al je vrinden
 Mijn versje gauw terug zult vinden.

Het nijvere contribuante werd dan geacht een hoekje van het blad om te vouwen en eventueel met een poesieplaatje vast te plakken, zodat het album inderdaad gemakkelijk juist bij die bijdrage openviel. ‘Vouwtje’ werd echter ‘voutje’ en hypercorrecte overpenners maakten daar ‘foutje’ of zelfs (heel fout natuurlijk) ‘fautje’ van. Het volslagen onbegrip voor wat oorspronkelijk de bedoeling van het versje was, blijkt dan zonneklaar doordat er op het hele blad geen vouwtje meer te vinden is. Dat ook het woord ‘securigheid’ niet direct tot het idioom van de albumschrijvers behoorde, kan men aflezen uit de vele spellingvarianten, waarvan het eenmaal aangetroffen ‘zikurigheid’ mij met diepe ontroering vervulde. Veel minder bekend is dat er ook in de achttiende eeuw - toen het album amicorum nog een deftige studentenzaak was - al sprake was van een behoorlijke standaardisatie. Sommige elementen daarvan springen direct in het oog. Zo is de layout van de inscripties van een ijzeren gelijkvormigheid en komen er ook vaste ‘grapjes’ voor, zoals het aangeven van onderlinge vriendschap tussen twee inscriptoren door boven twee naastgelegen bijdragen te schrijven ‘Sic pagina | jungit amicos’ (zo verbindt het blad de vrienden), of ‘Contubernales’ (huisgenoten). Gelukkig zijn er dan altijd wel figuren die van zoiets sjabloonmatigs toch weer wat verrassends weten te maken. Zo treffen we in het album van Gerard Tulleken (Den Haag, KB, 74 H 38) bovenaan de bijdragen van een zekere Gerard Vos en Frederik de Wolff van Westenrode het volgende versje aan:

Schoon Vos en Wolf zo verschillen t'zaam van aard
 dat naulijks tussen hen wierd vriendlijkheid gevonden.
 Heeft vrindschap dese twee zoo vast aan een verbonden
 dat elk van deze blaen hen t'zaam als vrinden paard.

Maar de overeenkomsten gaan verder, zoals mij bleek toen ik voor een artikel over Harderwijkse alba een aantal van die boekjes systematisch ging vergelijken. Bijvoorbeeld het beslag leggen op het laatste blad om daarop triomfantelijk te kunnen schrijven: ‘Ultimo in libro sed non ultimus inter amicis’ (de laatste in het boek, maar

niet de minste van je vrienden). Dat in het repertoire van voor alba bruikbare citaten een groep af te zonderen is die bovengemiddeld voorkomt, ligt voor de hand. Voor een Cicero-citaat als 'Amicus certus in re incerta cernitur' (in nood leert men zijn vrienden kennen) hoefde je je als bijdrager in een vriendenalbum niet te schamen. Cicero's *De amicitia* leverde trouwens nog wel meer bruikbare one-liners op. Maar ook van de Nederlandse gedichten en citaten zie je dat sommige met enige regelmaat terugkeren. Een 'rozen verwelken' uit de achttiende eeuw zou bij uitbreiding van het onderzoek bijvoorbeeld het volgende gedichtje kunnen blijken:

Vergankelijk papier! Ach waart gij perkament!
Wat zeg ik, perkament? Neen, mogt gij ijzer weezen,
Mijn pen een staale grif, dan kon de naneef leezen;
Dit paar bemind elkaar, tot aan hun levensend.

Als je dat voor de vierde keer tegenkomt denk je: ja dat weten we nu wel, hoewel afhankelijk van schrijvers geloof in duurzaamheid het 'ijzer' in het vers wel eens plaats wil maken voor 'marmer'. Heerlijk is het dan om plotseling op een vers te stuiten als:

Een goed gemoed, een eerlijk hart,
Getrouwe vrienden, weinig smart,
Een meisje dat u met er spoed
Van vreugde watertanden doet,
Een volle beurs, gezond te leven
Wat kan de aarde beter geven?

Populair was ook het zogenaamde 'Eer'-gedicht, waarin allerlei onwaarschijnlijke gebeurtenissen op een rijtje gezet worden die allemaal eerder zullen gebeuren dan dat er een einde zal komen aan de vriendschap tussen inscriptor en albumeigenaar. Een korte variant daarvan gaat als volgt:

Eer zou men het Jufferschap met al haar gunst verlaten,
Eer zou mij het ed'le nat van Bacchus niet meer smaken,
Eer stampte ik met mijn voet toebak en pijpen kort,
Eer onse vriendschap oojt van mij vergeten wort.

In poesiealbums wordt regelmatig de inhoud van een vers door de vorm verbeeld. Een voorbeeld daarvan is het als een grote X geschreven: 'Mijn naam zal in uw album staan / Al zal die er dwars door henen gaan'. Of het in cirkelvorm geschreven 'Zoo rond als ik dit schrijf. Hoop ik dat uw hart ook blijft. En aan dit ronde geen einde is. Houd mij in gedachtenis'. Enigszins vergelijkbaar met dit soort vormgrapjes is de evergreen:

Lees	blij,	Ik	mij?
op	ik	hou	van
en	zeg	van	jij
neer,	dan	jou,	hou

Maar ook hier blijkt er niets nieuws onder de zon. In het album van Johannes van Nuys uit de jaren 1762-1770 (Den Haag, KB, 77 L 40) is deze voorloper te vinden:

Zoo	Moetje	Geeven	hier	drie	Glaasjes	voor de	vrienden
die	Man	dog	weezen	En wilt	verstaan	hoe dit	Vreeze
Het	alle	Geeft	Meester	Gij	Zult	Links	Zonder
Daar	Niet	ik U	gij	het	Het	is	Mij
Hange	dat	de tijd	Zult	hebben	Gij	gemaakt	Zegt
Ziet	om	om drie	Zoo	Regt	Zoo	En	En
ook	gemaakt	maal	Hebt	Zoo	Zijn	Eeven	bij
ter	is het	te	regt	wint	ook	wel	Hier
degen	ik	doen	het dan	de	moet 't	Regt	komt
Leezen	Zeg	over	als gij	Moeite	regt	Moet	Lezer
Kan	Links	Leezen	En	aan	En	weezen	Komt
En	Kunt	gij dit	in drie	maal	drie	Niet	Vinde

Hoe dit te lezen? Dat lijkt me toch een mooie puzzel voor onder de kerstboom. Gevonden? Stuur uw oplossing naar de redactie van het *Magazijn*. Onder de goede inzenders wordt een exemplaar verloot van *Poesie*: een door De Uitvreter op eigen pers vervaardigde bloemlezing van poesiealbum-bijdragen, compleet met fraaie plakplaatjes. Inzendingen dienen voor 31 januari 1999 binnen te zijn. Over de uitslag wordt niet gecorrespondeerd en in geval van twijfel beslist een deskundige jury die voor deze gelegenheid is samengesteld uit:

Kees Thomassen

10e Leidse Annie Romein-Verschoorlezing

Sinds 1989 organiseert de Universiteit Leiden in samenwerking met *Vrij Nederland* jaarlijks de Annie Romein-Verschoorlezing ter viering van Internationale Vrouwendag. De lezing heeft als doel een breed publiek kennis te laten maken met inzichten verworven uit vrouwenstudies in brede zin vanuit het vakgebied van de spreker. De thematiek van de lezingen kan geschetst worden in de termen: 'vrouwen, cultuur, identiteit'.

In 1999 zal de lezing worden gehouden door dr. Agnes Verbiest, universitair docent taalbeheersing aan de opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden. Zij is onder meer auteur van een groot aantal wetenschappelijke en algemene publicaties op het terrein van de genderlinguïstiek.

Kaarten (gratis) zijn verkrijgbaar bij de opleiding Nederlands te Leiden, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, tel. 071-5272604.

Voor meer informatie: snelleraa@rullet.leidenuniv.nl

Maandag 8 maart 1999, 20.00 uur, Academiegebouw, Rapenburg 73, Leiden.

